

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

С. В. Корогод, В. Ф. Примаченко

**КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ
ЗА УМИСНЕ ВБИВСТВО,
ПОЄДНАНЕ ІЗ ЗГВАЛТУВАННЯМ
АБО СЕКСУАЛЬНИМ НАСИЛЬСТВОМ**

Монографія

Видавництво
«Юридика»
2023

УДК 343.222:[343.611+343.541]
К68

Рецензенти:

І. В. Козич – завідувач кафедри політики в сфері боротьби зі злочинністю та кримінального права навчально-наукового юридичного інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, доктор юридичних наук, доцент;

С. А. Мозоль – начальник управління логістики та матеріально-технічного забезпечення Головного управління Національної поліції в Сумській області, доктор юридичних наук, професор;

О. Г. Матвієнко – заступник начальника відділу розслідування злочинів, скоєних проти життя та здоров'я особи слідчого управління Головного управління Національної поліції в Дніпропетровській області, підполковник поліції

*Ухвалено до друку Вченою радою
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ
(протокол № 10 від 30.05.2023 р.)*

Корогод С. В.

К68 Кримінальна відповідальність за умисне вбивство, поєднане із зґвалтуванням або сексуальним насильством: монографія / С. В. Корогод, В. Ф. Примаченко. – Одеса: Видавництво «Юридика», 2023. – 172 с.

ISBN 978-617-8263-86-7

Монографію присвячено удосконаленню теоретичних положень кримінального права в частині кримінальної відповідальності за умисне вбивство, поєднане із зґвалтуванням або сексуальним насильством, та створенню удосконаленої структури норм, що встановлюють відповідальність за цей злочин, а також розробленню рекомендацій щодо вдосконалення відповідного законодавства й практики його застосування. Подано історико-правовий нарис розвитку та сучасного стану законодавства про кримінальну відповідальність за умисне вбивство, поєднане із зґвалтуванням або сексуальним насильством. Визначено підстави і принципи криміналізації умисного вбивства, поєданого із зґвалтуванням або сексуальним насильством. Висвітлено зарубіжний досвід правового регулювання відповідальності за умисне вбивство, поєднане із зґвалтуванням або сексуальним насильством, об'єктивні та суб'єктивні ознаки досліджуваного злочину.

Для науковців, викладачів, докторантів, ад'юнктів і аспірантів, курсантів, студентів та слухачів юридичних закладів вищої освіти, працівників прокуратури, Національної поліції та Служби безпеки України, адвокатів і суддів, усіх тих, кого цікавлять юридична наука та правоохоронна практика.

УДК 343.222:[343.611+343.541]

ISBN 978-617-8263-86-7

© С. В. Корогод, В. Ф. Примаченко, 2023

ЗМІСТ

ВСТУП	4
Розділ 1. ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ РОЗВИТОК ТА СОЦІАЛЬНА ОБУМОВЛЕНІСТЬ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА УМИСНЕ ВБИВСТВО, ПОЄДНАНЕ ІЗ ЗГВАЛТУВАННЯМ АБО СЕКСУАЛЬНИМ НАСИЛЬСТВОМ	10
1.1. Історико-правовий нарис розвитку та сучасний стан законодавства про кримінальну відповідальність за умисне вбивство, поєднане із згвалтуванням або сексуальним насильством	10
1.2. Підстави та принципи криміналізації умисного вбивства, поєднаного із згвалтуванням або сексуальним насильством ..	24
1.3. Зарубіжний досвід правового регулювання відповідальності за умисне вбивство, поєднане із згвалтуванням або сексуальним насильством ..	61
Висновки до розділу 1	100
Розділ 2. ОБ'ЄКТИВНІ ОЗНАКИ УМИСНОГО ВБИВСТВА, ПОЄДНАНОГО ІЗ ЗГВАЛТУВАННЯМ АБО СЕКСУАЛЬНИМ НАСИЛЬСТВОМ	103
2.1. Об'єкт умисного вбивства, поєднаного із згвалтуванням або сексуальним насильством	103
2.2. Об'єктивна сторона умисного вбивства, поєднаного із згвалтуванням або сексуальним насильством	118
Висновки до розділу 2	132
Розділ 3. СУБ'ЄКТИВНІ ОЗНАКИ УМИСНОГО ВБИВСТВА, ПОЄДНАНОГО ІЗ ЗГВАЛТУВАННЯМ АБО СЕКСУАЛЬНИМ НАСИЛЬСТВОМ	134
3.1. Суб'єкт умисного вбивства, поєднаного із згвалтуванням або сексуальним насильством	134
3.2. Суб'єктивна сторона умисного вбивства, поєднаного із згвалтуванням або сексуальним насильством	142
Висновки до розділу 3	152
ВИСНОВКИ	153
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	157

ВСТУП

У статті 3 Конституції України життя людини проголошено найвищою соціальною цінністю в державі. Звичайно, це положення Основного Закону знайшло своє відображення в Кримінальному кодексі (КК) України, у якому за позбавлення життя передбачено найсуворіший вид покарання – довічне позбавлення волі. На жаль, умисне вбивство досить часто супроводжується різними обставинами, що дістали назву обтяжуючих. До таких належить, зокрема, умисне вбивство, поєднане із зґвалтуванням або сексуальним насильством (п. 10 ч. 2 ст. 115 КК України), що до цього часу не має однозначного тлумачення ні в науці кримінального права, ні в слідчій та судовій практиці.

 Це зумовлено також напрацюванням наукового обґрунтування спроби приєднання України до цивілізованого світу в частині кримінально-правової охорони статевої свободи та недоторканності людини. 06 грудня 2017 р. прийнято Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами». Лише 20 червня 2022 р. зазначену Стамбульську конвенцію було ратифіковано Верховною Радою України як одну з обов'язкових умов для вступу до Європейського Союзу. Робоча група з питань розвитку кримінального права в проєкті КК України не віднесла таку кваліфікуючу обставину до ознак складу злочину, що підвищують тяжкість вбивства на один чи декілька ступенів.

Злочини військовослужбовців росії проти мирного населення України ще більше актуалізували цю проблему, оскільки порушення законів і звичаїв війни, поєднане з умисним вбивством (ч. 2 ст. 438 КК України), вступає в конкуренцію з п. 10 ч. 2 ст. 115 КК України, не кажучи вже про те, що за вчинення окремих видів зґвалтування можливе довічне позбавлення волі.

Згідно з даними Офісу генерального прокурора України, у 2017 році обліковано 8 умисних вбивств, поєднаних із зґвалтуванням або сексуальним насильством, у 2018 році – 12, у 2019 році – 9, у 2020 році – 8, у 2021 році – 9, за 8 місяців 2022 року – 1. Дані Державної судової адміністрації України стосовно кількості засуджених за цей злочин навести важко, оскільки у відкритому доступі надано лише загальну кількість засуджених за ч. 2 ст. 115 України без зазначення пунктів. Ураховуючи незначну кількість облікованих досліджуваних умисних вбивств, з певним ступенем ймовірності можна припустити наявність такої самої кількості засуджених осіб за їх вчинення. Разом із тим засвідчується незначна поширеність умисних вбивств, поєднаних із зґвалтуванням або сексуальним насильством, що, на думку опитаних респондентів, викликано реально поодинокими фактами зазначених діянь.

Зауважимо, що проблема кримінально-правової охорони життя людини завжди була і буде актуальним напрямом досліджень учених. Серед авторів праць, в яких увагу приділено відповідальності за умисне вбивство, поєднане із зґвалтуванням або сексуальним насильством, варто назвати: Л.П. Брич, І.М. Гнатів, О.А. Гритенко, І.І. Давидович, Г.В. Дідківську, О.О. Дудорова, І.О. Зінченка, К.П. Задою, І.В. Козича, О.В. Крючкову, С.А. Мозоля, В.Ф. Примаченка, В.В. Шаблистого, О.Б. Шигоніна, В.Г. Хашева, Н.М. Ярмиш та ін.

Шишогін О.Б. у кандидатській дисертації «Умисне вбивство, поєднане зі зґвалтуванням або насильницьким задоволенням статевої пристрасті неприродним способом: кримінологічна характеристика та запобігання» (м. Харків, 2011) розробив пропозиції з удосконалення КК України та практики його застосування, проте це було зроблено на основі тогочасного законодавства, яке нині повністю змінено.

Праці цих та інших учених стали підґрунтям для написання монографії, проте вони лише фрагментарно стосуються відповідальності за умисне вбивство, поєднане із зґвалтуванням або сексуальним насильством. Водночас незначна поширеність досліджуваних умисних вбивств, їхня виняткова небезпечність, проблема кваліфікації (як одного чи кількох злочинів, умисне вбивство з метою задовольнити статеву пристрасть із трупом як п. 9 чи п. 10 ч. 2 ст. 115 КК України) та відсутність комплексних досліджень у цій галузі зумовили вибір теми монографії.

Мета і завдання дослідження. *Метою* роботи є вдосконалення кримінального права в частині відповідальності за умисне вбивство, поєднане із зґвалтуванням або сексуальним насильством, та напрацювання рекомендацій з практики застосування кримінального законодавства.

Для досягнення поставленої мети було визначено такі *завдання*:

- здійснити історико-правовий аналіз розвитку та встановити сучасний стан законодавства про кримінальну відповідальність за умисне вбивство, поєднане із зґвалтуванням або сексуальним насильством;
- дослідити підстави та принципи криміналізації умисного вбивства, поєданого із зґвалтуванням або сексуальним насильством;
- розглянути зарубіжний досвід правового регулювання відповідальності за умисне вбивство, поєднане із зґвалтуванням або сексуальним насильством;
- здійснити юридичний аналіз п. 10 ч. 2 ст. 115 КК України;
- сформулювати теоретичні та практичні рекомендації, спрямовані на вдосконалення норм кримінального законодавства в частині відповідальності за умисне вбивство, поєднане із зґвалтуванням або сексуальним насильством.

Об'єкт дослідження – суспільні відносини у сфері кримінально-правової охорони життя і здоров'я особи.

Предмет дослідження – кримінальна відповідальність за умисне вбивство, поєднане із зґвалтуванням або сексуальним насильством.

Методи дослідження. У монографії використано такі методи: *діалектичний метод*, що дозволив розглянути умисне вбивство, зґвалтування та сексуальне насильство їх взаємозв'язку як складений злочин та як самостійні злочини (розділи 1, 2); *метод історико-правового аналізу* – дослідження генези, розвитку та сучасного стану норм про відповідальність за умисне вбивство, поєднане із зґвалтуванням або сексуальним насильством (підрозділ 1.1); *юридично-технічний метод* – аналіз об'єктивних та суб'єктивних ознак складу злочину, передбаченого п. 10 ч. 2 ст. 115 КК України (розділ 2); *метод системного аналізу* – у ході аналізу змісту і сутності кримінально-правової охорони життя людини, внесення пропозицій щодо її модернізації (розділи 1, 2); *порівняльно-правовий метод* – під час вивчення зарубіжного досвіду

регламентації відповідальності за умисне вбивство, поєднане із зґвалтуванням або сексуальним насильством (підрозділ 1.3); *метод правового моделювання* – сприяв розробленню законодавчих пропозицій, зокрема щодо модернізації змісту ст. 115 КК України (розділи 1, 2); *статистичні методи* – у ході збору та дослідження емпіричної бази (розділи 1, 2).

Емпіричну базу монографії становлять: статистичні дані ДСА щодо кількості засуджених осіб за п. 10 ч. 2 ст. 115 КК України, матеріали судових рішень за ст. 115 КК України, офіційна статистика Офісу Генерального прокурора України щодо кількості облікованих кримінальних правопорушень та вручених повідомлень про підозру за п. 10 ч. 2 ст. 115 КК України, а також результати опитування 311 слідчих Національної поліції України, які проходили підвищення кваліфікації в Дніпропетровському державному університету внутрішніх справ з 2019 по 2022 рік і в цілому представляють усю країну.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що монографія є одним із перших комплексних досліджень питання відповідальності за умисне вбивство, поєднане із зґвалтуванням або сексуальним насильством. На основі здійсненої роботи сформульовано такі положення:

уперше:

– встановлено невідповідність Конституції України караності злочинів проти статевої свободи та недоторканності особи й кваліфікованих видів умисного вбивства, оскільки санкції ч. 6 ст. 152 та ч. 6 ст. 153 КК України передбачають покарання у вигляді позбавлення волі на строк п'ятнадцять років або довічне позбавлення волі, тоді як санкція ч. 2 ст. 115 КК України – від десяти до п'ятнадцяти років позбавлення волі або довічне позбавлення волі; урахуваючи пріоритетність кримінально-правової охорони життя людини, запропоновано в санкції ч. 2 ст. 115 КК України передбачити покарання у вигляді позбавлення волі на строк 15 років або довічне позбавлення волі;

– на виконання положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильства щодо жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами обґрунтовано доцільність внесення змін до п. 10 ч. 2 ст. 115 КК України – умисне вбивство із сексуальних або гендерних мотивів, у тому числі під час збройних конфліктів;

удосконалено:

– доктринальне твердження про те, що сексуальний мотив вчинення умисного вбивства охоплює значно більше випадків таких посягань на життя людини;

– положення науки кримінального права з приводу того, що за наявності в КК України самостійної норми про відповідальність за умисне вбивство, поєднане із зґвалтуванням або сексуальним насильством, його потрібно розглядати як простий, а не складений злочин та кваліфікувати вчинені діяння за п. 10 ч. 2 ст. 115 КК України разом зі ст. 152 та 153 КК України;

набуло подальшого розвитку:

– положення щодо помилковості роз'яснення в абз. 2 п. 14 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 7 лютого 2003 р. № 2 «Про судову практику у справах про злочини проти життя та здоров'я особи» – умисне вбивство з метою задовольнити статеву пристрасть з трупом *не може* тягнути відповідальність за п. 10 ч. 2 ст. 115 КК як убивство, поєднане зі зґвалтуванням або насильницьким задоволенням статевої пристрасті неприродним способом (сексуальним насильством), оскільки такі діяння кваліфікують за п. 9 ч. 2 ст. 115 КК України.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що розроблені пропозиції та висновки можна використати у:

– *правотворчості* – для удосконалення чинного законодавства у сфері кримінально-правової охорони життя людини;

– *правозастосовній діяльності* – для удосконалення діяльності органів досудового розслідування та суду щодо кримінальних проваджень, порушених за п. 10 ч. 2 ст. 115 КК України;

– *науковій роботі* – під час подальших досліджень проблеми кримінально-правової охорони життя людини;

– *освітньому процесі* – для здобувачів вищої освіти під час вивчення навчальних дисциплін: «Кримінальне право», «Актуальні проблеми застосування кримінального права», «Кваліфікація кримінальних правопорушень, підслідних Національній поліції».

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження особливостей кримінальної відповідальності за умисне вбивство, поєднане із зґвалтуванням або сексуальним насильством, обговорювалися на

засіданнях кафедри кримінального права та кримінології Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, де була підготовлена монографія. Основні висновки монографічного дослідження оприлюднено на таких науково-практичних конференціях: Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні питання розвитку права та законодавства: наукові дискусії матеріали» (м. Львів, 20–21 грудня 2019 р.); регіональний науково-практичний семінар «Наркобізнес: сучасні глобалізаційні процеси» (м. Дніпро, 28 лютого 2020 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Міжнародна та національна безпека: теоретичні та прикладні аспекти» (м. Дніпро, 12 березня 2021 р.).

Структура монографії. Монографія складається з анотації, вступу, трьох розділів, що містять сім підрозділів, висновків, списку використаних джерел (174 найменування) та додатків. Загальний обсяг монографії становить 214 сторінок, із яких 178 сторінок – основний текст.

Розділ 1

**ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ РОЗВИТОК
ТА СОЦІАЛЬНА ОБУМОВЛЕНІСТЬ
КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ
ЗА УМИСНЕ ВБИВСТВО,
ПОЄДНАНЕ ІЗ ЗГВАЛТУВАННЯМ
АБО СЕКСУАЛЬНИМ НАСИЛЬСТВОМ**

**1.1. Історико-правовий нарис розвитку та сучасний стан
законодавства про кримінальну відповідальність
за умисне вбивство, поєднане із зґвалтуванням
або сексуальним насильством**

Дослідження історико-правового розвитку та сучасного стану законодавства про кримінальну відповідальність за умисне вбивство, поєднане із зґвалтуванням або сексуальним насильством, доцільно розпочати з думки Н.В. Єфремової, яка слушно зауважує, що розвиток України в новому тисячолітті як суверенної держави супроводжується пошуком оптимальної моделі суспільного поступу й напруженим осмисленням досвіду становлення української державності в її інституційному та ідеологічному вимірах. Проте, наголошує автор, це осмислення ускладнюється низкою суб'єктивних і об'єктивних чинників. До них, вважає Н.В. Єфремова, належать такі: багаторічний несуверенний розвиток українських земель, що висуває перед науковцями додаткові методологічні проблеми; історичне знаходження України в зоні впливів типологічно різних правових і політичних культур; домінування в українській науці історії права підходів, що виробили представники наукових шкіл сусідніх держав, які нерідко неадекватно тлумачать українські реалії, ігноруючи їхні особливості або

маючи на меті певні політичні цілі; тривалий методологічний застій та ідеологічна цензура в українській історії права в радянський період, недостатній обсяг опублікованого документального матеріалу. Зважаючи на це, зауважує автор, вивчення історії держави і права України має величезне значення, насамперед тому, що сприяє усвідомленню складного, багатогранного і часто суперечливого нашого історичного минулого, зокрема державотворення. На думку Н.В. Єфремової, на сучасному етапі розвитку України значно зростає потреба у вивченні історії українського права, оскільки воно є засобом забезпечення справедливості, прав і свобод людини та інтересів нації. Право є частиною духовної культури українського народу, тому вивчення історії його розвитку має сприяти підвищенню рівня правосвідомості як частини самосвідомості народу [52, с. 3].

Крім того, П.П. Черепій наголошує, що питання історичного розвитку кримінального законодавства у сучасних умовах розбудови української держави не може залишатися поза увагою науковців і практиків. Значний інтерес становить інститут відповідальності за умисне вбивство, адже історичний аналіз кримінального законодавства у визначеній частині дасть можливість відслідкувати в різні історичні періоди міру відповідальності за різні прояви жорстокої поведінки під час вчинення умисного вбивства та врахувати відповідні тенденції під час внесення пропозицій до чинного кримінального законодавства [161, с. 12].

Отже, звернемося до писемних джерел права, якими керувалися наші предки з періоду становлення українських земель до нашого часу.

У якнайширшому розумінні джерело права – це засіб існування й вияву правових норм як певних установок у поведінці людей, що характеризуються владністю і підтримуються державним примусом. Джерела права невіддільні від поняття юридичної норми. Вони є формою вираження правових норм. Джерела права завжди є більш-менш визначеними [57, с. 64].

Переконані, що не зробимо помилку, якщо зазначимо, що однією із найвидатніших пам'яток українського законодавства визнається Руська Правда.

На тому, що вінцем давньоруського права є саме кодифікований юридичний збірник Руська Правда (термін «правда» тут означає закон)

наголошував і видатний історик В.М. Іванов. Оригінал Руської Правди не зберігся, і вона дійшла до нас у 106 списках (дехто з дослідників називає іншу кількість списків – близько 300) – у літописах та юридичних збірниках XIII–XVII ст. Списки мають назви або за місцем їх знаходження (Синодальний – у бібліотеці Синоду, Академічний – у бібліотеці Академії наук, Троїцький – у Троїцько-Сергієвій лаврі), або за прізвиськом осіб, які їх знаходили (Карамзінський, Татищевський та ін.). Ці списки поділяють на три редакції – коротку, розширену та скорочену з розширеної. Ба більше, продовжує науковець, найдавнішою є Коротка редакція Руської Правди, яка відображає державну організацію і давньоруське право періоду становлення феодального ладу. Вона складається з: Правди Ярослава (1–18 ст.), Правди Ярославичів (19–41 ст.), Поконувирного (ст. 42), Уроку мостникам (ст. 43). Вважають, зазначає В.М. Іванов, що Правда Ярослава з'явилась у 10–30-ті роки XI ст. (за деякими даними – близько 1016 р., після повстання у Новгороді; за іншими – за часів боротьби за престол між Ярославом та його братом Святополком у 1015–1019 рр.). Вона регулювала суспільні відносини ранньофеодального періоду. У Правді Ярослава подано найдавнішу норму ще з додержавного періоду про порядок здійснення кровної помсти (ст. 1). Предметом правового захисту є життя і тілесна недоторканність феодалів та князівських дружинників; вона регулює питання власності, володіння, спадкоємства. Чітко простежується специфіка феодального права як права привілею панівних станів [57, с. 69–70].

Отже, розпочинаючи з XI ст. на теренах нашої Батьківщини вже знаходяться рукописні пам'ятки, які регулювали відносини, щодо охорони життя та здоров'я. Так, про умисне вбивство в Руській Правді йдеться в п. 3 «Про вбивство», де зазначено: якщо уб'ють княжого мужа під час розбою, а вбивцю не шукають, то платити верву 80 гривень тій верві, в якій голова убитого лежить, а коли простолюдин, то 40 гривень. Коли якась верв починає платити дику віру, то кілька років оплачує ту провину, оскільки платять за незнайденого злочинця.

Якщо злочинець із їхньої верви, і в ній було дано волю злочинцеві, то як співучасники мають помагати злочинцю, оплачуючи дику випу. Але сплатити їм в цілому 40 гривень, а за злочинство те самому злочинцю заплатити із 40 гривень свою частку від сплати дружини. Якщо

вчинив убивство або в сварці, або на пиру, то тоді йому платити у верві, якщо оплачують злочин у складчину [107].

Наступний нормативно-правовий акт, який діяв у той самий період вже на території Великого князівства Литовського, – перший Литовський статут, що датується 1529 роком.

Так, у п. 3 розділу 7 «Про земські насильства, про побої і про вбивства шляхтичів» зазначено, що якби насильник убив кого, утік із країни, то з його маєтку мають бути стягнуті головщина, заподіяні збитки і штраф господарю. І якби маєток стільки не коштував, то такий маєток має бути відданий у держання, поки діти або родичі не сплатять належної суми. Вбивцю має бути вигнано з країни; і якби він потім повернувся і хтось його вбив, то за це той, хто вбив, не повинен платити головщину і штраф [123, с. 253–254].

Разом із тим, цікаво зауважити, що в Литовському статуті 1529 року було передбачено покарання за зґвалтування у вигляді смертної кари.

Так, якби хто зґвалтував жінку або дівчину незалежно від її стану, вищого або нижчого, і ця жінка або дівчина кликала на допомогу, а на її крик прибігли б люди і вона показала б їм сліди насильства, а потім притягнула б ґвалтівника до суду і надала двох або трьох свідків і при цих свідках присягнула б, то такого ґвалтівника має бути засуджено до смертної кари. Якщо ж потерпіла захотіла б вийти за нього заміж, на то її воля. А якби жінка або дівчина не могла покликати на допомогу, то як тільки її було б відпущено після зґвалтування і розповіла про це людям, потім притягла ґвалтівника до суду і надала б тих людей як свідків, то ґвалтівника також має бути покарано так, як про це написано вище [123, с. 254].

В окремих нормах Литовського статуту 1529 року було передбачено відповідальність за убивство батька або матері (п. 14) та брата або сестри (п. 15).

Так, якби хто убив свого рідного батька або матір, то він засуджується до безчестя і смертної кари. А якби хто убив брата або сестру, сподіваючись отримати ту частку маєтку, яку ті мали б отримати у спадщину, то такий позбавляється права успадковувати маєток, який після цих убитих, як після батька, так і після матері або також після брата і сестри, має перейти до інших братів або сестер. А якби інших братів

і сестер не було, цей маєток мають успадковувати інші родичі за правом кровної спорідненості. Вбивцю ж має бути присуджено до смертної кари [123, с. 256–257].

Окремо за Литовським статутом 1529 року було передбачено відповідальність за умисне вбивство, вчинене слугою.

Так, якщо чийсь слуга вчинить напад на дім або вбивство і втече, але його буде знайдено потерпілим у його пана і про його злочин буде заявлено пану і якщо, незважаючи на це, пан упустить його, тоді сам пан, хазяїн слуги, мусить заплатити за напад і вбивство і відшкодувати шкоду і сам може стягти це зі свого слуги, а якби про цей злочин слуги не було заявлено, тоді пан не мусить нести відповідальність за слугу [123, с. 259–260].

Як бачимо, у першому Литовському статуті 1529 року, який регулював суспільні відносини на території наших земель, були запроваджені певні спроби встановити жорстку кару за вбивство. Крім того, окремо за зґвалтування злочинці підлягати також смертній карі.

У подальшому, у процесі становлення державності Великого князівства Литовського, перший Литовський статут 1529 року вже потребував змін та доповнень. Так, у 1566 році було прийнято другий Литовський статут. У другому Литовському статуті, крім уже розглянутих норм, було доповнення. Зокрема, в статті 10 розділу 11 «Про квалт і про головщизни шляхетські» було передбачено відповідальність за вбивство чоловіком дружини або дружиною чоловіка. На відміну від попереднього Литовського статуту 1529 року було передбачено норми, які встановлювали відповідальність за вбивство батька або матері (п. 14) та брата або сестри (п. 15).

Так, відповідно до статті 10 Литовського статуту 1566 року було встановлено, «коли б з ненависті чи з нелюбові один до одного чоловік або дружина, перебуваючи у сварці з будь-яких причин, один іншого вбив, замордував або отруїв, про таку жорстокість і вбивство вони або інші родичі повинні оголосити доряду і оскаржити або заявити до кожного такого вбивцю. А якби сини чи інші родичі не хотіли заявляти, тоді вряд наш зі свого місця повинен такого особливо перестерігати і пильно про нього вивідати, і в навколишніх сусідів близьких про того вбивцю опитування провести, і відібравши сім шляхтичів,

до присяги припустити, які про те мають справедливо під присягою розповісти. І коли ті сім шляхтичів присягнуть, що то саме це скоїв те вбивство, той вбивця нещадно має бути страчений таким способом, як закон вимагає у разі вбивства батька і матері» [124, с. 375–376].

В статті 18 Литовського статуту 1566 року було передбачено відповідальність за вбивство слугою свого пана.

Так, якби який слуга, взявши перед себе злий умисел, пана свого вбив або поранив, такий зрадник має бути жорстоко страчений. А якби не вбив і не поранив, але зброю проти пана свого дістав, такий руку втрачає [124, с. 379].

Наступним важливим кроком для становлення української правосвідомості стало прийняття третього Литовського статуту 1588 року, який став останнім і норми якого діяли на окремих територіях українських земель ще до кінця XIX – початку XX ст.

У Литовському статуті 1588 року було встановлено нові склади умисних вбивств. По-перше, це вбивство вагітної жінки (стаття 15), а, по-друге, вбивство ножем або іншим до бою не пристосованим предметом (стаття 16).

Так, відповідно до статті 15, коли обидва, тобто і плід, і мати, з вини кривдника померли, тоді він теж сам за те смертю має бути покараний за слушним доводом, як описано доведення при вбивстві людей шляхетського і простого стану у відповідних місцях [124, с. 277].

Відповідно до статті 16, якби хто кого умисно, із гніву і зопалу, ножем, пуйналом, кинджалом вбив, якщо буде шляхтичем, і те теж шляхтичу вчинить, за доводом слушним четвертованим бути має. А, якщо простого стану людина шляхтичу те вчинить, той теж буде покараний четвертуванням. А якби шляхтич просту людину таким способом вбив, той руку втрачає, крім випадку, коли був би спійманим на місці злочину, про що є в цьому Статуті писано. А головщизна з кожного такого, з маєтності виплачена бути має. А якщо хто не вб'є, тільки поранить, той, якщо буде шляхтичем, за травмування шляхтича відтинанням руки, а за людини просту – грошовою виплатою, як і за вбивство покараний бути має. Якщо ж те людина простого стану вчинить, той за травмування шляхтича – життя, а за просту людину – руку втрачає [125, с. 277].

Отже, аналіз чинних на часи Великого Князівства Литовських статутів, починаючи з першого Литовського статуту 1529 року і закінчуючи Литовським статутом 1588 року, показує, що в ці роки відбувалося становлення перших норм законодавства, які б встановлювали відповідальність як за просте умисне вбивство, так і за кваліфіковане умисне вбивство. Відповідальність за зґвалтування було передбачено окремою нормою, починаючи з першого статуту, як покарання за це діяння було передбачено смертну кару.

Наступним нормативно-правовим актом, що регулював питання кримінального та цивільного законодавства на українських землях, які того часу належали Російській імперії, було Соборне уложення 1649 року.

Так, відповідно до глави XXII «Указ за яку вину необхідно чинити смертну кару, а за які не чинити, а чинити покарання» передбачено смертну кару за умисне вбивство: батька або матері, сина або доньки, брата або сестри, пана, чоловіка [122, с. 130].

Як можна бачити, відмінним у Соборному уложенні 1649 року є умисне вбивство жінкою свого чоловіка. Окремо необхідно наголосити на суворості покарання за такий вид умисного вбивства – поховання заживо. Так, коли жінка вчинить чоловіку своєму вбивство чи дасть йому отруйну рослину і про це стане відомо, то вона за це карається покаранням у вигляді поховання заживо в землю, і карати її такої карою без жалості, хоча б у неї були діти чи хто-небудь близького роду, котрі не будуть бажати аби її карали, тримати винну жінку в землі доти, доки не загине [122, с. 130].

У 1845 році на теренах Російської імперії приймається перший так званий «кримінальний кодекс», який отримав назву «Уложення про покарання кримінальні і виправні». Так, зокрема, у ст. 1920 глави 1 «Про смертовбивство» розділу 10 «Про злочини проти життя, здоров'я, свободи та честі приватних осіб» було передбачено кримінальну відповідальність за умисне вбивство батька або матері.

Отже, відповідно до ст. 1920 «Уложення про покарання кримінальні і виправні» за умисне вбивство батька або матері винні підлягали: «позбавленню всіх прав стану та заслання на каторжну роботу у рудниках без строку, а в разі якщо вони відповідно до закону не звільнені

від покарань тілесних, і покарань плітями через катів у мірі, визначеній ст. 21 цього Уложення для першого ступеня покарань цього роду з накладенням клейма. Після прибуття їх на місце каторжної роботи вони в жодному разі та за жодних причин не переводяться до загону осіб, які виправляються та звільняються від робіт виключно в разі їх неможливості виконувати такі роботи через дряхлість, тоді навіть вони не звільняються від тримання в острожі» [135, с. 941; 30, с. 9–10].

Статтею 1921 було передбачено кримінальну відповідальність за кваліфіковане умисне вбивство, вчинене повторно.

Так, відповідно до ст. 1921 «Уложення про покарання кримінальні і виправні» 1845 року було встановлено, що хто вже був одного разу покараний за вчинене з обдуманим наміром або умислом убивство, знову вчинить таке саме умисне смертовбивство, той за це підлягає, – позбавленню всіх прав стану та заслання на каторжні роботи до рудників без строку, а в разі, якщо він відповідно до закону не звільнений від тілесних покарань, і покаранню плітками через катів у мірі, визначеній ст. 21 цього Уложення для першого ступеня покарань цього роду, з накладенням клейма [135, с. 941; 30, с. 10].

Відповідно до ст. 1922 «Уложення про покарання кримінальні і виправні» 1845 року було встановлено, що покаранню, визначеному в попередній статті 1921, підлягає також винний у вбивстві умисному:

а) жінки своєї або чоловіка, сина свого або доньки, рідних діда або бабки, онука або онучки та взагалі одного з родичів прямої лінії у будь-якому ступені (споріднення); або рідного брата або сестри, рідного дядька або тітки;

б) або начальника чи пана, або членів родини пана, які з ним проживають, або хазяїна чи майстра, в якого вбивця знаходився на службі, роботі або навчанні;

в) або людини, якій вбивця був зобов'язаний своїм вихованням або утриманням [135, с. 941], [30, с. 10].

Покарання пом'якшувалося трьома ступенями в разі, якщо вбивство незаконнародженого сина чи доньки було вчинено матір'ю від стиду або страху, при самому народженні, якщо при цьому не буде доведено, що вона була до цього винна в тому ж самому злочині. Якщо дітовбивство цього роду було ненавмисне, то винна в цьому жінка,

особливо якщо вона незаміжня і вчинила це діяння в перший раз, каралася: позбавленням всіх прав стану та висланням на поселення у віддалені або менш віддалені міста Сибіру, а в разі якщо вона відповідно до закону не звільнена від тілесних покарань, і покаранню плітками через катів у мірі, визначеній ст. 22 цього Уложення для першого чи другого ступеня покарань цього роду, залежно від обставин, більш або менш обтяжуючих чи пом'якшуючих її вину [135, с. 942].

Статтею 1923 «Уложення про покарання кримінальні і виправні» 1845 року було передбачено кримінальну відповідальність за умисне вбивство завідомо для винного вагітної жінки.

Так, хто із завчасно обдуманим наміром чи умислом вчинить вбивство вагітної жінки, усвідомлюючи при цьому що вона в цьому положенні, той карався, – позбавленням всіх прав стану та висланням на каторжні роботи в рудники терміном від п'ятнадцяти до двадцяти років, а в разі якщо він відповідно до закону не звільнений від тілесних покарань, і покаранню плітками через катів у мірі, визначеній ст. 21 цього Уложення для першого чи другого ступеня покарань цього роду, з нанесенням клейма [135, с. 942–943].

Як слушно зазначає М.О. Василенко, з огляду на санкцію ст. 1923 стає очевидним, що обтяжуючі обставини, які були передбачені в цій нормі, розглядалися законодавцем як менш суспільно небезпечні, ніж ті, що закріплювались у диспозиціях ст. 1920–1922. Утім, наголошує науковець, урахувавши сам вид даного покарання, умови його відбування та ставлення до засуджених, припускаємо, що покарання у вигляді позбавлення всіх прав стану та заслання на каторжну роботу до рудників на строк від п'ятнадцяти до двадцяти років насправді ставало довічним для більшої частини засуджених за цей злочин. Крім того, на думку автора, у разі якщо мала місце множинність умисних вбивств при викладеній обтяжуючій обставині, суб'єкта злочину могли засудити до більш жорсткого покарання, ніж те, що передбачено в санкції відповідної норми Особливої частини Уложення 1845 р. (у даному випадку до довічного покарання або навіть смертної кари [30, с. 11].

Більше того, в «Уложенні про покарання кримінальні і виправні» 1845 року було передбачено кримінальну відповідальність і за умисні вбивства, вчинені особливо небезпечним способом.

Так, відповідно до ст. 1924 «Уложення про покарання кримінальні і виправні» 1845 року до відповідальності, передбаченої ст. 1923, притягувались особи, які вчинили умисне вбивство:

1) через підпал, або через вибух пороху чи газу, або іншим способом, який спричиняє шкоду, або через навмисний прорив платини, або іншим способом утоплення, або через поламку мостів, залізних доріг, через вистріли в натовп людей, хоча б і для вбивства однієї особи, та інших діянь, коли в небезпеці знаходилося багато людей чи населений пункт;

2) коли для вчинення свого злочину вбивця ховався в засаді, або заманив вбитого в місце, завчасно підготовлене для вбивства;

3) коли злочин вчинено для пограбування вбитого, або з метою отримання спадщини, або з метою заволодіння іншою власністю вбитого або іншої особи;

4) шляхом отруєння [135, с. 743].

Отже, як можна побачити, в «Уложенні про покарання кримінальні і виправні» 1845 року було передбачено кримінальну відповідальність, як за просте умисне вбивство, так і за кваліфіковане. Проте кримінальної відповідальності за умисне вбивство, поєднане із зґвалтуванням або сексуальним насильством, передбачено не було. Разом із тим покарання за окреслені діяння характеризувалися тогочасною жорстокістю. Так, в особливих випадках винний підлягав довічному засланням на каторжні роботи або смертній карі.

У подальшому, більше ніж через пів століття, на зміну «Уложенню про покарання кримінальні і виправні» 1845 року було прийнято Кримінальне уложення 1903 року. Кримінальну відповідальність за умисне вбивство було передбачено в ст. 453 глави 22 «Про позбавлення життя».

Так, відповідно до ст. 453 винний у вбивстві карався каторгою на строк не менше восьми років. Відповідно до ст. 454 винний у вбивстві матері або батька карався каторгою без строку. Відповідно до ст. 455 винний у вбивстві:

1) родича будь-якого рівня спорідненості, чоловіка або дружини, брата або сестри;

2) священнослужителя при виконанні ним служби Божої або духовної треби;

3) службової особи при виконанні або з приводу виконання нею службових обов'язків;

4) кого-небудь із числа караулу, який здійснює охорону Імператора або членів імператорського будинку, або члена воєнного караулу;

5) начальника, або господаря, або члена сім'ї господаря, який разом із ним проживає, або власника, у якого винний перебуває в служінні, або майстра, у котрого він знаходиться на роботі або навчанні, або особи, кому він був наданий на навчання або утримання;

6) шайкою;

7) протягом п'яти років після відбування покарання за вбивство, передбачене ст. 453–456;

8) у спосіб, небезпечний для життя багатьох осіб;

9) у спосіб, особливо жорстокий;

10) шляхом отруєння;

11) із укриття;

12) з метою полегшити вчинення іншого тяжкого злочину, – карається каторгою без строку, або на строк не менше ніж десять років [135, с. 90–91].

Отже, у Кримінальному уложенні 1903 року вже передбачено законодавцем безліч кваліфікованих складів умисного вбивства, зокрема вже з'являється умисне вбивство з метою полегшити вчинення іншого тяжкого злочину. Разом із тим привертає увагу відносна м'якість покарання за такий вид умисних вбивств, адже законодавцем прийнято рішення обмежитися максимальним покаранням у вигляді довічних каторжних робіт. На відміну від попередників, де було передбачено максимальне покарання у вигляді смертної кари.

Навіть більше, Кримінальне уложення 1903 року було останнім кримінальним законодавством царської Росії. Як відомо, на зміну царизму до влади прийшли більшовики, унаслідок чого у 1922 році було прийнято Кримінальний кодекс Української Соціалістичної Радянської Республіки (далі – УСРР), якому було суджено проіснувати всього п'ять років.

Крижановська О.М. з цього приводу слушно зауважує, що Кримінальний кодекс України 2001 р. увібрав у себе результати як наукового, так і практичного вирішення питань притягнення до кримінальної відповідальності за умисне вбивство, що напрацьовувалися попередніми

поколіннями. Протягом ХХ–ХХІ ст. на території України відбувалося становлення як радянського кримінального законодавства, так і кримінального законодавства незалежної України. Тому, на думку науковця, дослідження особливостей розвитку інституту відповідальності за умисне вбивство надає можливості пошуку шляхів удосконалення чинного кримінального законодавства в цій сфері [66, с. 178].

Так, умисне вбивство за КК 1922 року було передбачено в ст. 142 глави 5 «Злочини проти життя, здоров'я, свободи та гідності особи».

Зокрема, відповідно до ст. 142 було зазначено, що умисне вбивство карається позбавленням волі на строк не менше восьми років з суворою ізоляцією за умов скоєння:

а) з користі, ревнощів (якщо вона не збігається з ознаками ст. 143) та інших мотивів;

б) особою, яка вже відбувала покарання за умисне вбивство або інше тяжке ушкодження;

в) способом, небезпечним для життя багатьох людей або особливо жорстоким способом для вбитого;

г) особою, в обов'язки якої входила опіка над вбитим;

д) з використання безпорадного стану вбитого [149, с. 17].

Відповідно до ст. 143 КК 1922 року було передбачено кримінальну відповідальність за просте вбивство.

Так, відповідно до ст. 138 було встановлено, що за умисне вбивство, вчинене:

а) з користі, ревнощів (якщо воно не має ознак ст. 140) та інших мотивів;

б) особою, яка вже відбула захід соціального захисту за вмісне вбивство або тяжке пошкодження на тілі;

в) способом, небезпечним для життя багатьох людей або особливо болісним для убитого;

г) щоб полегшити або приховати інший злочин;

д) особою, на обов'язку якої лежить особливе піклування про убитого;

е) з використанням безпорадного стану убитого;

ж) жінки, завідомо вагітної, – застосовується позбавлення волі на строк до десяти років.

За вбивство, вчинене військовослужбовцем за особливо обтяжливих обставин, призначають вищу міру покарання – розстріл [72, с. 46].

У ст. 139 КК 1927 року було передбачено кримінальну відповідальність за просте умисне вбивство.

Так, за умисне вбивство, вчинене без зазначених у ст. 138 ознак, – позбавлення волі на строк до восьми років [72, с. 46].

Отже, у КК 1922 та КК 1927 року відсутнє умисне вбивство, поєднане із зґвалтуванням або сексуальним насильством. Більше того, в останніх вбачається вдосконалення положень Кримінального уложення 1903 року. Дивує також верхня межа покарання за кваліфіковане умисне вбивство – позбавлення волі на строк до десяти років, що, на нашу думку, є досить м'яким покаранням, особливо для суспільства радянського простору. Проте умисне вбивство, вчинене військовослужбовцем, за особливо обтяжливих обставин каралося смертною карою у вигляді розстрілу.

У подальшому з розвитком українського суспільства під впливом радянської свідомості постала нагальна потреба в прийнятті нового кримінального законодавства, яке б задовольняло потреби сучасного розвитку держави. Отже, 28 грудня 1960 р. було прийнято КК УРСР, який проіснував аж до 1 вересня 2001 року. Так, покарання за умисне вбивство за обтяжуючих обставин було передбачено ст. 93 глави III «Злочини проти життя, здоров'я, волі і гідності особи». Зокрема, умисне вбивство:

- а) з корисливих мотивів;
- б) з хуліганських мотивів;
- в) вчинене у зв'язку з виконанням потерпілим службового або громадського обов'язку;
- г) двох або більше осіб;
- д) жінки, яка завідомо для винного була в стані вагітності;
- е) вчинене з особливою жорстокістю або способом, небезпечним для життя багатьох осіб;
- ж) вчинене з метою приховати інший злочин або полегшити його вчинення, а так само поєднане зі зґвалтуванням;
- з) вчинене особливо небезпечним рецидивістом або особою, яка раніше вчинила умисне вбивство, за винятком вбивства, передбаченого ст. 95–97 цього Кодексу;

и) вчинене на замовлення;

і) вчинене за попереднім зговором групою осіб або організованою групою, –

карається позбавленням волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років або довічним позбавленням волі, з конфіскацією, крім того, майна у випадках, передбачених пунктом «а» цієї статті [71].

Отже, умисне вбивство, поєднане із зґвалтуванням, уперше з'являється у КК 1960 року.

Якщо звернутися до науково-практичного коментаря КК 1960 року, то М.Д. Шаргородський зазначає, що як вбивство, пов'язане зі зґвалтуванням, слід кваліфікувати в разі, якщо зґвалтування було метою суб'єкта злочину, хоча б виконати його і не вдалося, а також в разі, якщо мали місце або замах на зґвалтування, або статевий акт із трупом убитої (некрофілія) і т. д. Цей склад передбачає, що убивство і зґвалтування скоєно однією й тією самою особою. Тому при груповому зґвалтуванні, де лише один із співучасників скоїв убивство, усі співучасники у вбивстві також відповідають за цією статтею [62, с. 212].

Отже, уперше в кримінальному законодавстві, яке діяло на території українських земель, кримінальна відповідальність за умисне вбивство, вчинене з метою приховати інший злочин або полегшити його вчинення, а також поєднане із зґвалтуванням, була передбачена у КК 1960 року.

Як уже зазначалося, 1 вересня 2001 року було прийнято КК України. Це було перше і на цей час останнє кримінальне законодавство, яке було прийнято після набуття Україною незалежності в 1991 році.

Так, кримінальна відповідальність за умисне вбивство була встановлена ст. 115 КК України. Просте умисне вбивство та кваліфіковане умисне вбивство законодавцем було об'єднано в одну статтю. Причому просте умисне вбивство було передбачено в ч. 1, а кваліфіковане – у ч. 2 ст. 115 КК України. Умисне вбивство, поєднане із зґвалтуванням, зазнало змін у формулюванні диспозиції. У результаті п. 10 ч. 2 ст. 115 КК України мав такий вигляд: умисне вбивство, поєднане із зґвалтуванням або насильницьким задоволенням статевої пристрасті неприродним способом, карається позбавленням волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років або довічним позбавленням волі

з конфіскацією майна у випадку, передбаченому пунктом 6 частини другої цієї статті [70].

Шостого грудня 2017 року Верховною Радою України було прийнято Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» № 2227-VIII. У ньому п. 10 ч. 2 ст. 115 КК України було викладено в такій редакції: «10) поєднане із зґвалтуванням або сексуальним насильством» [110].

Отже, дослідження історико-правового розвитку та сучасного стану законодавства про кримінальну відповідальність за умисне вбивство, поєднане із зґвалтуванням або сексуальним насильством, надало змогу визначити такі історичні періоди його розвитку [55, с. 326]:

- 1) від Руської Правди до Соборного уложення 1649 року – період становлення кримінальної відповідальності за умисне вбивство, взагалі;
- 2) від «Уложення про покарання кримінальні і виправні» 1845 року до КК 1927 року – період становлення кримінальної відповідальності за умисне вбивство з метою полегшити вчинення іншого тяжкого злочину;
- 3) від КК 1960 року до КК 2001 року – період становлення кримінальної відповідальності за умисне вбивство, поєднане із зґвалтуванням або сексуальним насильством безпосередньо.

1.2. Підстави та принципи криміналізації умисного вбивства, поєданого із зґвалтуванням або сексуальним насильством

Як зазначають Ю.М. Антонян та А.А. Ткаченко, будь-яке цивілізоване суспільство охороняє моральні інтереси своїх громадян, їхнє життя і здоров'я, гідність і недоторканність особи, суворо караючи за будь-яке посягання на них, особливо якщо страждають діти і підлітки. Будь-яке цивілізоване суспільство оберігає честь і гідність жінок як символ власної честі, а ефективність цього захисту є показником його культури. Існуючий лад сексуальних відносин охороняється, звичайно, не тільки і не стільки за допомогою кримінального кодексу, але здебільшого шляхом висвітлення моральних почуттів, формування

культури спілкування та міжособистісних відносин, статевого виховання, надання психологічної допомоги у вирішенні глибинних переживань і конфліктів. Саме ці заходи на тлі загального підвищення культури необхідно розглядати як найважливіші у боротьбі з сексуальними кримінальними правопорушеннями, особливо зґвалтуваннями, наголошують науковці. У структурі злочинності сексуальні посягання менш поширені і не можуть порівнюватися, наприклад, із крадіжками та іншими майновими правопорушеннями. Проте навіть відносно невелика їх кількість не може не викликати тривоги через підвищену суспільну небезпеку, незворотність наслідків, глибоких фізичних, моральних і психологічних травм [4, с. 3].

Відповідно до ст. 3 Конституції України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження й забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Крім того, відповідно до ст. 27 кожна людина має невід'ємне право на життя. Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя. Обов'язок держави – захищати життя людини. Кожен має право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань [51].

Тому, на думку О.О. Дудорова, у комплексі невід'ємних прав і свобод людини і громадянина важливе місце посідає статеву свобода, а всебічне забезпечення статевої недоторканості вважається виміром цивілізаційної зрілості суспільства, його здатності створити умови для гармонійного розвитку покоління, що підрастає. Удосконалення кримінально-правової протидії злочинним посяганням на життя, статеву свободу й статеву недоторканість особи є злосоденною проблемою, що потребує вироблення соціально обумовлених і науково обґрунтованих рекомендацій, адресованих як законодавцеві задля усунення вад нормативної регламентації відповідальності за вказані злочини, так і правозастосувачеві з метою правильного та однакового застосування кримінального закону. Складно не погодитися з тим, що кримінальне право як наука заради науки без її виходу на законодавчу й правозастосовну практику має низький коефіцієнт корисної дії [29, с. 77–78].

Однак, незважаючи на законодавче закріплення життя і здоров'я людини найвищою соціальною цінністю в державі, у суспільстві відбуваються моторошні умисні вбивства, поєднані із зґвалтуванням або сексуальним насильством, які не можуть не викликати резонанс у засобах масової інформації.

Зокрема, Ю.М. Антонян наголошує, що багатоепізодні сексуальні вбивства стали дедалі більше привертати до себе особливу увагу. Причиною цього є почастищення вчинення останніми роками таких кривавих злочинів, їх винятково небезпечні наслідки, безліч жертв, зокрема дітей, беспорядність поліції в деяких випадках. Необхідно зазначити, що аналогічні явища засвідчуються в усьому світі, і можна стверджувати, що проблеми, які виникають у зв'язку з цим, актуальні для багатьох країн. Більше того, наголошує науковець, сексуальні вбивці, як первісні мисливці, зазвичай вистежують жертву, раптово нападають на неї, приводячи в стан шоку, насилують, завдають безліч тілесних ушкоджень з винятковим шаленством, вирізають груди і живіт, вивертають нутрощі, роблять наругу над статевими органами, відрізають окремі шматки тіла тощо. Ці криваві злодіяння вражають своєю незвичністю, неймовірною жорстокістю, неблаганністю та цинізмом убивць, кількістю жертв, серед яких багато дітей. Складається враження, зазначає Ю.М. Антонян, що на світ вирвалися раніше небачені чудовиська, грізні слуги смерті, яким невідомі жодні суспільні настанови та людські почуття. Це ще більше посилюється, коли виявляються і факти канібалізму, поїдання окремих частин тіла потерпілих [3, с. 17].

Отже, усвідомлюючи підвищений ступінь суспільної небезпеки такого кримінального правопорушення, як умисне вбивство, поєднане із зґвалтуванням або сексуальним насильством, необхідно здійснити дослідження підстав та принципів криміналізації відповідної кримінально-правової норми.

Цілком слушно зазначає О.О. Пащенко, що кримінальне законодавство в цілому і його кримінально-правові норми не виникають самі собою. Вони є продуктом соціальної дійсності. Науку кримінального права насамперед цікавить (і повинно цікавити), чому існують саме такі, а не інші кримінально-правові норми, через які причини встановлюється кримінально-правова заборона на певний вид суспільно небезпечної

людської поведінки. Проблема кримінально-правових норм у теорії кримінального права є однією з фундаментальних і багатоаспектних. З-поміж них одне з провідних місць посідає необхідність забезпечення їх відповідності суспільним потребам, унаслідок чого постає питання щодо механізму (алгоритму) оцінки такої відповідності [98, с. 3].

Також, як зазначає К.В. Катеринчук, складність наукового обґрунтування прийняття кримінально-правової норми полягає у віднайденні повноцінного втілення конкретних соціальних інтересів у правовій формі. Тому, на думку автора, важливого значення набуває встановлення відповідності кожної кримінально-правової норми потребам суспільства та констатування ефективності її дії [58, с. 29; 102, с. 401].

Крім того, як слушно зауважує О.О. Пащенко, впровадження наукових засад у процес реформування правової держави пов'язане з вирішенням комплексу теоретичних і практичних проблем. Метод проб і помилок не найкращий засіб для цілеспрямованого реформування суспільного життя, «без теорії практика дійсно сліпа». Зростання темпів законодавчої роботи зовсім не свідчить про зміцнення законності й правопорядку в країні. Законодавець покликаний не просто планово кількісно розробляти правові акти, а формулювати їх з урахуванням потреб суспільства на підставі оволодіння науковими знаннями суті і змісту суспільних явищ, закономірностей їх взаємозв'язку, взаємодії і розвитку. Наука кримінального права, вивчаючи кримінальне законодавство, з'ясовуючи його соціальне призначення, виявляє практичне значення кожної норми, прогалини в правовому регулюванні, вивчає проблеми вдосконалення кримінально-правових норм. Кожна норма законодавства про кримінальну відповідальність повинна відповідати потребам суспільства, бути соціально обумовленою [100, с. 87–88].

Однак для того, щоб зрозуміти, чи відповідає кримінально-правова норма соціальній обумовленості або чи дотримано підстав та принципів криміналізації суспільно небезпечного діяння, необхідно розуміти критерії їх відповідності.

Одним із сучасних науково обґрунтованих поглядів на формування переліку приводів до криміналізації суспільно небезпечних діянь можна справедливо вважати приводи до криміналізації, запропоновані А.А. Вознюком.

Так, приводами до криміналізації, на думку А.А. Вознюка, є:

– необхідність виконання зобов'язань за міжнародними договорами, ратифікованими ВРУ. Наприклад, говорить науковець, приводом до криміналізації такого малопоширеного діяння, як неповідомлення капітаном назви свого судна при зіткненні суден (ст. 285 КК України), стала необхідність виконання зобов'язань, взятих на себе Україною у зв'язку з приєднанням до Конвенції ООН з морського права від 10 грудня 1982 р.;

– необхідність створення правових механізмів утвердження й забезпечення прав і свобод людини як головного обов'язку держави (ст. 3 Конституції України). Вона стала приводом до криміналізації незаконного проведення дослідів над людиною (ст. 28 Конституції України, ст. 142 КК України), примушування до участі у страйку або перешкоджання участі у страйку (ст. 44 Конституції України, ст. 174 КК України), порушення права на безоплатну медичну допомогу (ст. 49 Конституції України, ст. 184 КК України) тощо;

– необхідність забезпечення реалізації певних положень Конституції та інших законів України. Так, приводом до криміналізації умисного перешкоджання законній професійній діяльності журналістів (ст. 171 КК України) стали відповідні положення Закону України «Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів»;

– результати кримінологічних досліджень щодо динаміки та поширеності певного діяння, які обґрунтовують необхідність його караності. Вони можуть бути приводом криміналізації викрадення електричної або теплової енергії, її самовільного використання (ст. 188–1 КК України). При цьому, зосереджує увагу читача автор, як правило, не криміналізується діяння, яке не є поширеним, або, навпаки, поширеним настільки, що боротьба з ним кримінально-правовими засобами буде дуже неефективною (наприклад, виготовлення самогону для власних потреб);

– громадська думка. Громадську думку можна вважати одним із приводів криміналізації виготовлення, поширення комуністичної, нацистської символіки та пропаганда комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів (ст. 436–1

КК України), а також фінансування дій, учинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України (ст. 110–2 КК України) [33, с. 51].

Деяко іншої позиції стосовно підстав кримінальної правової заборони дотримується Д.О. Балабанова, пропонуючи свій перелік останніх.

Насамперед зазначимо, що поділяємо думку Д.О. Балабанової щодо того, що врахування всіх факторів, які впливають на криміналізацію, у їх сукупності та взаємозв'язку, а також дотримання інших умов криміналізації дозволить прийняти кримінально-правову норму, доцільність видання якої буде обґрунтованою, а ефективність дії – досить високою. Ураховуючи це, науковець переконаний, що необхідно розглядати дві групи факторів, які впливають на криміналізацію: 1) підстави кримінально-правової заборони, які слугують об'єктивними передумовами її встановлення; 2) принципи криміналізації, що стосуються законодавчої техніки. Так, до підстав кримінальної правової заборони, на думку автора, належать:

- суспільну небезпечність – неможливо встановити універсальний критерій, за яким можна було б визначити достатній для криміналізації ступінь суспільної небезпечності. При обговоренні кожної кримінально-правової новели необхідно вирішувати питання про наявність такої в конкретного виду діянь. Суспільною небезпечністю охоплюється наявність такої досить значної матеріальної або моральної шкоди, що завдається суспільству, яка, своєю чергою, впливає на пеналізацію і не є самостійною підставою криміналізації;

- типовість та достатня поширеність антисуспільної поведінки, але з урахуванням ступеня її суспільної небезпечності;

- динаміка суспільно небезпечних діянь з урахуванням причин та умов, що їх породжують;

- необхідність впливу кримінально-правовими заходами, при цьому потрібно враховувати, що кримінальна репресія – це крайня форма протидії найбільш небезпечним формам девіантної поведінки. Криміналізація діяння доречна тільки в разі, якщо не має та не може бути норми, яка б досить ефективно регулювала відповідні відносини методами інших галузей права;

– урахування можливостей системи кримінальної юстиції в провіді тим чи іншим формам антисуспільної поведінки та як їх складова наявність матеріальних ресурсів для реалізації кримінально-правової заборони;

– співрозмірність позитивних і негативних наслідків криміналізації [7, с. 146–147].

Однак О.О. Пащенко робить поправку щодо одного із зазначених вище принципів криміналізації суспільно небезпечних діянь. Так, на думку науковця, відносну поширеність діяння не можна визнавати самостійною обставиною, адже вона виконує лише роль індикатора суспільної небезпеки, спрацювання якого до того ж не обов’язково свідчить про її наявність [101, с. 78].

Поряд із зазначеними підставами кримінальної правової заборони Д.О. Балобанова виокремлює групу соціально-психологічних підстав криміналізації.

Так, до групи соціально-психологічних підстав криміналізації, на її думку, належать рівень суспільної правосвідомості й психології та історичні традиції, які посідають особливе місце в механізмі кримінальної законотворчості, оскільки вони безпосередньо вказують законодавцю на обмеження, пов’язані з використанням криміналізації при здійсненні кримінально-правової політики. Балобанова Д.О. вважає, що визнання діяння кримінально караним повинно бути схвалено суспільством. У кожному конкретному випадку перед введенням чи відміною кримінально-правової заборони необхідним є ретельне вивчення правових уявлень у суспільстві відносно діяння, яке підлягає криміналізації. Однак оцінка суспільних поглядів не повинна обмежуватися тільки правовими ідеями. Необхідним є вивчення історичних, моральних та інших уявлень, значних для кожного конкретного випадку [7, с. 147].

Цікавою видається думка Л. Хульсмана, цитована Г.А. Злобіним, щодо негативної форми всіх «абсолютних критеріїв» криміналізації, які, по суті, є переліком причин, що виключають можливість чи доцільність криміналізації конкретного виду діянь. Так, на думку науковця, діяння не потрібно криміналізувати, якщо воно:

а) відбувається здебільшого лише в групах населення, які зазнають обмеження чи дискримінації;

- б) за своїм характером таке, що може стати явним і бути зареєстрованим поліцією не на основі простої заяви чи скарги, а лише внаслідок активного розслідування з ініціативи поліції;
- в) є в очах населення надто звичайним;
- г) має місце, як правило, лише у зв'язку з душевною хворобою особи або із соціальними потребами;
- д) відбувається занадто великою кількістю людей («всі так роблять»);
- е) не піддається точному визначенню;
- ж) відбувається переважно у приватному житті, у сфері інтимних відносин;
- з) щиро розцінюється значною частиною населення як дозволене (припустиме) [95, с. 197].

Ці міркування Л. Хульсмана, зазначає Г.А. Злобін, висловлені, як він стверджує, на підставі численних емпіричних досліджень, що становлять безперечний науковий інтерес і можуть розглядатися як дуже успішна спроба побудувати систему операційно визначених принципів і критеріїв криміналізації, корисну на практиці. Особливо цікавою, на його думку, є соціально-психологічна заостреність конструкції, що висуває на одне з перших місць урахування різноманітних зв'язків кримінально-правової норми з суспільною свідомістю [95, с. 197–198].

Разом із тим, як зазначалося вище, підстави кримінально-правової заборони необхідно розглядати в нерозривному поєднанні з дотриманням правил законодавчої техніки.

З цього приводу Д.О. Балобанова зауважує, що в процесі криміналізації після вирішення питання про допустимість, можливість і доцільність встановлення кримінально-правової заборони наступним етапом є формулювання кримінально-правової норми, що також підкорюється певним правилам та вимогам, які мають назву законодавчої техніки. Під законодавчою технікою автор розуміє систему засобів, прийомів та правил, які використовуються для найбільш точного й послідовного вираження волі законодавця в нормативних актах. Ураховуючи це, науковець переконаний, що одна з головних умов оптимальності законодавства полягає в дотриманні вимог його внутрішньої узгодженості, а також цілої низки пов'язаних з нею вимог:

- відсутність прогалин закону та зайвості заборони;
- визначеність та єдність термінології. Якщо тлумачення змісту чи значення терміна, який міститься в нормативно-правовому акті, може виявитися складним для його адресата, то такому терміну доцільно надати легальне визначення, навіть якщо це призведе до збільшення тексту;
- доцільність – можливість створення, зміни та подальшого застосування положень кримінального закону, виходячи з потреб суспільства й держави, для досягнення певних цілей, з урахуванням загальноправових принципів в чітко визначених законодавчих межах, що виявляється в побудові норм кримінального закону, визначенні їх структури, місця розташування в самому кримінальному законі та встановлення співвідношення з іншими положеннями кримінального законодавства [7, с. 147–148].

Проте має право на життя думка С.В. Шевченка з приводу того, що наявний у кримінально-правовій науці схожий класифікаційний критерій приводить дослідників до формування відмінних підсистем і принципів криміналізації. У науковця виникають цілком слушні запитання: по-перше, яка практична доцільність розроблення такого підходу; по-друге, чи сам критерій є об'єктивним. Класифікаційний підхід, безсумнівно, є відображенням панування консервативного підходу в сучасному кримінальному праві, зокрема відображенням замкнутості вітчизняної доктрини кримінального права. Тому, на думку правника, практичне значення розроблення підсистем принципів для процесу правотворення однозначно можна поставити під сумнів у зв'язку з надмірною теоретизацією принципів і складністю її уніфікації [166, с. 77].

Разом із тим, віддаючи данину сміливим пропозиціям науковців, необхідно також зазначити, що в теорії кримінального права розрізняють два різні за значенням юридичні терміни: 1) соціальна обумовленість кримінальної відповідальності та 2) соціальна обумовленість закону про кримінальну відповідальність.

З цього приводу О.О. Пащенко зауважує, що в кримінально-правовій доктрині необхідно виділяти: а) соціальну обумовленість кримінальної відповідальності за певний вид діянь (або соціальну обумовленість їх

кримінально-правової заборони, іноді навіть використовують зворот «соціальна обумовленість криміналізації»); б) соціальну обумовленість певного закону про кримінальну відповідальність (тобто конкретної норми КК України). Іноді ще пишуть про соціальну обумовленість певного виду злочину, але, наголошує науковець, це вже питання кримінології, бо стосується причин і умов, які пояснюють існування в суспільстві певних негативних (небезпечних) діянь [97, с. 57].

Разом із тим, цілком справедливо зазначає О.О. Пащенко, поняття «соціальна обумовленість» і «криміналізація» не є синонімами. Перше поняття, на відміну від другого, немає сенсу розуміти як процес і результат, а також розглядати його в динаміці й у статичності. Так само не існує широкого й вузького розуміння терміна «соціальна обумовленість», що є характерним для криміналізації. Питання про те, який із зазначених термінів є більш відповідним, не зовсім коректне, оскільки воно пов'язане з оцінкою двох різних юридичних феноменів. Про криміналізацію слід вести мову, якщо йдеться про суспільно небезпечні діяння (явища об'єктивної дійсності), а соціальна обумовленість стосується вже не діянь, а закону про кримінальну відповідальність. Тому, ведучи мову про нього (або про кримінально-правові норми), використовувати термін «криміналізація» автор вважає недоречним [93, с. 58].

Отже, можемо погодитись із зазначеним вище твердженням науковця, що криміналізація та соціальна обумовленість не можуть розглядатися як частина та ціле, а більше того як синоніми.

Разом з тим, на думку О.О. Пащенка, в ідеалі звичайно було б непогано запропонувати вичерпну систему обставин соціальної обумовленості, які характеризують кожну окремо взятую кримінально-правову норму, що міститься в чинному КК України. Однак, на думку правника, ця пропозиція виглядає нежиттєздатною з таких міркувань. По-перше, відповідні обставини істотно відрізняються залежно від предмета дослідження, а вимагати від законотворців використовувати різні переліки, спеціальні для кожної з норм, виглядає нереально. До того ж це може легко викликати плутанину. По-друге, законотворці не є профільними фахівцями в досліджуваній сфері знань, а тому їм важко оцінити такі переліки, «довіритися» науковцям щодо істинності обставин, які там наявні. З точки зору автора, для цього має

бути достатньо пересічних, повсякденних знань освіченої людини, а не фахівця в галузі кримінального права (а тим паче такого, який має науковий ступінь та (або) вчене звання!). По-третє, і це головне, наголошує правник, суб'єкти законодавчої ініціативи переважно проєктують нові норми, а тому перелік обставин для наявних норм їм не допоможе. Науковці ж, своєю чергою, не в змозі передбачити всіх змін у суспільному житті, зробити висновок, спрогнозувати, які сфери діяльності людини потребуватимуть кримінально-правового регулювання в майбутньому, створити законопроєкти «про запас». Крім того, тут уже можливі прояви волюнтаризму самих науковців, які можуть створювати зручні для них «запасні норми» на свій розсуд з питань, що становлять їхній особистий науковий інтерес (а не віддзеркалюють суспільний), витрачаючи на проведення досліджень бюджетні кошти, які ефективніше було б освоїти в інший спосіб. Тому, коментує правник, спочатку має виникнути потреба в кримінально-правовому регулюванні, а вже потім на це повинні реагувати науковці, а тим більше законотворці. По-четверте, вичерпний перелік обставин для кожної норми вже не виглядатиме як система, а становитиме собою саме «перелік», тобто лінійну структуру. Максимум, що в такому разі можна зробити, – це згрупувати певні обставини, наприклад, за сферою суспільного життя, як це і робиться в науці. Ознак системності такі переліки можуть набути лише за умови їхньої універсальності, тобто можливості застосування не до якоїсь однієї норми, а принаймні до групи норм. Проте, робить акцент О.О. Пащенко, питання про внесення конкретної норми у відповідну групу знову ж таки: а) потребує фахових знань у сфері кримінального права, якими не володіє (і напевно, не має володіти) законотворець, а тому можливою є помилка з його боку під час такого «внесення»; б) не виключає кон'юнктурного інтересу науковця, який, наприклад, зважаючи на такий пріоритет державної політики, як боротьба з корупцією, може відстоювати необхідність внесення до цієї групи тих чи інших (наявних чи проєктованих) норм, підвищуючи в такий спосіб значущість власних досліджень із метою отримання бюджетного фінансування, міжнародного гранту або просто підвищення свого «авторитету» в науці [93, с. 65–67].

Крім того, під підставами пропонується розуміти обставини, що породжують об'єктивну необхідність кримінально-правової охорони певних цінностей, під принципами – правила оцінки допустимості та доцільності кримінально-правової новели. Автор передбачає, що принципи криміналізації необхідно класифікувати на такі, що виражають об'єктивну необхідність і політичну доцільність встановлення кримінальної відповідальності (цим принципам кореспондують підстави криміналізації) та визначені вимогою внутрішньої логічної несуперечності норм права (системно-правові принципи). Перші (кореспондуючі їм підстави відповідно) поділяються на юридично-кримінологічні, соціально-економічні та соціально-психологічні. Другі поділяються, своєю чергою, на загальноправові системні принципи криміналізації, пов'язані з вимогою несуперечності системи норм кримінального та інших галузей права, і кримінально-правові, обумовлені внутрішніми закономірностями системи чинного кримінального законодавства [2, с. 18].

Отже, ураховуючи запропонований вище поділ принципів криміналізації суспільно небезпечного діяння, спробуємо розглянути окремі принципи більш докладно.

Так, О.О. Пащенко серед юридико-кримінологічних підстав криміналізації розрізняє:

1) суспільну безпеку. При цьому він наголошує, що встановити універсальний критерій, за яким можна було б визначити достатню для криміналізації ступінь суспільної безпеки, практично неможливо. Принцип суспільної безпеки лише вказує на необхідність при обговоренні кожної кримінально-правової новели вирішувати питання про наявність такого конкретного виду діянь. Особливість цього принципу полягає в тому, що ступінь суспільної безпеки може виявитися недостатнім для криміналізації, але не може бути занадто великим;

2) необхідність впливу на суспільні відносини кримінально-правовими заходами лише в разі, якщо відсутні норми, які ефективно регулюють відповідні відносини методами інших галузей права, що кореспондує принцип економії репресії. Воно викликане тим, що кримінальна відповідальність при її реалізації породжує негативні соціальні наслідки;

3) прийняття до уваги динаміки суспільно небезпечних діянь з урахуванням причин, що їх породжують, і умов, що має, на думку автора, дуже істотне значення як для правильного встановлення кримінально-правової заборони, так і для визначення її межі [2, с. 18–19].

Після юридико-кримінологічних підстав криміналізації наслідують соціально-економічні з поділом на співрозмірність позитивних і негативних наслідків та наявність матеріальних ресурсів.

Серед соціально-економічних підстав криміналізації головним, на думку О.О. Пащенко, є правило пропорційності позитивних і негативних наслідків криміналізації. Воно полягає в тому, що встановлення кримінальної караності дії припустимо, якщо позитивні соціальні результати застосування кримінального права перевищать неминучі негативні наслідки криміналізації. Одночасно щодо санкції в розрахунок приймається цінність об'єктів кримінально-правової охорони і розмір шкоди. Проте, погоджуємося з думкою автора, що внесення зазначеного правила до підстав криміналізації є недостатньо обґрунтованим, оскільки таке стосовно криміналізації охоплюється принципом суспільної безпеки і тому як самостійне може бути лише щодо пеналізації. Наступним фактором групи соціально-економічних підстав криміналізації є наявність матеріальних ресурсів для реалізації кримінально-правової заборони. Автор наполягає, що ця підстава криміналізації є частиною найважливішого принципу: необхідності врахування можливостей системи кримінальної юстиції, який важко віднести до будь-якої групи через надзвичайну багатоплановість і взаємозалежність складових частин [2, с. 19].

Проте, О.О. Пащенко іншої думки. Так, науковець вважає, що «наявність матеріальних ресурсів для реалізації кримінально-правової заборони», що іноді виділяють у літературі як обставину соціальної обумовленості (або як підставу криміналізації), не можна відносити до групи соціально-економічних [92, с. 10].

Серед третьої групи підстав, які виражають об'єктивну необхідність криміналізації суспільно небезпечних діянь, виокремлюють соціально-психологічні.

Так, як зазначає О.О. Пащенко, до соціально-психологічних підстав криміналізації належить рівень суспільної правосвідомості та

психології та історичні традиції. Науковець вважає, що визнання діянь злочинними не буде можливим без урахування соціально-психологічних та історичних факторів, бо без відповідності цих процесів рівню розвитку суспільної свідомості та стану суспільної думки норми кримінального права не діятимуть або не виконуватимуть своїх функцій. Основний соціально-психологічний чинник криміналізації полягає в тому, на думку вченого, що оголошення дії кримінально караною має схвалюватися суспільством. При цьому складність природи суспільної думки не дозволяє однозначно відповісти на питання щодо міри її урахування в процесі криміналізації. У кожному конкретному випадку перед введенням або зняттям кримінально-правової заборони необхідно ретельно вивчити правові уявлення в суспільстві щодо криміналізованого діяння. У деяких ситуаціях історичні традиції також можуть бути перепорою для встановлення кримінально-правової заборони, оскільки діяння, що забороняється, для встановлення кримінально-правової заборони, може бути традиційно-історично визнано не тільки правомірним, а й необхідним. Криміналізоване діяння має становити загрозу як для суспільства в цілому, так і для конкретних людей і сприйматися в суспільній свідомості як кримінальна заборона. Така оцінка, на думку автора, виникає, як правило, в разі, якщо стає очевидним, що інші механізми соціального контролю не дають необхідного результату. При визнанні злочинним того, що схвалюється суспільством, виникає конфлікт між існуючими в суспільстві об'єктивними соціальними нормами і кримінальним законом. Автор наголошує, що все це визначає важливість вивчення існуючих у суспільстві уявлень про злочин та злочинців [2, с. 19–20].

Окремо необхідно зауважити, що зазначений вище правник знаходить можливим віднести до соціально-психологічних підстав криміналізації суспільно небезпечних діянь такі критерії, як поширення та типовість діянь, які підлягають криміналізації.

Так, автор вважає, що криміналізація одиничних негативних вчинків безглузда, тому що не має регулятивного значення. Однак є і верхня межа для однорідних актів антисоціальної поведінки, що визначає можливість їхньої криміналізації. Тому спроба криміналізувати занадто поширені форми поведінки є дисфункціональною, оскільки

результат виходить поза межі практичних можливостей кримінальної юстиції і тим самим була б зведена в норму безкарність злочинів. Нарешті, переведення великої кількості громадян з поширеними формами поведінки, що відхиляється, в категорію злочинців не буде сприйняте суспільною правосвідомістю як справедливе, що навряд чи сприятиме підвищенню престижу кримінального закону. Крім того, оголошуючи досить поширені в суспільстві діяння злочинними, законодавець цим переводить велику кількість його членів із законслухняних громадян у злочинців [2, с. 20–21].

Схожа ситуація виникла в Кодексі України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП), коли Законом України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо запобігання поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19)» від 06 листопада 2020 р. № 1000-ІХ було запроваджено штраф від десяти до п'ятнадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян за перебування в громадських будинках, спорудах, громадському транспорті під час дії карантину без вдягнутих засобів індивідуального захисту, зокрема респіраторів або захисних масок, що закривають ніс та рот, у тому числі виготовлених самостійно [108]. Це, по-перше, суперечить положенням Закону України «Про захист населення від інфекційних хвороб» від 06 квітня 2000 р. № 1643-ІІІ, відповідно до якого зазначені вище по тексту зобов'язання поширюються тільки на фізичних осіб, які мають офіційне підтвердження захворювання. По-друге, завдяки запровадженню штрафу за такий вид правопорушень законодавець перевів у розряд правопорушників більшість населення України, що, своєю чергою, сформувало негативне ставлення до законодавчо прийнятих рішень у суспільній свідомості.

Разом з тим, і більше того, це підтверджує думку щодо необхідності дотримання нижньої і верхньої межі поширеності для однорідних актів антисоціальної поведінки, які підлягають криміналізації.

Крім того, разом із юридично-кримінологічними, соціально-економічними та соціально-психологічними чинниками розглядаються загальноправові системні принципи криміналізації, пов'язані з вимогою несуперечності системи норм кримінального та інших галузей права.

Так, на думку вченого, системні принципи криміналізації задаються чинною системою права й забезпечують внесення до кримінального закону або виключення з нього норми для того, щоб не порушувалися логічна стрункність та системна відповідність норм законодавства. У зв'язку з цим для виявлення системно-правових принципів криміналізації автор розглядає вимоги законодавчої техніки, головною, зокрема, на його думку, є вимога внутрішньої узгодженості. Одним із проявів неузгодженого характеру норм є пробільність у регулюванні. З цього випливає один із найважливіших кримінально-правових системних принципів криміналізації – принцип безпрогальності закону та надмірності заборони, що ставить питання про вплив того чи іншого закону та надмірності заборони, що ставить питання про вплив того чи іншого складу на повноту кримінального закону: чи не створює в ньому новела пробілу або надмірності. Отже, автор вважає, що конструювання оптимальної норми передбачає виконання правил законодавчої техніки, а саме: стрункність кримінально-правової норми, однаковість використання технічних прийомів її побудови, витриманість атрибутики, максимальна компактність викладу, строгість стилю, ясність мови. Щодо кримінального права ці вимоги втілені насамперед у принципі визначеності та єдності термінології, який пов'язаний з великою проблемою кримінального права – проблемою співвідношення формального та оцінного. Автор загалом погоджується з позицією, що з абстрактному описі дій, які утворюють об'єктивну сторону складу злочину, максимально конкретно мають бути зазначені наслідки цих дій, водночас зауважуючи, що стабільність кримінально-правової норми передбачає переважання в її формулюванні стійких ознак злочинного діяння ознаками тимчасовими, узагальненими описами – над конкретними [2, с. 21–22].

Разом із тим науковець наголошує, що важливо також усвідомити, чи не оголошує криміналізація, що проєктується, злочинним те, що дозволено чинним законодавством. Звідси принцип системної несуперечності криміналізації конкретного діяння. Однак, робить акцент автор, цей принцип має відносний характер. Його дотримання здійснюється у вигляді прийняття альтернативного рішення: відмова від криміналізації чи скасування норми, яка їй суперечить [2, с. 23].

Схожої думки доходять В.М. Кудрявцев та Г.А. Злобін, визначаючи дві окремі та водночас взаємопов'язані категорії принципів криміналізації суспільно небезпечних діянь.

Так, до першої групи автори відносять принципи, які проголошують суспільну необхідність і політичну доцільність встановлення кримінальної відповідальності, або соціальні та соціально-психологічні засади криміналізації, тобто принципи, що забезпечують соціальну адекватність криміналізації, її припустимість з погляду основних характеристик соціальних систем і процесів суспільного розвитку, відповідності кримінально-правової норми рівню, характеру суспільної свідомості та стану суспільної думки; до другої групи – принципи, що визначаються вимогою внутрішньої логічної несуперечності системи норм кримінального права, або несуперечності норм матеріально-процесуального права, або норм кримінального та інших галузей права (конституційного, цивільного і т. д.), тобто системно-правові засади криміналізації. Так, до категорії соціальних та соціально-психологічних принципів криміналізації автори відносять: суспільну безпеку; відносну поширеність діяння; співрозмірність позитивних та негативних наслідків криміналізації; кримінально-політичну адекватність криміналізації. До системно-правових принципів криміналізації: загально-правові системні принципи криміналізації; принципи конституційної адекватності; принцип системно-правової несуперечності криміналізації конкретного діяння; принцип міжнародно-правової необхідності та допустимості криміналізації; принцип процесуальної здійсненності переслідування. До кримінально-правових системних принципів криміналізації: принцип безпрогальності закону та ненадмірність заборони; принцип визначеності та єдності термінології; принцип повноти складу; принцип пропорційності санкції та економії репресії [95, с. 210].

Ба більше, В.Л. Давиденко у своїй праці, присвяченій дослідженню підстав та принципів криміналізації діянь проти власності, цитує О. Готіна, який серед підстав криміналізації суспільно небезпечних діянь розрізняє такі принципи:

- існування суспільно небезпечної поведінки, яка потребує кримінально-правової заборони;
- відносна поширеність суспільно небезпечних діянь;

- зміна уявлень про ступінь суспільної небезпеки діяння;
- зміна загальноновизнаної моральної оцінки відповідного діяння;
- виконання державою міжнародно-правових обов'язків з охорони прав людини. Крім того, на підставі логіко-гносеологічного аналізу сучасних процесів криміналізації В.Л. Давиденко дійшов висновку, що сьогодні значно більш виразного вигляду й потужного потенціалу набули ті критерії криміналізації, які в умовах радянської системи кримінального права або взагалі вважалися такими, що притаманні виключно буржуазним правовим системам або принаймні визнавалися другорядними [36, с. 19].

На думку П.Л. Фріса, основним критерієм, який визначає криміналізацію, необхідно визнати доцільність її застосування для боротьби з конкретним видом діянь. Вирішення питання про доцільність пов'язане з констатацією того факту, що здійснення боротьби з відповідним видом антигромадської поведінки іншими (не кримінально-правовими) засобами є неможливим. Кримінально-правова політика націлює законодавця на відмову від застосування кримінальної відповідальності в усіх без винятку випадках, якщо вона не спроможна служити меті зменшення рівня злочинності відповідного виду. Науковець також зазначає, що великий інтерес викликає класифікація, запропонована О.І. Коробєєвим, який розрізняє три групи підстав, що впливають на криміналізацію: 1) юридико-кримінологічні, 2) соціально-економічні та 3) соціально-психологічні [148, с. 23–24].

Розглядаючи, своєю чергою, питання соціальної обумовленості кримінально-правових норм, О.О. Пащенко спирається на твердження, що перелік обставин соціальної обумовленості має бути різним для окремих видів кримінально-правових норм.

Правник вважає, що система обставин, за допомогою яких потрібно визначати соціальну обумовленість кримінально-правових норм, має ґрунтуватися на такому критерії, який був би зрозумілим не лише для науковців, а й для народних депутатів, членів уряду та інших суб'єктів законодавчої ініціативи. При цьому такий критерій має використовуватися не лише зазначеними суб'єктами, а водночас і вченими-правниками, адже їх дослідження не є кантівською «річчю в собі», а здійснюються саме для подальшого впровадження отриманих

результатів у законотворчу практику. Тому, вважає О.О. Пашенко, науковці також не повинні користуватися для систематизації критеріями, що є зрозумілими лише для вузького кола профільних фахівців. Зважаючи на це, зазначає автор, запропонований в доктрині поділ обставин соціальної обумовленості (факторів криміналізації) на соціальні, психологічні, юридичні, технічні та інші, пов'язані з відповідними сферами людської діяльності, мало що дає законотворцеві. Звичайно, вченим зручніше користуватися саме таким інструментарієм, але, повторюється науковець, вони здійснюють дослідження не для себе, а для суспільства, виразником інтересів якого є насамперед український парламент. Крім того, наведені класифікації переконливо виглядають лише для вирішення проблеми соціальної обумовленості кримінально-правових норм на загальному рівні, а законотворці працюють з конкретними нормами або групами норм. Для предметних досліджень зазначена класифікація не може бути застосованою ще й тому, що не всі групи обставин, які її утворюють, характеризують кожну кримінально-правову норму [93, с. 167–168].

Ураховуючи це, науковець зауважує, що система обставин, за допомогою яких визначається соціальна обумовленість кримінально-правових норм, має ґрунтуватися на такому критерії, як обов'язковість їх (обставин) урахування щодо кожної досліджуваної норми. З огляду на це, автор формулює вичерпні переліки обставин, за допомогою яких необхідно визначити соціальну обумовленість кримінально-правових норм кожного виду: 1) для охоронних кримінально-правових норм обов'язковими обставинами соціальної обумовленості є: суспільна корисність, системно-правова несуперечливість, чіткість і ясність мови, відповідність історичним традиціям або змінам у суспільному житті (альтернативно), наявність можливості боротьби із суспільно небезпечним діянням кримінально-правовими засобами, наявність ресурсів для здійснення кримінального переслідування осіб, які вчинили суспільно небезпечні діяння, співрозмірність позитивних і негативних наслідків кримінально-правової заборони, повнота і ненадмірність кримінально-правової заборони; 2) регулятивні кримінально-правові норми мають відповідати таким обставинам соціальної обумовленості: суспільній корисності, системно-правовій

несуперечливості, чіткості й ясності мови, історичним традиціям або змінам у суспільному житті (альтернативно), професійній правосвідомості; 3) дефінітивні кримінально-правові норми є соціально обумовленими за умови їх відповідності таким обставинам: суспільна корисність, системно-правова несуперечливість, чіткість і ясність мови, історичні традиції або зміни в суспільному житті (альтернативно), професійна правосвідомість; 4) соціальна обумовленість заохочувальних кримінально-правових норм визначається за допомогою таких обставин: суспільна корисність, системно-правова несуперечливість, чіткість і ясність мови, відповідність історичним традиціям або змінам у суспільному житті (альтернативно), узгодженість із суспільною та професійною правосвідомістю і відповідність суспільній моралі [92, с. 8–9].

Отже, зробивши побіжний огляд думок науковців щодо формування та виокремлення окремих груп підстав і принципів криміналізації суспільно небезпечних діянь, можна дійти висновку про певну відповідну схожість позицій. Проте, на нашу думку, найбільш вдалий перелік підстав і принципів криміналізації суспільно небезпечних діянь запропонувала Д.О. Балабанова. Тому досліджувати підстави та принципи криміналізації умисного вбивства, поєднаного із зґвалтуванням або сексуальним насильством, будемо, урахувавши саме цю наукову позицію.

Так, першим, а на думку О. Попович, і найважливішим принципом криміналізації діяння є його суспільна небезпечність, оскільки остання є історично мінливою, незалежною від волі законодавця, об'єктивною характеристикою діяння. Разом із тим, зауважує науковець, у науковій літературі панує позиція, що суспільна небезпечність властива злочину в цілому і визначається всіма його елементами: об'єктом, об'єктивною стороною (характером і розміром заподіяної шкоди, способом вчинення злочину, знаряддями і засобами вчинення злочину, часом, місцем, обстановкою вчинення), суб'єктом та суб'єктивною стороною (формою та ступенем вини, мотивом злочинної діяльності та метою, досягнення якої прагнув винний) [98, с. 210].

Як зазначає П.Л. Фріс, суспільна небезпечність – це властивість, притаманна злочину, яка полягає в тому, що він (злочин) спричиняє тяжку

шкоду існуючому в суспільстві правопорядку або ставить правопорядок під загрозу заподіяння такої шкоди. Тому, автор вважає, що фактично суспільна небезпечність не залежить від позиції законодавця. Це є об'єктивна характеристика, властива відповідній поведінці, сформованій на відповідні суспільні відносини. Суспільна небезпечність не є статичною характеристикою. Залежно від етапу розвитку суспільства вона може збільшуватися або, навпаки, зменшуватися і навіть взагалі зникати [148, с. 24].

З цього приводу схожою є позиція Ю.І. Шевчука. Так, на думку фахівця, суспільна небезпека визначається можливістю цього діяння завдати істотну шкоду правопорядку або можливістю ставити його під реальну загрозу спричинення такої шкоди. Суспільна небезпека є однією з найважливіших складових підстав кримінально-правової заборони. Розглядаючи суспільну небезпеку як ознаку діяння, ми завжди будемо стикатися з питанням визначення об'єкта, який зазнає шкоди. Тому, вважає автор, приймаючи рішення криміналізувати те чи інше діяння, законодавець повинен з'ясувати: яким саме суспільним відносинам завдається шкода. Цінність об'єкта визначає зміст дій, а через нього – і ступінь їхньої суспільної небезпеки. Небезпеку для суспільства становить все, що так чи інакше порушує умови його нормального існування, а саме: природні катаклізми, стихійне лихо, епідеміологічні захворювання тощо. Проте, зосереджує увагу читача автор, кримінально-правове поняття «суспільної небезпеки» охоплює лише вузьку сферу явищ у житті суспільства. Суспільна небезпека – важлива ознака злочину, яка розкриває його соціально-політичну сутність, показує, які діяння визнаються державою злочинними та караними [161, с. 169].

Отже, для визначення суспільної небезпеки (небезпечності) умисного вбивства, поєданого із зґвалтуванням або сексуальним насильством, необхідно з'ясувати, яка шкода заподіюється цим злочином.

З цього приводу слушною є думка Д.І. Лопашук про те, що якісна характеристика суспільної небезпеки визначається направленістю злочинного діяння на той чи інший об'єкт кримінально-правової охорони. Наприклад, посягання на життя людини, безперечно, за своїм характером більш небезпечне, ніж посягання на здоров'я,

свободу чи власність тощо. Натомість ступінь суспільної небезпеки злочину, будучи його кількісною характеристикою, сприяє порівняльному аналізу злочинів одного виду, одного й того самого характеру. Інакше кажучи, ступінь суспільної небезпеки дозволяє відмежовувати один від одного однакові за характером суспільної небезпеки злочини [77, с. 59].

Поділяємо думку Ю.І. Шевчука, що вбивство – найтяжчий злочин проти особи, тому таке діяння привертає увагу з боку відповідних органів влади. Суспільна небезпечність вбивств полягає в тому, що внаслідок їх вчинення людина позбавляється життя – найціннішого природного блага. Наслідки у вигляді смерті мають незворотний характер, і тому шкода, заподіяна потерпілій особі, не може бути відшкодована [161, с. 170].

Підвищена суспільна небезпека (небезпечність) умисного вбивства, поєданого із зґвалтуванням або сексуальним насильством, характеризується ще й тим, що в даному випадку наявний додатковий обов'язковий об'єкт протиправного посягання – статевая свобода та статевая недоторканість особи, що підвищує суспільну небезпеку (небезпечність) досліджуваного злочину на відміну від «звичайного вбивства», передбаченого ч. 1 ст. 115 КК України. Тому суспільна небезпечність (небезпека) умисного вбивства, поєданого із зґвалтуванням або сексуальним насильством, навіть не підлягає сумніву.

Щодо типовості та достатньої поширеності суспільно небезпечного діяння (умисного вбивства, поєданого із зґвалтуванням або сексуальним насильством) В.М. Кудрявцев зазначає, що кримінальне право регулює форму реакції суспільства і держави на такі суспільно небезпечні вчинки індивідів, які принаймні реально можливі, тобто є проявами деяких загальних тенденцій і закономірностей, інакше кажучи, явища не випадкові. Можлива повторюваність – необхідна якість діяння, віднесеного законом до злочинів. Отже, наголошує науковець, нижня межа, встановлювана аналізованим принципом як вимога до кількісної визначеності криміналізованого виду діянь у тому, що ці дії мають бути більш-менш поширеними. Однак, наголошує правник, цей принцип встановлює і деякий верхній кількісний ліміт для однорідних суспільно небезпечних актів поведінки, який визначає можливість

їх криміналізації. Злочинна поведінка будь-якого характеру по суті своїй є поведінка девіантна, що відхиляється від реальних, об'єктивно існуючих соціальних норм. Через це вона не може бути ні загальною, ні навіть надзвичайно поширеною. Будь-яка спроба криміналізувати дуже поширені форми поведінки була б, безсумнівно, негативною, оскільки результат вийшов би поза межі практичних повноважень кримінальної юстиції і цим було б зведено норму безкарності діянь, оголошених злочинними [89, с. 218–219].

Отже, з метою з'ясування типовості та достатньої поширеності умисного вбивства, поєданого із зґвалтуванням або сексуальним насильством, звернемося до офіційної статистичної інформації Генеральної прокуратури України. Однак на початку нагадаємо читачу, що до внесення змін до КК України Законом України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» від 06 грудня 2018 року № 2227-VIII диспозиція п. 10 ч. 2 ст. 115 КК України мала таке формулювання: «умисне вбивство поєданого із зґвалтуванням або насильницьким задоволенням статевої пристрасті неприродним способом». І тільки після внесення відповідних змін отримала сучасне формулювання: «умисне вбивство, поєдане із зґвалтуванням або сексуальним насильством».

Так, відповідно до Єдиного звіту про кримінальні правопорушення за січень–грудень 2013 року було обліковано 11 умисних вбивств, поєднаних із зґвалтуванням або насильницьким задоволенням статевої пристрасті неприродним способом (сім з них було вчинено у стані алкогольного сп'яніння), восьми особам вручено повідомлення про підозру, у п'яти випадках злочин вчинено особами, які раніше вчиняли кримінальні правопорушення [31].

У січні–грудні 2014 року було обліковано 13 умисних вбивств, поєднаних із зґвалтуванням або насильницьким задоволенням статевої пристрасті неприродним способом (вісім з них було вчинено у стані алкогольного сп'яніння), 13 особам вручено повідомлення про підозру, у трьох випадках злочин вчинено особами, які раніше вчиняли кримінальні правопорушення [32].

У січні-грудні 2015 року було обліковано 8 умисних вбивств, поєднаних із зґвалтуванням або насильницьким задоволенням статевої пристрасті неприродним способом (три з них було вчинено у стані алкогольного сп'яніння), восьми особам вручено повідомлення про підозру, у двох випадках злочин вчинено особами, які раніше вчиняли кримінальні правопорушення, та одне кримінальне правопорушення було вчинено неповнолітніми або за їх участю [33].

У січні-грудні 2016 року було обліковано 9 умисних вбивств, поєднаних із зґвалтуванням або насильницьким задоволенням статевої пристрасті неприродним способом (чотири з них було вчинено у стані алкогольного сп'яніння), восьми особам вручено повідомлення про підозру, у трьох випадках злочин вчинено особами, які раніше вчиняли кримінальні правопорушення [34].

У січні-грудні 2017 року було обліковано 8 умисних вбивств, поєднаних із зґвалтуванням або насильницьким задоволенням статевої пристрасті неприродним способом (два з них було вчинено у стані алкогольного сп'яніння), семи особам вручено повідомлення про підозру, у двох випадках злочин вчинено особами, які раніше вчиняли кримінальні правопорушення, та одне кримінальне правопорушення було вчинене неповнолітніми або за їх участю [35].

У січні-грудні 2018 року було обліковано 12 умисних вбивств, поєднаних із зґвалтуванням або насильницьким задоволенням статевої пристрасті неприродним способом (два з них було вчинено у стані алкогольного сп'яніння), 10 особам вручено повідомлення про підозру, у чотирьох випадках злочин вчинено особами, які раніше вчиняли кримінальні правопорушення [36].

У січні-грудні 2019 року було обліковано 7 умисних вбивств, поєднаних із зґвалтуванням або насильницьким задоволенням статевої пристрасті неприродним способом (чотири з них було вчинено у стані алкогольного сп'яніння), шести особам вручено повідомлення про підозру, у трьох випадках злочин вчинено особами, які раніше вчиняли кримінальні правопорушення, та одне кримінальне правопорушення було вчинене неповнолітніми або за їх участю [37].

У січні-грудні 2020 року було обліковано 8 умисних вбивств, поєднаних із зґвалтуванням або сексуальним насильством (одне з них було

вчинено у стані алкогольного сп'яніння), восьми особам вручено повідомлення про підозру, у двох випадках злочин вчинено особами, які раніше вчиняли кримінальні правопорушення, в одному кримінальному провадженні направлено клопотання до суду про застосування примусових заходів медичного характеру [38].

У січні-жовтні 2021 року було обліковано 6 умисних вбивств, поєднаних із зґвалтуванням або сексуальним насильством, чотирьом особам вручено повідомлення про підозру, в одному випадку злочин вчинено особами, які раніше вчиняли кримінальні правопорушення, в одному кримінальному провадженні направлено клопотання до суду про застосування примусових заходів медичного характеру, в одному кримінальному провадженні направлено клопотання до суду про застосування примусових заходів виховного характеру та одне кримінальне правопорушення було вчинене неповнолітніми або за їх участю [30].

Отже, аналіз Єдиного звіту про кримінальні правопорушення Генеральної прокуратури України з приводу умисних вбивств, поєднаних із зґвалтуванням або насильницьким задоволенням статевої пристрасті неприродним способом, та умисних вбивств, поєднаних із зґвалтуванням або сексуальним насильством, із січня 2013 року по жовтень 2021 року дозволяє дійти таких висновків. По-перше, досліджуване кримінальне правопорушення не є випадковим суспільно небезпечним діянням, а характерне до стійкої статистики, про що, зокрема, свідчить наявність облікованих кримінальних правопорушень, передбачених п. 10 ч. 2 ст. 115 КК України в кожному із облікованих років (2013 р. – 11 кримінальних правопорушень, 2014 р. – 13, 2015 р. – 8, 2016 р. – 9, 2017 р. – 8, 2018 р. – 12, 2019 р. – 7, 2020 р. – 8, 2021 р. (січень-жовтень) – 6). Тому можна стверджувати про наявність типовості та достатньої поширеності умисного вбивства, поєданого із зґвалтуванням або сексуальним насильством.

Якщо розглядати таку підставу криміналізації суспільно небезпечного діяння, як динаміка, можна зазначити, що досліджувана вище статистика Генеральної прокуратури України дозволяє говорити про м'ягкотіливу тенденцію умисного вбивства, поєданого із зґвалтуванням або сексуальним насильством, як у бік зниження кількості облікованих кримінальних правопорушень, так і в бік їх збільшення.

Щодо необхідності впливу кримінально-правовими заходами на випадки вчинення умисного вбивства, поєданого із зґвалтуванням або сексуальним насильством, урахування можливостей системи кримінальної юстиції та співрозмірності наслідків криміналізації можна зазначити таке.

На думку О.О. Пащенко, наявність можливості боротьби з діянням кримінально-правовими засобами, утворюється двома парними категоріями: можливістю боротьби за допомогою кримінально-правових засобів і неможливістю боротьби за допомогою інших, що впливає з терміна «наявність можливості». Можливість боротьби з діянням за допомогою кримінально-правових засобів, на думку правника – це власне можливість виявлення, розслідування і доказування відповідних діянь, а не «ціна» здійснення такої можливості. Тут йдеться лише про те, зосереджує увагу автор, узагалі можна чи ні це зробити на сучасному рівні розвитку науки і техніки. Втрати для економіки через криміналізацію варто розглядати як складову іншої обставини – «співвідношення позитивних і негативних наслідків кримінально-правової заборони». Наявність ресурсів для здійснення кримінального переслідування осіб, які вчинили суспільно небезпечні діяння, потребуватиме боротьби з будь-якими злочинами (проти основ національної безпеки, вбивствами, захопленнями заручників, розбійними нападами тощо). Тому підтримуємо автора, що надання суспільством ресурсів на функціонування держави обов'язково передбачає і ресурси на втілення в життя положень кримінально-правових норм. Так, за О.О. Пащенко, наслідки кримінально-правової заборони можуть бути двох видів – позитивні та негативні. До позитивних належать: 1) забезпечення захисту (охорони) найбільш значущих для суспільства відносин від злочинних посягань; 2) стримування осіб від учинення злочинів; 3) унеможливлення (суттєве ускладнення), через реальне відбування певних видів покарань, вчинення засудженим нових злочинів, які потенційно здатні заподіяти суспільству нову шкоду. Особливістю негативних наслідків є те, що вони стосуються не лише засудженого, а й інших осіб, а також суспільства в цілому [93, с. 5–6].

Отже, зазначаючи вагомість позиції О.О. Пащенко, разом з тим наголосимо, що схожої думки дійшли П.Л. Фріс та В.М. Кудрявцев,

зауважуючи, що під час криміналізації суспільно небезпечного діяння необхідно обов'язково враховувати ступінь співрозмірності позитивних і негативних наслідків такої криміналізації в майбутньому.

По-перше, на думку П.Л. Фріса, досліджуючи соціально-економічні підстави криміналізації, потрібно мати на увазі, що вплив, який здійснюється законом про кримінальну відповідальність, є більш потужним за вплив, що здійснюється іншими галузями права. Як це не парадоксально, робить наголос вчений, але такий вплив тягне за собою і збільшення різноманітних (соціальних, економічних та ін.) негативних наслідків. Це зумовлює необхідність урахування можливих позитивних і негативних наслідків криміналізації, потребу досягнення відповідності між ними та процесом криміналізації. Зазначене повною мірою стосується й проблеми відповідності соціально-економічних підстав криміналізації [148, с. 25–26].

По-друге, на думку В.М. Кудрявцева, принцип пропорційності позитивних і негативних наслідків криміналізації ґрунтується на положенні про те, що кримінальна відповідальність при її реалізації неминуче породжує деякі небажані соціальні наслідки, є досить тривіальним. Добре відомо і те, що ці небажані результати застосування кримінального закону є досить різноманітними. Вони виявляються в негативному формуванні особистості підданих кримінальному покаранню людей, й у деформації міжособистісних (наприклад, сімейних) відносин, й у порушенні функціонування економіки, та інших сферах життя. Зокрема, давно вже було зазначено, що кримінальний закон вражає не лише винного, а й ні в чому не винних членів його сім'ї, позбавляє суспільство не лише правопорушника, а й учасника громадського провадження, розриває в засудженого не лише злочинні, а й корисні, необхідні соціальні зв'язки [89, с. 220].

Разом із тим, зазначає П.Л. Фріс, закон про кримінальну відповідальність повинен якнайповніше відповідати правовому менталітету народу і враховуватися при вирішенні питання про криміналізацію. Цей критерій є чи не найскладніший і, можливо, найменш враховується при вирішенні цих питань. Крім того, наголошує науковець, визнання діянь злочинними не уявляється можливим без урахування соціально-психологічних й історичних чинників, оскільки без відповідності

цих процесів рівню розвитку суспільної свідомості і вимогам громадської думки норми кримінального закону не діятимуть або діятимуть тільки завдяки державному примусу, не виконуватимуть свої функції. Для того, щоб норми закону про кримінальну відповідальність могли реально впливати на поведінку людей, вони повинні бути соціально-психологічно і традиційно-історично обґрунтовані. Будь-які нормативні системи й уложення залишаються формальними актами, якщо не будуть використовуватися соціально- психологічні закономірності організації і регуляції поведінки людей та відносин між ними. На криміналізацію справляють вплив найрізноманітніші чинники: існуючі в суспільстві історичні, соціальні і культурні умови, традиції вибору способу регулювання певних суспільних відносин і багато іншого, оскільки правове регулювання (у тому числі за допомогою криміналізації і декриміналізації окремих діянь) є наслідком дії різних суспільних явищ, в яких, природно, беруть участь чинники свідомості й ідеології [148, с. 26].

Отже, можна дійти проміжного висновку, що негативні наслідки криміналізації матимуть місце при криміналізації будь-якого виду суспільно небезпечного діяння (дії або бездіяльності), у тому числі й умисного вбивства, поєднаного із зґвалтуванням або сексуальним насильством.

На цьому, зокрема, наголошує О. Попович, зазначаючи, що криміналізація будь-якого суспільно небезпечного діяння супроводжується негативними соціальними наслідками, а тому має бути крайнім заходом, найсуворішим способом охорони тих чи інших відносин, які існують у суспільстві. У зв'язку із цим криміналізація діяння є виправданою лише в разі її соціальної необхідності та якщо позитивний соціальний ефект застосування кримінально-правової норми є більш значним, ніж негативні соціальні наслідки криміналізації. До останніх, на думку автора, належать: криміналізація індивідуальної свідомості засуджених, зниження здобутого до засудження рівня професійної кваліфікації, деформація міжособистісних зв'язків, порушення функціонування економіки та інших сфер громадського життя через виключення значної кількості громадян із різних сфер життєдіяльності тощо [98, с. 211].

Шевченко С.В., аналізуючи змістові складники принципу пропорційності та беручи до уваги елементи системи принципів криміналізації, розробленої Г.А. Злобіним і С.Г. Келіною, доходить висновку, що принцип пропорційності є єдиним основоположним принципом встановлення кримінально-правової заборони. Тому, зауважує правник, логічним є висновок, що змістовно запропонована ними система принципів криміналізації складалася з окремих складників принципу пропорційності. Так, принцип соціальної необхідності в криміналізації кореспондує необхідності як складовій частині принципу пропорційності в криміналізації діянь; принцип соціально-психологічної адекватності кореспондує розумності як складовій частині принципу пропорційності в криміналізації; принцип політичної допустимості, доцільності та логіко-юридичної адекватності норми кореспондує складовій частині принципу пропорційності в криміналізації. Усі принципи, що входять до групи соціальних і соціально-психологічних принципів криміналізації, по суті, розкривають зміст принципу пропорційності. Крім того, зазначає далі науковець, якщо аналізувати системно-правову групу принципів, то вимога ненадмірності кримінально-правової заборони є також вимогою використання державою криміналізації діяння як *ultimum remedium* і відображенням пропорційності обмеження прав і свобод людини та балансування інтересів приватних і публічних. Ураховуючи викладене, на думку правника, логічним є висновок, що в межах класифікаційного підходу змістовно фрагментовано та деталізовано окремі складники принципу пропорційності. Тому визначати місце принципу пропорційності як цілісного принципу уявляється не те, що недоцільним, а неможливим з огляду на формальні закони логіки. Ураховуючи це, автор дозволяє собі стверджувати, що саме принцип пропорційності є тією єдиною основоположною засадою криміналізації як процесу, а запропоновані науковцями підсистеми принципів є зовсім не принципами, а, швидше, можуть розцінюватися як деталізуючі правила, які впливають зі змісту принципу пропорційності [160, с. 78].

Отже, досліджуючи співрозмірність позитивних і негативних наслідків криміналізації необхідно враховувати, що умисне вбивство, поєднане із зґвалтуванням або сексуальним насильством, є одним із

найбільш суспільно небезпечних діянь, за які передбачено кримінальним законодавством покарання, і так чи інакше негативно позначається на суспільних відносинах та потребує подальшої профілактики й попередження.

Разом із тим, як уже зазначалося, підстави криміналізації умисного вбивства, поєданого із зґвалтуванням або сексуальним насильством, необхідно розглядати в комплексі з принципами.

Нагадаємо читачеві, що за концепцією, яку запропонувала Д.О. Баланова, до принципів криміналізації належать:

- відсутність прогалин закону та зайвості заборони;
- визначеність та єдність термінології;

– доцільність – можливість створення, зміни та подальшого застосування положень кримінального закону, виходячи з потреб суспільства й держави, для досягнення певних цілей, з урахуванням загальноправових принципів в чітко встановлених законодавчих межах, що виявляється в побудові норм кримінального закону, визначенні їх структури, місця розташування в самому кримінальному законі та встановлення співвідношення з іншими положеннями кримінального законодавства [7, с. 147–148].

Відсутність прогалини кримінального законодавства та зайвої заборони є одним із найважливіших принципів криміналізації в системі законодавчої техніки. Дотримання цього принципу допомагає задовольнити потреби суспільства щодо адекватного реагування на прояви суспільно небезпечного діяння з боку держави, формуючи при цьому правосвідомість населення.

Кудрявцев В.М. та Злобін Г.А. зазначають, що застосування аналізованого принципу практично виявляється не таким простим, як це може здатися на перший погляд. Річ у тім, що аналіз системної доречності криміналізації чи декриміналізації дії передбачає досить складне й різнобічне теоретичне обґрунтування. Унаслідок єдиного законодавчого рішення, що належить до Особливої частини, у кримінальному законодавстві можуть відбутися такі зміни: виникне чи зникне основний склад злочину; утворяться або знищаться кваліфіковані чи привілейовані склади; утворяться спеціальні склади. Своєю чергою, ці результати можуть бути досягнуті шляхом зміни змісту та обсягу

будь-якого з основних елементів складу: об'єкта та предмета злочину, суб'єкта, об'єктивної сторони, суб'єктивної сторони. Однак, наголошують науковці, незважаючи на всю складність оцінки системного значення будь-якої зміни Особливої частини кримінального законодавства, можна вказати на єдиний (і досить елементарний) критерій. Цей критерій полягає в позитивній відповіді на два питання: 1) чи змінилася в результаті новели міра відповідальності злочинця за якесь із можливих діянь; 2) чи є зміна, якщо вона є, то чи саме такою, яку передбачав отримати законодавець [89, с. 236]

Так, наводять приклад правники, порушенням цього принципу криміналізації під час заснування кримінально-правової новели була ст. 191–2 КК РРФСР, внесена до Кримінального кодексу 25 липня 1962 р., яка визначала покарання за посягання на життя працівника міліції чи народного дружинника. Крім того, зауважують автори, як це видно з назви указу Президії Верховної Ради СРСР від 15 лютого 1962 р. «Про посилення відповідальності за посягання на життя, здоров'я та гідність працівників міліції та народних дружинників», розглянута новела за задумом законодавця мала на меті посилити відповідальність за вбивство або замах на вбивство міліціонера або народного дружинника у зв'язку із виконанням ними обов'язків щодо охорони громадського порядку. Зі змісту новели випливає, що ні за об'єктом, ні за суб'єктом, ні за ознаками об'єктивної чи суб'єктивної сторони складу обсяг криміналізації у зв'язку з новелою ніяк не змінився. Отже, доходять висновку В.М. Кудрявцев та Г.А. Злобін, весь її сенс полягав у зміні інтенсивності криміналізації, посиленні санкції. Проте, наголошують автори, як про це свідчить порівняльний аналіз санкцій ст. 102 і 191–2, відповідальність була не посилена, а знижена, причому одразу двома способами. По-перше, ст. 191–2 при тому самому максимумі позбавлення волі (15 років) було встановлено нижню межу цього покарання на 3 роки менше, ніж ст. 102. По-друге, якщо в ст. 102 було допущено застосування страти без будь-яких додаткових кваліфікуючих ознак, то ст. 191–2 року було встановлено, що смертна кара за посягання на життя працівника міліції або народного дружинника може бути призначена винному лише «за обтяжливих обставин». Отже, можна погодитись з авторами, що недотримання принципу безпробільності

закону і надмірності заборони (ст. 191–2 за змістом була надмірна, тому що жодною мірою не розширювала і не звужувала раніше існуючу відповідальність за посягання на життя працівника міліції та народного дружинника), призвело до того, що воля законодавця, спрямована посилення відповідальності, виявилася нездійсненою [89, с. 236–237].

Так, п. 10 ч. 2 ст. 115 КК України встановлює кримінальну відповідальність за умисне вбивство із зґвалтуванням або сексуальним насильством. Крім того, на цей час у кримінальному законодавстві України є окремі кримінально-правові норми, які встановлюють кримінальну відповідальність за зґвалтування (ст. 152 КК України) та сексуальне насильство (ст. 153 КК України).

У частині 5 статті 152 КК України передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років за дії, передбачені частиною першою цієї статті (вчинення дій сексуального характеру, пов'язаних із вагінальним, анальним або оральним проникненням в тіло іншої особи з використанням геніталій або будь-якого іншого предмета, без добровільної згоди потерпілої особи, тобто зґвалтування), або третьою цієї статті (зґвалтування, вчинене групою осіб, або зґвалтування неповнолітньої особи), що спричинили тяжкі наслідки [64].

Частиною 5 ст. 153 КК України передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк від п'яти до п'ятнадцяти років за дії, передбачені частинами першою (вчинення будь-яких насильницьких дій сексуального характеру, не пов'язаних із проникненням в тіло іншої особи, без добровільної згоди потерпілої особи, тобто сексуальне насильство), другою (сексуальне насильство, вчинене повторно або особою, яка раніше вчинила будь-яке із кримінальних правопорушень, передбачених статтями 152, 154, 155 цього Кодексу, або вчинення таких діянь щодо подружжя и колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах, або щодо особи у зв'язку з виконанням цією особою службового, професійного або громадського обов'язку, або щодо жінки, яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності), третьою (сексуальне насильство, вчинене групою осіб, або сексуальне насильство щодо неповнолітньої особи) або четвертою цієї статті (дії, передбачені частиною першою цієї

статті, вчинені щодо особи, яка не досягла чотирнадцяти років, незалежно від її добровільної згоди), що спричинили тяжкі наслідки [64].

Отже, спільним між кваліфікованими видами зґвалтування та сексуального насильства є те, що в них передбачено кримінальну відповідальність за спричинені цими діями тяжкі наслідки.

Як зазначає В.І. Тютюгін, тяжкі наслідки, завдані злочином (п. 5 ч. 1 ст. 67 КК України), як обставина, що обтяжує покарання, належить до так званих оцінних понять, зміст і обсяг якого залежать від особливостей конкретної справи і тому щоразу встановлюється судом з урахуванням усіх її обставин. При віднесенні наслідків до тяжких необхідно враховувати важливість (соціальну цінність) тих суспільних відносин, яким злочином заподіюється шкода, а також ступінь заподіяння шкоди, яка залежить від характеру (змісту) і розміру (обсягу) спричинених наслідків. До тяжких наслідків судова практика відносить, зокрема: загибель людей, заподіяння тяжкої шкоди здоров'ю людини, великий матеріальний збиток, порушення основних конституційних прав і свобод людини та громадянина, дезорганізацію діяльності органів державної влади і місцевого самоврядування, перешкоджання роботі підприємств, установ і організацій тощо. Не можуть ураховуватися як обставина, що обтяжує покарання, випадки спричинення злочином тяжких наслідків, якщо вони передбачені в диспозиції статті Особливої частини КК України як ознака злочину, що визначає (впливає на) його кваліфікацію. Ба більше, обставина, зазначена у п. 5 ч. 1 ст. 67 КК України, може оцінюватися як така, що обтяжує покарання, за умови, якщо злочином були фактично, тобто реально, спричинені тяжкі наслідки. Якщо за справою встановлений лише намір винного спричинити тяжкі наслідки (готування або замах), вчинене повинне враховуватися судом як обставина, що негативно характеризує особу винного (п. 3 ч. 1 ст. 65 КК України). При віднесенні тяжких наслідків до обставин, які обтяжують покарання, потрібно враховувати також приписи ч. 4 ст. 67 КК України [62, с. 261–262].

Ці позиції знаходять свої підтвердження в Постанові Верховного Суду України від 20 червня 2018 р. у справі № 566/606/15-к.

Так, захисник Р.О. Луценко в інтересах засудженого ОСОБА_1 порушує питання про перегляд ухвали колегії суддів судової палати

у кримінальних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 21 березня 2017 р. щодо ОСОБА_1 на підставі п. 1 ч. 1 ст. 445 КПК України в редакції Закону від 12 лютого 2015 р. № 192-VII з підстави неоднакового застосування норми права, передбаченої законом України про кримінальну відповідальність у подібних правовідносинах, що зумовило ухвалення різних за змістом судових рішень, а саме частини 4 ст. 67 КК України, і просить вирок апеляційного суду та ухвалу Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ скасувати, а кримінальне провадження направити на новий розгляд у суд апеляційної інстанції. Захисник стверджує, що суди апеляційної та касаційної інстанцій безпідставно визнали як обставину, що обтяжує покарання, «настання тяжких наслідків», не виключивши її, оскільки при встановленні об'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 286 КК України, було враховано її як ознаку злочину, що впливає на його кваліфікацію. На думку заявника, касаційний суд неправильно тлумачить кримінальний закон, погоджуючись із твердженням суду апеляційної інстанції в цьому кримінальному провадженні про те, що «настання тяжких наслідків» у даному випадку буде як обставина, що обтяжує покарання. Крім того, захисник зазначає, що ні в обвинувальному акті, ні у вирокі суду першої інстанції як обставина, що обтяжує покарання – «настання тяжких наслідків», не були враховані. Як приклад правильного застосування норми права заявник наводить висновки суду касаційної інстанції в ухвалі Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 25 липня 2013 р. щодо ОСОБА_1, де з мотивувальної частини вироку вилучено посилання на обтяжуючу покарання обставину «настання тяжких наслідків» з огляду на те, що кваліфікуючими ознаками злочину, передбаченого ч. 2 ст. 286 КК України, є смерть потерпілого або заподіяння тяжкого тілесного ушкодження, що є тяжкими наслідками, а тому врахування як обставини, що обтяжує покарання, тяжких наслідків, є неприпустимим [82].

Як висновок судом було зазначено, що згідно з п. 5 ч. 1 ст. 67 КК України при призначенні покарання обставинами, які його обтяжують, визнаються тяжкі наслідки, вчинені злочином. Під тяжкими

наслідками, завданими злочином, у наведеній статті розуміються ті суспільно небезпечні зміни в об'єкті кримінально-правової охорони, які викликані вчиненням злочину, але виходять за межі його складу. З урахуванням конкретних обставин кримінального провадження тяжкими наслідками можуть, зокрема, визнаватися смерть однієї чи кількох осіб, значна шкода здоров'ю людей, майнова шкода у великому чи особливо великому розмірі тощо. У даному конкретному випадку через порушення правил безпеки дорожнього руху було спричинено смерть потерпілого, а тому визнання обставиною, що обтяжує покарання засудженому ОСОБА_1 – настання тяжких наслідків, що виразилися в смерті особи, є неприпустимим, оскільки зазначена обставина є кваліфікуючою ознакою кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 286 КК України [82].

Отже, урахувуючи викладені вище положення стосовно тяжких наслідків, зазначимо, що під останніми цілком справедливо можна розуміти смерть особи, однак у випадку зґвалтування та сексуального насильства тяжкі наслідки передбачені в диспозиціях статей, а тому не повинні враховуватися судом як обставини, які обтяжують покарання.

Крім того, відповідно до п. 14 Постанови Пленуму Верховного Суду України (далі – ППВСУ) «Про практику застосування судами кримінального законодавства про повторність, сукупність і рецидив злочинів та їх правові наслідки» від 04 червня 2010 р. № 7 встановлено, якщо стаття чи частина статті Особливої частини КК України прямо передбачає спричинення відповідним діянням загибелі однієї або кількох осіб чи така загибель є проявом передбачених нею особливо тяжких або тяжких наслідків, умисне спричинення при вчиненні такого злочину смерті одному або кільком потерпілим цією статтею чи частиною статті не охоплюється. Таке спричинення потребує окремої (додаткової) кваліфікації за відповідною частиною ст. 115 КК України [107].

Так, О.О. Дудоров слушно зауважує, що в аналізованій ситуації смерть потерпілої особи не повинна розглядатись як прояв особливо тяжких наслідків зґвалтування, оскільки в протилежному разі умисне спричинення смерті потерпілій особі буде двічі інкриміноване винному. А це, на його думку, суперечило б ст. 61 Конституції України, згідно з якою ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної

відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення, а так само виробленому теорією кримінально-правової кваліфікації положенню про недопустимість подвійного інкримінування. Далі автор зазначає, що на користь того, що в цьому випадку не слід інкримінувати згадану кваліфікуючу ознаку, певною мірою вказує роз'яснення, наведене в п. 14 ППВСУ «Про практику застосування судами кримінального законодавства про повторність, сукупність і рецидив злочинів та їх правові наслідки» від 04 червня 2010 р. № 7, де сказано: якщо загибель однієї або кількох осіб є проявом передбачених відповідною частиною статті Особливої частини КК України тяжких або особливо тяжких наслідків, то умисне спричинення смерті цією частиною не охоплюється й потребує окремої кваліфікації за відповідною статтею КК України [29, с. 79].

Отже, відмежування умисного вбивства, поєднаного із зґвалтуванням або сексуальним насильством, здійснюється насамперед за суб'єктивною стороною від зґвалтування (ст. 152 КК України) та сексуального насильства (ст. 152 КК України), про що ми будемо вести мову докладніше під час дослідження другого розділу. Крім того, за умисне вбивство, поєднане із зґвалтуванням, передбачено законодавцем покарання у вигляді позбавлення волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років або довічного позбавлення волі, з конфіскацією майна у випадку, передбаченому п. 6 ч. 2 цієї статті [64]. Тому маємо змогу стверджувати, що п. 10 ч. 2 ст. 115 КК України передбачено кримінальну відповідальність за діяння, яке є більш суспільно небезпечним порівняно із зґвалтуванням (ст. 152 КК України) та сексуальним насильством (ст. 153 КК України).

Ураховуючи викладені положення, під час криміналізації умисного вбивства, поєднаного із зґвалтуванням або сексуальним насильством, законодавець дотримався принципу відсутності прогалин кримінального законодавства та зайвої заборони.

Наступним принципом законодавчої техніки криміналізації суспільно небезпечного діяння, за поділом Д.О. Балабанової, є принцип визначеності та єдності термінології.

Як зазначають Г.А. Злобін та В.М. Кудрявцев, криміналізація в законі будь-якого суспільно небезпечного діяння, щоб спричинити практичні

результати, що виражають дійсну волю законодавця, повинна здійснюватися у визначених законодавством термінах – єдиних для Загальної та Особливої частин чинного кримінального законодавства. При цьому, зосереджують увагу науковці, якщо характеристики криміналізованого діяння і умови настання відповідальності за нього не можуть бути виражені за допомогою звичайної для кримінального законодавства термінології і вимагають вживання нових понять, ці поняття повинні бути визначені в самому законі. З іншого боку, наголошують автори, чинний закон знає і певні відхилення від цього принципу, що породжує труднощі у судовій практиці. Так, у зв'язку із застосуванням указу «Про посилення відповідальності за посягання на життя, здоров'я та гідність працівників міліції та народних дружинників» у судовій практиці виникли певні труднощі, зазначені в ухвалі Пленуму Верховного Суду СРСР від 3 липня 1963 року. Проблеми, зокрема, виникли у зв'язку з вживанням у диспозиції ст. 191–2 КК РРФСР терміна «посягання». Пленуму довелося роз'яснити судам, що «під посяганням на життя слід розглядати вбивство або замах на вбивство працівника міліції або народного дружинника у зв'язку з їх діяльністю з охорони громадського порядку» [89, с. 238].

Так, у нинішній чинній редакції диспозиції п. 10 ч. 2 ст. 115 КК України законодавець використав вже знайомі кримінальному законодавству терміни, тому принцип визначеності та єдності термінології було дотримано.

Разом з тим криміналізація умисного вбивства, поєданого зі зґвалтуванням та сексуальним насильством, відповідає й останньому принципу криміналізації в межах законодавчої техніки – доцільності. Адже, як уже було встановлено, умисне вбивство, поєднане із зґвалтуванням або сексуальним насильством, відмежовується від зґвалтування (ст. 152 КК України) та сексуального насильства (ст. 152 КК України) за суб'єктивними ознаками. Тому, ураховуючи підвищену суспільну небезпечність злочинного діяння, передбаченого п. 10 ч. 2 ст. 115 КК України, законодавцем встановлено можливість застосування вищої міри покарання, довічне позбавлення волі.

Отже, на основі результатів проведеного дослідження можна дійти висновків, що криміналізація умисного вбивства, поєданого

із зґвалтуванням або сексуальним насильством, відповідає основним підставам та принципам криміналізації.

1.3. Зарубіжний досвід правового регулювання відповідальності за умисне вбивство, поєднане із зґвалтуванням або сексуальним насильством

Як цілком справедливо зазначає С.Я. Лихова, безпека людини – це стан, в якому небезпека і умови, що призводять до фізичної, психічної шкоди і матеріальних збитків, контролюється заради збереження здоров'я та добробуту окремих людей і суспільства в цілому. Безпека є динамічним станом, який створюється при взаємодії людини із її фізичним, соціальним, культурним, технологічним, політичним, економічним і організаційним оточенням. До того ж, наголошує науковець, безпека є основною і головною метою механізму правового регулювання. Практично всі норми всіх галузей законодавства будь-якої держави спрямовані на забезпечення людині такого існування, коли її життя, здоров'ю, правам, інтересам, цінностям, а також матеріальним благам не буде загрожувати небезпека. Відповідно до Конституції України безпека людини визнається однією з найвищих соціальних цінностей, а встановлення гарантій реалізації людиною своїх прав і свобод – як природних, так і набутих – є головним обов'язком держави. Кожен має право будь-яким не забороненим законом способом захищати свої права від порушень і протиправних посягань. На утвердженні й забезпеченні прав і свобод людини будується її безпека, гідні та безпечні умови її існування. Водночас автор зауважує, що з огляду на інтеграційні процеси, які сьогодні надзвичайно активно відбуваються у Європі, процеси гармонізації правових систем європейських держав, що стосуються не лише держав, які вступили до Європейського Союзу, а й тих держав, які тільки прагнуть цього, процес європейської глобалізації, ми не можемо не звертатися до європейських норм і стандартів в галузі гарантій безпеки людини. Права і свободи людини мають реальну цінність лише в разі, якщо існують реальні гарантії їх захисту і реалізації [76, с. 4].

Разом з тим, слушно наголошує М.М. Цимбалюк, правові системи в сучасному світі не можуть ізолюватися одна від іншої. І особливо

виразною стає потреба у їх взаємодії в часи докорінного реформування держави та суспільства, яке відбувається вже понад тридцять років в Україні й інших пострадянських державах. Постає проблема використання зарубіжного правового досвіду. При цьому, зазначає правник, здебільшого із зарубіжного права хаотично «висмикуються» певні норми та інститути на основі доступного матеріалу, інтуїції або власного інтересу тієї чи іншої політичної сили. Крім того, нерідко відбувається просте калькування зарубіжних норм, за якого порушується системність правової системи, до якої без достатніх підстав і адаптації вживлюються чужі елементи. Деяко подібною є ситуація з нормами міжнародного та європейського права, які українська національна правова система має імплементувати, щоб забезпечити своє цивілізоване співіснування зі світовим співтовариством. Тому, на думку автора, пізнання сутності цих норм, можливості їх сумісності з національними нормами, способів їх гармонійної взаємодії має стати системним [153, с. 20–21].

Шемшученко Ю.С., спираючись на вислів Рене Давида: «Причинами міжнародної напруженості часто є незнання і незрозуміння чужого досвіду, у тому числі правового, ізоляціонізм і відчуття вищості», зазначає, що однією із найважливіших проблем сьогодення є подолання цих негативних явищ, які заважають взаєморозумінню різних народів. Адже, зауважує науковець, теоретичні та філософські дисципліни в суспільних науках століттями формувалися насамперед представниками найрозвиненіших націй Заходу, засновувалися майже виключно на досвіді цих націй і відображали шовіністичне бачення світу, в якому не було адекватного і рівного місця для чужого правового досвіду. Через імперський розподіл світу та домінування певних народів їх моделі проголошувалися єдино правильними та були поширені на більшу частину Землі, а конструкції юридичної науки стали, з одного боку, відображенням, а з іншого – активним учасником політичного та культурного підкорення одних народів іншими [163, с. 25].

Попри зазначене вище, значення досліджень, які стосуються врахування та імплементации міжнародного досвіду кримінально-правового регулювання, набуває неабиякої актуальності в умовах сучасних цивілізаційних процесів, які нав'язуються Україні сусідніми державами.

Так, Є.Л. Стрельцов зазначає, що складні процеси, які відбуваються сьогодні на світовому рівні, у певному регіоні або окремих державі, незалежно від їх змісту та спрямованості, потребують відповідної правової бази для їх урегулювання (у загальному розумінні цього поняття). З огляду на те, наголошує правник, що вони відбуваються або в межах глобалізації, або у зв'язку з нею, або «супроводжуючи» її, значно підвищилася роль міжнародно-правових положень у вибудовуванні такої бази, тим більш що, на думку окремих фахівців (тут Є.Л. Стрельцов цитує Б.А. Сафарова), міжнародне право за низкою норм є сьогодні більш динамічним та прогресивним формально визначеним соціальним регулятором суспільних відносин, ніж національне. Не вдаючись до дискусії з цього приводу, автор вважає за доцільне сказати, що, на його погляд, будь-яка правова інтеграція, яка відбувається за умови міжнародного співробітництва, значно краща так званого правового ізоляціонізму, який «природно» може мати місце при ігноруванні процесів взаєморозуміння та корисності взаємної співпраці між державами. Значною мірою це пов'язано з тим, що стрімкий розвиток інтернаціоналізації суспільних відносин, більшість з яких ще недавно входили до сфери виключно внутрішньодержавного регулювання, поява нових глобальних проблем, які потребують свого міжнародного реагування, можна вирішити тільки на основі тісної конструктивної взаємодії більшості держав світу. Усе наведене, на думку науковця, об'єктивно підтверджує необхідність не лише приведення у відповідність, а й інтеграції (взаємопроникнення) положень міжнародного, зарубіжного та національного законодавств. Однак, робить поправку Є.Л. Стрельцов, якщо на теоретичному рівні це сприймається з розумінням, то при реалізації цього на рівні законодавства (тобто при віднайденні організаційно-правового механізму розроблення такого законодавства), правозастосовної практики існують серйозні складнощі. Зрозуміло, зауважує правник, що, враховуючи складність зазначеної сучасної проблеми, необхідно звернутися до аналізу положень як на загальному, так і на галузевому рівні. У кримінально-правовій сфері це стосується дослідження насамперед так званих «інтегрованих» злочинів, зміст і ознаки яких важливі не тільки для кримінального права, а й для кримінології, кримінального процесу, криміналістики тощо, оскільки саме визначення конкретного

злочину (групи злочинів), з усіма необхідними «супроводжуваними», створює необхідні правові основи для їх розслідування, запобігання їх вчиненню та ін. [120, с. 42–43].

Наведену наукову позицію Є.Л. Стрельцова поділяє В.О. Туляков, зазначаючи, що час, коли кримінальне право розглядалося виключно як національне утворення, вже певною мірою залишився позаду. Із розвитком процесів глобалізації виникають наднаціональне кримінальне право та кримінально-процесуальні відносини, що поширюються на злочини проти миру й безпеки людства, транснаціональну організовану злочинність у формах незаконного обігу людських ресурсів, капіталів, зброї та наркотиків, предметів культурної спадщини, врешті-решт, на системну корупцію та комп'ютерну злочинність. Це, на думку автора, вимагає застосування інших, ніж юридико-догматичний, методів кримінально-правових досліджень [127, с. 29].

Хавронюк М.І. наголошує, що реальністю сьогодення є взаємний зв'язок елементів національної кримінально-правової системи не лише між собою, а й із відповідними елементами зарубіжних кримінально-правових систем: українська доктрина кримінального права існує і розвивається з урахуванням відомих нам досягнень зарубіжної доктрини кримінального права, правильних та помилкових рішень кримінально-правової політики і положень кримінального законодавства інших держав; новели в українському кримінальному законодавстві з'являються часто під впливом апробованих на практиці положень законодавства інших держав або результатів наукових досліджень зарубіжних учених; кримінально-правові норми в Україні застосовуються з урахуванням певною мірою того, як аналогічні норми застосовуються в інших державах; учені-криміналісти різних країн на міжнародних конференціях обмінюються між собою досвідом викладання кримінального права як навчальної дисципліни; населення різних країн, перебуваючи за кордоном особисто або отримуючи із ЗМІ новини з-за кордону, не лише дивується кримінально-правовій культурі населення інших країн, а часто й переймає її найкращі зразки та спонукає національних законодавців до зміни тих чи інших законів про кримінальну відповідальність. Отже, на думку науковця, кримінальне право України з метою досягнення найвищої ефективності

його норм має враховувати всі найкращі досягнення європейської і світової кримінально-правової думки та зарубіжного кримінального законодавства. Для цього важливо здійснювати компаративістські (порівняльні) дослідження і вміло розпоряджатися їх результатами в законотворчій діяльності, а також під час інтерпретації і застосування положень кримінального законодавства [150, с. 298–299].

На підставі зазначеного М.І. Хавронюк цілком справедливо доходить висновку, що зарубіжне законодавство має як об'єктивно зумовлені спільні риси щодо українського кримінального законодавства, так і відмінні.

Так, на думку науковця, спільними для сучасного кримінального законодавства України та інших європейських держав є принаймні дві риси. Перша – це те, що воно хоча і має певний, у деяких державах суттєвий національний присмак, усе ж таки «варилося в одному котлі» – кримінальне законодавство кількох держав, які на певних історичних проміжках були провідними, суттєво вплинуло на кримінальне законодавство одна одної, а також на кримінальне законодавство всіх інших держав Європи і світу. Друга: у Європі, як у жодній іншій частині світу, найбільш яскравою була тенденція до гармонізації законодавства, зокрема і кримінального, що сьогодні виявилось у фактичному створенні рамкового загальноєвропейського кримінального законодавства в межах Ради Європи та Європейського Союзу. Ураховуючи це М.І. Хавронюк вважає, що існують підстави прогнозувати, що й далі кримінальне законодавство України та інших держав Європи буде розвиватися паралельно і все більш гармонійно та в напрямках його подальшої гуманізації і систематизації. До того ж, зауважує автор, яскрава відмінність українського кримінального законодавства та кримінального законодавства більшості інших держав Європи і світу полягає в дуалізмі останнього, коли кримінально-правові норми містяться не лише в КК України, а і в інших законах, і навіть підзаконних актах. При цьому, зазначає М.І. Хавронюк, йдеться не лише про спеціальні закони, якими регулюються питання кримінальної відповідальності військовослужбовців або неповнолітніх. У багатьох державах існують спеціальні закони, присвячені кримінальній відповідальності колективних суб'єктів, а також відповідальності за злочини у сферах:

економіки, фінансів загалом і недозволеної конкуренції, відмивання капіталів; обігу наркотиків, психотропних і отруйних речовин; обігу зброї; порнографії; діяльності засобів масової інформації; довкілля і захисту моря; судноплавства; дорожнього руху тощо [150, с. 318–319].

Також погоджуємось із О. Берило, що для того, аби належним чином проаналізувати дію та зміст будь-якої кримінально-правової норми, необхідно порівняти її із зарубіжним законодавством країни з відповідною системою права. Це дасть змогу розширити бачення можливих моделей її конструкції. Крім того, розвиток сучасного кримінального законодавства України передбачає імплементацію норм міжнародного законодавства і з розвитком кримінального законодавства багатьох країн в умовах глобалізації дасть змогу успішно гармонізувати КК України з кримінальним законодавством сучасної Європи [18, с. 181–182].

Тим часом П.П. Черепій зазначає, що злочини проти життя і здоров'я є найбільш небезпечними посяганнями на особу. Відповідальність за їх вчинення передбачена в кримінальних законах усіх зарубіжних держав. Разом з тим система таких посягань, способи регламентації кримінальної відповідальності, межі караності часом істотно розрізняються [153, с. 12].

Отже, окреслюючи важливість урахування зарубіжного досвіду кримінально-правового регулювання відповідальності за умисне вбивство, поєднане із зґвалтуванням або сексуальним насильством, зазначимо, що критерієм відбору країн, які підлягають дослідженню, є схожість правових систем країн колишнього Радянського Союзу (Азербайджан, Білорусь, Вірменія, Грузія, Естонія, Казахстан, Киргизстан, Латвія, Литва, Молдова, росія, Таджикистан, Туркменістан, Узбекистан) та країн, які за територіальною особливістю розташовані поряд з Україною (Польща, Румунія, Словаччина, Угорщина). Також попередимо читача, що через те, що кримінальне законодавство зарубіжних країн, яке знаходиться у вільному доступі, здебільшого на російській мові, цитування в нашому дослідженні буде подано в перекладі з російської.

Отже, у КК Азербайджанської Республіки норма, яка передбачає кримінальну відповідальність за умисне вбивство, міститься в главі 18 «Злочини проти життя та здоров'я» розділу VIII «Злочини проти особи» (ст. 120).

Так, відповідно до ст. 120 КК Азербайджанської Республіки:

120.1. Умисне вбивство, тобто навмисне позбавлення життя іншої людини, –

карається позбавленням волі терміном від дев'яти до чотирнадцяти років.

120.2. Умисне вбивство:

120.2.1. вчинене групою осіб, групою осіб за попередньою змовою, організованою групою або злочинною спільнотою (злочинною організацією);

120.2.2. вчинене з хуліганських спонукань;

120.2.3. потерпілого або його близьких у зв'язку із здійсненням цією особою службової діяльності або виконанням громадського обов'язку;

120.2.4. вчинене з особливою жорстокістю або в загальнонебезпечний спосіб;

120.2.5. вчинене з корисливих спонукань або за наймом, а також з метою використання органів або тканин потерпілого;

120.2.6. з метою приховати інший злочин чи полегшити його скоєння, так само як і зґвалтуванням чи іншими насильницькими діями сексуального характеру;

120.2.7. двох чи більше осіб;

120.2.8. жінки, свідомо для винного, яка перебуває у стані вагітності;

120.2.9. особи, свідомо для винного, знаходиться в безпорадному стані, так само як і з викраденням людини чи захопленням заручника;

120.2.10. вчинене неодноразово;

120.2.11. пов'язане з розбоям, здирством, тероризмом, або бандитизмом;

120.2.12. за мотивом національної, расової, релігійної ненависті чи ворожнечі, –

карається позбавленням волі терміном від чотирнадцяти до двадцяти років або довічним позбавленням волі.

Примітка. Неодноразовим визнається повторне скоєння злочину, передбаченого ст. 120 цього Кодексу, особою, яка раніше вчинила один або кілька злочинів, передбачених статтями цього Кодексу, які встановлюють відповідальність за умисне вбивство [129, с. 146–148].

Як бачимо, азербайджанський законодавець вирішив об'єднати два склади умисного вбивства (умисне вбивство з метою приховати інший злочин чи полегшити його вчинення та умисне вбивство із

зґвалтуванням чи іншим насильницькими діями сексуального характеру) в один пункт 120.2.б., формуючи наступний вид кваліфікованого вбивства – вбивство з метою приховати інший злочин чи полегшити його скоєння, так само як і зґвалтуванням чи іншими насильницькими діями сексуального характеру.

Такий крок законодавця є цікавим, однак одночасно і небеззаперечним. Адже вбачається, що, з одного боку, у випадках, якщо особу було умисно вбито через певний час після її зґвалтування чи сексуального насильства з метою їх приховання, дії винного кваліфікуються за сукупністю злочинів, передбачених відповідними частинами ст. 152 або ст. 153 та п. 9 ч. 2 ст. 115 КК України (як умисне вбивство з метою приховати інше кримінальне правопорушення або полегшити його вчинення) [108]. А, з іншого боку, умисне вбивство із зґвалтуванням або сексуальним насильством може охоплюватись змістом умисного вбивства з метою приховати інше кримінальне правопорушення або полегшити його вчинення, а в інших проявах – виходити за межі такого змісту [35, с. 85]. Тому, на нашу думку, більш доцільно все ж таки розділяти ці кваліфіковані склади умисного вбивства в окремі пункти.

Білоруський законодавець кримінально-правову норму, яка передбачає кримінальну відповідальність за умисне вбивство, розмістив у главі 19 «Злочини проти життя та здоров'я» розділу VII «Злочини проти людини» (ст. 139).

Так, умисне протиправне позбавлення життя іншої людини (вбивство), – карається позбавленням волі терміном від шести до п'ятнадцяти років.

2. Вбивство:

- 1) двох або більше осіб;
- 2) свідомо малолітнього, особи похилого віку або особи, яка перебуває в безпорадному стані;
- 3) свідомо для винного вагітної жінки;
- 4) пов'язане з викраденням людини чи захопленням заручника;
- 5) вчинене загальнонебезпечним способом;
- 6) вчинене з особливою жорстокістю;
- 7) пов'язане із зґвалтуванням або насильницькими діями сексуального характеру;

8) з метою приховати інший злочин чи полегшити його вчинення;
9) з метою отримання трансплантата чи використання елементів трупа;

10) особи або її близьких у зв'язку із провадженням нею службової діяльності або виконанням громадського обов'язку;

11) особи або її близьких за відмову цієї особи від участі у скоєнні злочину;

12) з корисливих спонукань, або за наймом, або пов'язане з розбоєм, здирством або бандитизмом;

13) із хуліганських спонукань;

14) за мотивами расової, національної, релігійної ворожнечі або ворожнечі, політичної або ідеологічної ворожнечі, а також за мотивами ворожнечі або ворожнечі щодо будь-якої соціальної групи;

15) вчинене групою осіб;

16) вчинене особою, яка раніше вчинила вбивство, за винятком вбивства, передбаченого ст. 140–143 цього Кодексу, –

карається позбавленням волі на строк від восьми до двадцяти п'яти років, або довічним ув'язненням, або смертною карою [135].

Насамперед звертається увага на те, що білоруським законодавцем визначається більший перелік кваліфікованого умисного вбивства. Зокрема, порівняно з українським законодавством наголосимо на вбивстві особи похилого віку або особи, яка перебуває в безпорадному стані, та вбивстві з метою отримання трансплантата чи використання елементів трупа. Крім того, одразу помітно суворість верхньої межі покарання за кваліфіковане вбивство – смертна кара. Формулювання диспозиції умисного вбивства, пов'язаного із зґвалтуванням або насильницькими діями сексуального характеру, майже повністю відповідає українському.

Вірменський законодавець кримінально-правову норму, яка передбачає кримінальну відповідальність за умисне вбивство, розмістив у главі 16 «Злочини проти життя та здоров'я» розділу VII «Злочини проти людини» (ст. 104).

Так, відповідно до ст. 104 КК Вірменії вбивство, тобто протиправне навмисне позбавлення життя іншої людини, – карається позбавленням волі терміном від шести до дванадцяти років.

2. Вбивство:

- 1) двох або більше осіб;
- 2) особи або її близьких у зв'язку із здійсненням цією особою службової діяльності або виконанням громадського обов'язку;
- 3) пов'язане з викраденням людини чи захопленням заручника;
- 4) завідомо вагітної жінки;
- 5) вчинене з особливою жорстокістю;
- 6) вчинене способом, небезпечним життя багатьох людей;
- 7) вчинене групою осіб або організованою групою;
- 8) з корисливих спонукань, замовне, а також пов'язане з вимаганням, розбоєм чи бандитизмом;
- 9) пов'язане з тероризмом;
- 10) із хуліганських спонукань;
- 11) з метою приховати інший злочин чи полегшити його скоєння;
- 12) пов'язане із зґвалтуванням або насильницькими діями сексуального характеру;
- 13) за мотивом національної, расової чи релігійної ненависті чи релігійного фанатизму;
- 14) з метою використання частин тіла чи тканин потерпілого;
- 15) вчинене особою, яка раніше вчинила вбивство, за винятком діянь, передбачених ст. 105–108 цього Кодексу, – карається позбавленням волі терміном від восьми до п'ятнадцяти років чи довічного позбавлення волі [134].

Тож бачимо, що у КК Вірменії передбачено меншу нижню границю покарання – як за просте умисне вбивство, так і за кваліфіковане.

Так, якщо у КК України за ч. 1 ст. 115 передбачено кримінальну відповідальність у вигляді позбавлення волі на строк від семи до п'ятнадцяти років, за ч. 2 ст. 115 КК України – позбавлення волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років або довічне позбавлення волі, з конфіскацією майна у випадку, передбаченому п. 6 ч. 2 цієї статті [64], то у КК Вірменії за умисне вбивство передбачено позбавлення волі від шести до дванадцяти років, а за кваліфіковане вбивство, у тому числі й за умисне вбивство, пов'язане із зґвалтуванням або насильницькими діями сексуального характеру, – позбавлення волі терміном від восьми до п'ятнадцяти років або довічне позбавлення волі [134].

Цікавим шляхом пішов грузинський законодавець. Зокрема, у кримінальному кодексі Грузії було розділено в окремі статті умисне вбивство та умисне вбивство за обтяжливих обставин. Так, у ст. 108 глави 19 «Злочини проти життя» розділу 7 «Злочини проти людини» передбачено, що умисне вбивство, – карається позбавленням волі на строк від семи до п'ятнадцяти років з обмеженням прав, пов'язаних зі зброєю або без такої.

У ст. 109 глави 19 «Злочини проти життя» розділу 7 «Злочини проти людини» передбачено умисне вбивство за обтяжливих обставин:

1. Умисне вбивство:

- а) у зв'язку із захопленням як заручника;
- б) вчинене способом, що явно створює небезпеку життю або здоров'ю інших осіб;
- в) з метою приховати інший злочин або полегшити його вчинення, –

карається позбавленням волі на строк від одинадцяти до чотирнадцяти років з обмеженням прав, пов'язаних зі зброєю або без такої.

2. Умисне вбивство:

- а) жінки, яка свідомо для винного, перебуває у стані вагітності;
- б) свідомо для винного неповнолітнього або особи, яка перебуває у безпорадному стані;
- в) із хуліганських спонукань;
- г) через расову, релігійну, національну або етнічну нетерпимість;
- г1) за гендерною ознакою;
- д) вчинене групою осіб;
- е) щодо члена сім'ї, –

карається позбавленням волі на строк від тринадцяти до сімнадцяти років з обмеженням прав, пов'язаних зі зброєю або без такої.

3. Умисне вбивство:

- а) двох чи більше осіб;
- б) вчинене з особливою жорстокістю;
- в) із корисливих спонукань або за наймом;
- г) з метою пересадки або використання іншим чином органів, частин органів чи тканин тіла жертви;
- д) вчинене неодноразово (за винятком убивств, передбачених ст. 110–114 цього Кодексу);

е) у зв'язку зі службовою діяльністю жертви або її близького родича або виконанням ними громадського обов'язку, –

карається позбавленням волі на строк від шістнадцяти до двадцяти років або безстроковим позбавленням волі з обмеженням прав, пов'язаних зі зброєю або без такої.

Примітка. Близькими родичами згідно з цим Кодексом визнаються: батьки, усиновителі, діти, діти взяті на виховання, дідусі, бабусі, онуки, сестри, брати, подружжя [130, с. 165–166].

Як бачимо, у КК Грузії взагалі відсутня кваліфікуюча обставина умисного вбивства у вигляді зґвалтування або сексуального насильства. Однак цікавою практикою вбачається розділення простого умисного вбивства та умисного вбивства за обтяжуючих обставин в окремі кримінально-правові норми. Крім того, умисне вбивство за обтяжуючих обставин розподілено за трьома рівнями суспільної небезпеки. Також привертає увагу і національне забарвлення, яка характерне для грузинського народу. Це, зокрема, по-перше, віднесення до обтяжуючих обставин умисне вбивство члена сім'ї. По-друге, наявність додаткового покарання у вигляді обмеження прав, пов'язаних зі зброєю або без такої.

Проте відсутність кваліфікуючої обставини умисного вбивства у вигляді зґвалтування або сексуального насильства грузинських законодавець компенсує шляхом включення смерті потерпілого як наслідку зґвалтування (ст. 137 КК Грузії) або дій сексуального характеру (ст. 138 КК Грузії).

Так, відповідно до ст. 137 КК Грузії:

1. Зґвалтування, тобто проникнення сексуального характеру в тіло особи в будь-якій формі з використанням будь-якої частини тіла або будь-якого предмета, вчинене із застосуванням насильства, із загрозою насильства або використання безпорадного стану потерпілої (потерпілого), – карається позбавленням волі на строк від шести до восьми років з обмеженням прав, пов'язаних зі зброєю або без такої.

2. Те саме діяння:

а) вчинене з використанням службового положення;

б) заподіяння тяжкої шкоди здоров'ю потерпілої (потерпілого) або інші тяжкі наслідки, –

карається позбавленням волі на строк від восьми до десяти років з обмеженням прав, пов'язаних зі зброєю або без такої.

3. Те саме діяння, вчинене:

а) неодноразово;

б) особою, яка раніше вчинила будь-який із злочинів, передбачених ст. 138–141 цього Кодексу;

в) групою осіб;

г) стосовно свідомо винного неповнолітнього, осіб з обмеженими можливостями або жінки, яка перебуває у стані вагітності;

д) стосовно особи, яка перебуває під опікою, піклуванням або наглядом винного, –

карається позбавленням волі на строк від десяти до тринадцяти років з обмеженнями прав, пов'язаних зі зброєю або без такої.

4. Те саме діяння:

а) вчинене з особливою жорстокістю щодо потерпілої (потерпілого) або іншої особи;

б) спричинення смерті потерпілої (потерпілого);

в) вчинене стосовно особи, яка явно не досягла чотирнадцятирічного віку, –

карається позбавленням волі на строк від п'ятнадцяти до двадцяти років з обмеженням прав, пов'язаних зі зброєю або без такої [130, с. 183–184].

Відповідно до ст. 138 КК Грузії:

1. Інші дії сексуального характеру, що не містять ознак злочину, передбачених ст. 137 цього Кодексу, вчинені із застосуванням насильства, із загрозою насильства або з використанням безпорадного стану потерпілої (потерпілого), –

караються позбавленням волі на строк від чотирьох до шести років з обмеженням прав, пов'язаних зі зброєю або без такої.

2. Ті самі діяння:

а) вчинені неодноразово;

б) скоєні з використанням службового становища;

в) скоєні групою осіб;

г) скоєні стосовно свідомо винного неповнолітнього, особи з обмеженими можливостями або жінки, яка перебуває у стані вагітності;

д) скоєні особами, які раніше вчиняли якийсь із злочинів, передбачених ст. 137, 139, 140 та 141 цього Кодексу;

е) вчинені щодо особи, яка перебуває під опікою, піклуванням або наглядом винного;

ж) що спричинили тяжку шкоду здоров'ю потерпілої (потерпілого) або інші тяжкі наслідки, –

караються позбавленням волі терміном від шести до дев'яти років із обмеженням прав, пов'язаних зі зброєю або без такої.

3. Ті самі діяння:

а) вчинені з особливою жорстокістю щодо потерпілої (потерпілого) чи інших осіб;

б) що спричинили смерть потерпілої (потерпілого);

в) щодо особи, яка явно не досягла чотирнадцятирічного віку, –

караються позбавленням волі терміном від одинадцяти до п'ятнадцяти років із обмеженням прав, пов'язаних зі зброєю або без такої [130, с. 185–186].

Отже, грузинський законодавець прийняв рішення умисне вбивство, поєднане із зґвалтуванням або сексуальним насильством, віднести до кваліфікуючих складів відповідних діянь. Разом із тим необхідно зазначити, що відповідно до положень КК Грузії тяжкі наслідки зґвалтування або інших дій сексуального характеру не можуть передбачати смерть потерпілої (потерпілого). Однак про довічне позбавлення волі як про верхню межу покарання тут не йдеться. У першому випадку максимальне покарання позбавлення волі до 20 років, а у другому – до 15 років.

Відповідно до Пенітенціарного кодексу Естонії кримінальну відповідальність за просте умисне вбивство передбачено в ст. 113 розділу 1 «Винні дії проти життя» глави 9 «Винні дії проти особистості».

Так, вбивство іншої людини, –

карається ув'язненням на строк від шести до п'ятнадцяти років.

(2) Те саме діяння, вчинене юридичною особою, –

карається грошовим стягненням [97].

Відповідальність за умисне вбивство за обтяжливих обставин передбачено в ст. 114 розділу 1 «Винні дії проти життя» глави 9 «Винні дії проти особистості» Пенітенціарного кодексу Естонії.

Так, вбивство:

- 1) вчинене болісним або жорстоким способом;
- 2) вчинене загальнонебезпечним способом;
- 3) двох або більше людей;
- 4) вчинене повторно;
- 5) пов'язане з розбоєм або скоєне з корисливих спонукань;
- 6) вчинене з метою приховати інше винне діяння або полегшити його вчинення;
- 7) вчинене із застосуванням вибухового пристрою або вибухових речовин;
- 8) вчинене на помсту за службову діяльність, – карається тюремним ув'язненням на строк від восьми до двадцяти років або довічним тюремним ув'язненням;
- 9) вчинене особою, яка раніше неодноразово каралася за скоєння умисного злочину першого ступеня, щодо якого наслідком складу винного діяння є тяжка шкода здоров'ю, – карається ув'язненням на строк від восьми до двадцяти років або довічним тюремним ув'язненням.

(2) Те саме діяння, вчинене юридичною особою, – карається грошовим стягненням [97].

Як бачимо, у Пенітенціарному кодексі Естонії повторюється позиція грузинського законодавця. Так, смерть потерпілого передбачено як наслідок зґвалтування (п. 4 ч. 2 ст. 141 Пенітенціарного кодексу Естонії) та дій сексуального характеру, які вчинене проти волі людини (п. 4 ч. 2 ст. 141–1 Пенітенціарного кодексу Естонії). Незвичним для української правової системи є те, що в Пенітенціарному кодексі Естонії до кримінальної відповідальності може бути притягнуто юридичну особу навіть за умисне вбивство при обтяжуючих обставинах. Проте докладніше це питання нами буде розглянуто під час дослідження суб'єкта як окремого елемента юридичного складу умисного вбивства, поєданого із зґвалтуванням або сексуальним насильством.

У КК Казахстану умисне вбивство, поєднане із зґвалтуванням або насильницькими діями сексуального характеру, так, як у КК Азербайджану, поєднане в одному пункті з умисним вбивством з метою приховати інший злочин або полегшити його вчинення.

Відповідно до ст. 99 глави 1 «Кримінальні правопорушення проти особистості» Особливої частини КК Казахстану вбивство, тобто проти-правне навмисне заподіяння смерті іншій людині, –

карається позбавленням волі терміном від восьми до п'ятнадцяти років.

2. Вбивство:

1) двох або більше осіб;

2) особи або її близьких у зв'язку із здійсненням цією особою службової діяльності або виконанням професійного чи громадського обов'язку;

3) особи, свідомо для винного, який знаходиться в безпорадному стані, так само як і з викраденням людини чи захопленням заручника;

4) жінки, свідомо для винного, яка перебуває у стані вагітності;

5) вчинене з особливою жорстокістю;

6) вчинене способом, небезпечним для життя інших людей;

7) вчинене групою осіб, групою осіб за попередньою змовою;

8) з корисливих спонукань, а також за наймом або пов'язане з розбоєм або здирством;

9) із хуліганських спонукань;

10) вчинене з метою приховати інший злочин або полегшити його вчинення, а також пов'язане із зґвалтуванням або насильницькими діями сексуального характеру;

11) за мотивом соціальної, національної, расової, релігійної ненависті чи ворожнечі чи кровної помсти;

12) вчинене з метою використання органів чи тканин потерпілого;

13) вчинене неодноразово;

14) свідомо неповнолітньої особи;

15) вчинене злочинною групою, а також в умовах надзвичайної ситуації або в ході масових заворушень, –

карається позбавленням волі терміном від п'ятнадцяти до двадцяти років або довічним позбавленням волі, з конфіскацією або без конфіскації майна.

3. Вбивство малолітньої особи, –

карається позбавленням волі строком на двадцять років з довічним позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною

діяльністю або довічним позбавленням волі з конфіскацією майна або без такої [136].

Окремо необхідно зазначити, що незвичним для українського кримінального законодавства є виокремлення кваліфікованого умисного вбивства в умовах надзвичайної ситуації або в ході масових заворушень, що, можливо, мало б місце і в КК України, особливо в сучасних умовах соціально-політичної нестабільності Батьківщини. Крім того, у КК Казахстану окремо виділяється особливо кваліфіковане вбивство. Так, на думку казахстанського законодавця, найбільшою суспільною небезпекою наділене вбивство малолітньої особи.

У КК Киргизької Республіки відповідальність за умисне вбивство передбачено в ст. 130 глави 21 «Злочини проти життя» розділу 6 «Злочини проти особистості».

Так, відповідно до ст. 130 КК Киргизької Республіки вбивство – позбавлення життя іншої людини, –

карається позбавленням волі V категорії зі штрафом V категорії.

2. Вбивство:

- 1) вчинене способом, небезпечним для життя багатьох осіб;
- 2) вчинене групою осіб або групою осіб за попередньою змовою;
- 3) з особливою жорстокістю;
- 4) із хуліганських спонукань;
- 5) з корисливих спонукань або за наймом;
- 6) з метою отримання органу чи тканин потерпілого;
- 7) з метою приховати інший злочин чи полегшити його вчинення;
- 8) особи або її близьких у зв'язку зі здійсненням цієї особою службової, професійної діяльності або виконанням громадського обов'язку;
- 9) особи, свідомо для винного, яка перебуває в безпорадному стані, або свідомо неповнолітнього;
- 10) вчинене на ґрунті расової, етнічної, національної, релігійної чи міжрегіональної ворожнечі (відмінності);
- 11) двох або більше осіб;
- 12) жінки, свідомо для винного, яка перебуває в стані вагітності;
- 13) пов'язане із зґвалтуванням або насильницьким задоволенням статевої пристрасті в інших формах;
- 14) пов'язане з розбоєм, здирством або актом тероризму;

15) пов'язане з викраденням людини чи захопленням заручника, – карається позбавленням волі VI категорії або довічним позбавленням волі зі штрафом VI категорії [131].

Як бачимо, умисне вбивство із зґвалтуванням киргизький законодавець відносить до кваліфікованого умисного вбивства. Разом із тим нетиповим є формулювання цього пункту (умисне вбивство, пов'язане із зґвалтуванням або насильницьким задоволенням статевої пристрасті в інших формах).

У КК Латвії кримінальну відповідальність за вбивство передбачено в ст. 116 глави 12 «Заподіяння смерті» Особливої частини.

Так, умисне протиправне заподіяння смерті іншій особі (вбивство), – карається позбавленням волі терміном від п'яти п'ятнадцяти років і контролем поліції терміном до трьох років чи без такого [132].

Окрему увагу привертає те, що латвійським законодавцем передбачено дві окремі кримінально-правові норми, які передбачають кримінальну відповідальність за кваліфіковане та особливо кваліфіковане умисне вбивство. Так, відповідно до ст. 117 КК Латвії вбивство за обтяжливих обставин, а саме вбивство:

- 1) жінки, яка явно для винного перебувала в стані вагітності;
- 2) малолітньої або іншої особи, свідомо для винного, яка перебувала в безпорадному стані;
- 3) вчинене способом, небезпечним для життя багатьох осіб;
- 4) вчинене з особливою жорстокістю;
- 5) пов'язане з наругою над трупом;
- 6) пов'язане з розбоям;
- 7) пов'язане із зґвалтуванням;
- 8) вчинене з метою приховати інше злочинне діяння або полегшити його вчинення;
- 9) вчинене з користі;
- 10) вчинене групою осіб;
- 11) вчинене особою, поміщеною на місце утримання затриманих, попереднього затримання або позбавлення волі, – карається довічним ув'язненням або позбавленням волі на строк від десяти до двадцяти років та контролем поліції на строк до трьох років із конфіскацією майна [132].

Свою чергою, у ст. 118 КК Латвії встановлюється кримінальна відповідальність за вбивство за особливо обтяжливих обставин.

Так, вбивство:

1) вчинене у зв'язку з виконанням потерпілим або його близьким своїх службових чи професійних обов'язків або участю в запобіганні чи припиненні злочинного чи іншого протиправного діяння, або наданням показань у суді або на судовому розслідуванні;

2) двох або більше осіб;

3) вчинене особою, яка раніше вчинила вбивство, за винятком вбивства, скоєного в стані сильного душевного хвилювання, або при перевищенні меж необхідної оборони, або при порушенні умов затримання особи;

4) вчинене особою, яка відбуває довічне ув'язнення, –

карається довічним ув'язненням або позбавленням волі на строк від п'ятнадцяти до двадцяти років та контролем поліції на строк до трьох років з конфіскацією майна або стратою [132].

Отже, крім того, що в КК Латвії передбачено окремі кримінально-правові норми, які передбачають кримінальну відповідальність за умисне вбивство при обтяжуючих обставинах (ст. 117 КК Латвії) та умисне вбивство при особливо обтяжуючих обставинах (ст. 118 КК Латвії), умисне вбивство, поєднане із зґвалтуванням, належить до першого типу. Як бачимо, на відміну від переважної більшості вже розглянутих зарубіжних кримінальних законодавств у КК Латвії диспозиція ст. 117 має обмежений склад діянь сексуального характеру, які можуть бути вчинені в межах умисного вбивства. Разом із тим необхідно наголосити, що за умисне вбивство при особливо обтяжуючих обставинах (ст. 118 КК Латвії) як максимальну міру покарання передбачено смертну кару, що з відповідного боку характеризує відносну суворість латвійського кримінального законодавства щодо захисту досудового, судового розслідування та порядку відбування покарання.

У КК Литовської Республіки кримінальну відповідальність за умисне вбивство передбачено в ст. 129 глави 17 «Злочини проти життя людини».

Так, відповідно до ст. 129 КК Литви той, хто вчинив вбивство іншої людини, –

карається позбавленням волі на строк від п'яти до п'ятнадцяти років.

1. Той, хто вчинив вбивство:
 - 1) малолітньої особи;
 - 2) людини в безпорадному стані;
 - 3) своєї матері, батька чи дитини;
 - 4) вагітної жінки;
 - 5) двох або більше осіб;
 - 6) пов'язане з катуванням або особливою жорстокістю;
 - 7) способом, небезпечним для життя інших осіб;
 - 8) із хуліганських спонукань;
 - 9) із корисливих спонукань;
 - 10) у зв'язку із здійсненням цією особою службових обов'язків або обов'язків громадянина;
 - 11) з метою приховати інший злочин;
 - 12) з метою отримати будь-який орган або тканину потерпілої особи для трансплантації, – карається позбавленням волі терміном від п'яти до двадцяти років або довічним позбавленням волі [133].

Як бачимо, литовським законодавцем взагалі не передбачено такої кваліфікуючої обставини умисного вбивства, як зґвалтування або сексуальне насильство. Крім того, загибель потерпілого не передбачено як наслідок ні в зґвалтуванні (ст. 149 КК Литви), ні в сексуальному насильстві (ст. 150 КК Литви). У зв'язку з цим умисне вбивство, поєднане із зґвалтуванням або сексуальним насильством, кваліфікується за сукупністю.

Кримінальна відповідальність за умисне вбивство в молдавському законодавстві передбачена ст. 145 розділу 2 «Злочини проти життя та здоров'я особи» Особливої частини КК Республіки Молдова.

Так, вбивство людини, – карається позбавленням волі терміном від 10 до 15 років.

- (2) Вбивство:
 - a) вчинене із заздалегідь обдуманим наміром;
 - b) вчинене з корисливих міркувань;
 - c) вилучено;
 - d) скоєне у зв'язку з виконанням потерпілим службового або громадського обов'язку;

- е) свідомо неповнолітньої або вагітної жінки чи з використанням свідомо або явно безпорадного стану потерпілого, викликаного похилим віком, хворобою, обмеженням можливостей або іншим фактором;
- е-1) одного із членів сім'ї;
- ф) пов'язане з викраденням або захопленням особи як заручника;
- г) двох або більше осіб;
- н) представника публічної влади, або військовослужбовця, або їх близьких родичів під час або у зв'язку з виконанням представником публічної влади або військовослужбовців службових обов'язків;
- і) вчинене двома або більше особами;
- ј) вчинене з особливою жорстокістю, а також із садистських спонукань;
- к) вчинене з метою приховування іншого злочину або полегшення його вчинення;
- л) вчинене на ґрунті соціальної, національної, расової чи релігійної ненависті;
- м) вчинене засобами, небезпечними для життя або здоров'я багатьох осіб;
- п) вчинене з метою вилучення та/або використання або продажу органів чи тканин потерпілого;
- о) вчинене особою, яка раніше вчинила умисне вбивство, передбачене частиною (1);
- р) скоєне на замовлення – карається позбавленням волі терміном від 15 до 20 років або довічним ув'язненням.

(3) Вилучено [137].

Як бачимо, серед кваліфікованого виду умисного вбивства у КК Республіки Молдова не передбачене умисне вбивство, поєднане із зґвалтуванням або сексуальним насильством. Проте смерть потерпілого може бути наслідком зґвалтування (ст. 171 КК Молдови) або насильницьких дій сексуального характеру (ст. 172 КК Молдови). Незважаючи на схожу ситуацію з КК Грузії (у частині відсутності кваліфікованого складу умисного вбивства, поєднаного із зґвалтуванням або сексуальним насильством), ще однією відмінністю є те, що молдовським законодавцем за зґвалтування або насильницькі дії сексуального характеру

передбачено верхню межу покарання у вигляді довічного позбавлення волі на відміну від КК Грузії, де в першому випадку максимальне покарання позбавлення волі до 20 років, а у другому – до 15 років.

У КК російської федерації кримінальна відповідальність за умисне вбивство передбачена ст. 105 глави 16 «Злочини проти життя та здоров'я» розділу 7 «Злочини проти особистості».

Так, відповідно до ст. 105 КК росії вбивство, тобто навмисне заподіяння смерті іншій людині, –

карається позбавленням волі терміном від шести до п'ятнадцяти років з обмеженням волі терміном до двох років чи без такого.

2. Вбивство:

а) двох чи більше осіб;

б) особи або її близьких у зв'язку зі здійсненням цієї особою службової діяльності або виконанням громадського обов'язку;

в) малолітнього чи іншої особи, свідомо для винного, що в безпорадному стані, так само як і пов'язане з викраденням людини;

г) жінки, свідомо для винного, у стані вагітності;

д) вчинене з особливою жорстокістю;

е) вчинене загальнонебезпечним способом;

е.1) за мотивом кровної помсти;

ж) вчинене групою осіб, групою осіб за попередньою змовою або організованою групою;

з) з корисливих спонукань або за наймом, а також пов'язане з розбоям, здирством або бандитизмом;

і) із хуліганських спонукань;

к) з метою приховати інший злочин чи полегшити його скоєння, так само як і зґвалтуванням чи насильницькими діями сексуального характеру;

л) з мотивів політичної, ідеологічної, расової, національної чи релігійної ненависті чи ворожнечі або з мотивів ненависті чи ворожнечі щодо будь-якої соціальної групи;

м) з метою використання органів чи тканин потерпілого, –

карається позбавленням волі на строк від восьми до двадцяти років з обмеженням волі на строк від одного року до двох років, або довічним позбавленням волі, або смертною карою [143].

Отже, як можемо помітити у КК росії умисне вбивство, поєднане із зґвалтуванням чи насильницькими діями сексуального характеру, поєднане з умисним вбивством з метою приховати інший злочин чи полегшити його скоєння. Зазначимо також, що за кваліфікований складу умисного вбивства, у тому числі й умисне вбивство, поєднане із зґвалтуванням або насильницькими діями сексуального характеру, у КК російської федерації передбачено найбільшу існуючу в правовому полі світу міру покарання – смертну кару.

У КК Таджикистану кримінальна відповідальність за умисне вбивство передбачена ст. 104 глави 16 «Злочини проти життя та здоров'я» розділу 7 «Злочини проти особистості».

Так, відповідно до ст. 194 КК Таджикистану вбивство, тобто умисне позбавлення життя іншої людини, –

карається позбавленням волі терміном від восьми до п'ятнадцяти років.

2) Вбивство:

а) двох чи більше осіб;

б) особи або її близьких у зв'язку із здійсненням нею службової діяльності або виконанням громадського обов'язку;

в) свідомо неповнолітнього, або особи, свідомо для винного, що перебуває в безпорадному стані;

р) пов'язане з викраденням людини або захопленням заручника;

д) жінки, свідомо для винного, яка перебуває в стані вагітності;

е) вчинене з особливою жорстокістю;

ж) вчинене способом, небезпечним для життя багатьох людей;

з) вчинене групою осіб або групою осіб за попередньою змовою, організованою групою, злочинною спільнотою (злочинною організацією);

і) з корисливих спонукань або за наймом, а також пов'язане з розбоєм, здирством або бандитизмом;

к) із хуліганських спонукань;

л) з метою приховати інший злочин або полегшити його вчинення, а також пов'язане із зґвалтуванням або насильницькими діями сексуального характеру;

м) на ґрунті національної, расової, релігійної, місцевої ненависті або ворожнечі або кровної помсти;

н) з метою використання органів або тканин потерпілого;

о) вчинене за обставин, передбачених у частині другій статті 403 цього Кодексу («Умисні порушення норм міжнародного гуманітарного права, скоєні під час збройного конфлікту»);

д) вчинене при особливо небезпечному рецидиві або особою, яка раніше вчинила вбивство, за винятком діянь, передбачених ст. 105 (Вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини), ст. 106 (Вбивство, скоєне у стані сильного душевного хвилювання) та ст. 107 цього Кодексу (Вбивство, вчинене при перевищенні меж необхідної оборони або при перевищенні заходів, необхідних для затримання особи, яка вчинила злочин), –

карається позбавленням волі на строк від п'ятнадцяти до двадцяти п'яти років із конфіскацією майна, або стратою, або довічним позбавленням волі з конфіскацією майна [139].

Як бачимо, для низки розглянутих країн (Азербайджан, Казахстан, росія, Таджикистан) характерне поєднання умисного вбивства з метою приховати інший злочин або полегшити його вчинення з умисним вбивством, пов'язаним із зґвалтуванням або насильницькими діями сексуального характеру. Разом із тим знову помітна суворість кримінальної відповідальності за кваліфіковане умисне вбивство – смертна кара.

У кримінальному законодавстві Туркменістану кримінально-правова норма, яка встановлює кримінальну відповідальність за умисне вбивство, знайшла своє відображення в ст. 101 гл. 16 «Злочини проти життя та здоров'я» розділу 7 «Злочини проти особистості».

Так, відповідно до ст. 101 КК Туркменістану встановлено, що умисне вбивство, –

карається позбавленням волі терміном від восьми до п'ятнадцяти років із покладанням обов'язку проживання в певній місцевості терміном від двох до п'яти років чи без такого.

(2) Умисне вбивство:

а) двох або більше осіб;

б) особи або її близьких у зв'язку із здійсненням цією особою службового або громадського обов'язку;

в) особи, свідомо для винного, що в безпорадному стані, так само як і з викраденням людини чи захопленням заручника;

- г) жінки, свідомо для винного, яка перебуває в стані вагітності;
- д) пов'язане із зґвалтуванням або насильницькими діями сексуального характеру;
- е) вчинене з особливою жорстокістю;
- ж) вчинене способом, явно небезпечним для життя багатьох людей;
- з) вчинене двома або більше особами без попередньої змови або групою осіб за попередньою змовою, організованою групою або злочинною спільнотою:
 - і) з корисливих спонукань, а також за наймом;
 - к) із хуліганських спонукань;
 - л) з метою приховати інший злочин або полегшити його вчинення;
 - м) на ґрунті соціальної, національної, расової чи релігійної ненависті або ворожнечі;
 - н) на ґрунті кровної помсти;
 - о) вчинене повторно, за винятком діянь, передбачених ст. 102 та 103 цього Кодексу;
 - п) вчинене при особливо небезпечному рецидиві, – карається позбавленням волі терміном від десяти до двадцяти п'яти років із покладанням обов'язку проживання в певній місцевості терміном від двох до п'яти років або без такого [140].

Стаття 101 КК Туркменістану містить характерну для України кваліфіковану обставину умисного вбивства, пов'язаного із зґвалтуванням або насильницькими діями сексуального характеру. Проте дещо дивує відносна м'якість санкції. Адже за кваліфікований вид умисного вбивства передбачено максимальну міру покарання у вигляді позбавлення волі до двадцяти п'яти років.

Кримінальна відповідальність за умисне вбивство у КК Узбекистану передбачена у ст. 97 глави 1 «Злочини проти життя» розділу 1 «Злочини проти особи».

Так, умисне вбивство, –

карається позбавленням волі від 10 до 15 років.

Умисне вбивство за обтяжливих обставин, тобто:

- а) двох чи більше осіб;
- б) жінки, свідомо для винного, яка перебувала в стані вагітності;
- в) особи, свідомо для винного, яка перебувала в безпорадному стані;

- г) особи або її близьких родичів у зв'язку з виконанням нею свого службового чи цивільного обов'язку;
- д) способом, небезпечним для життя інших осіб;
- е) у процесі масових заворушень;
- ж) з особливою жорстокістю;
- з) пов'язане із зґвалтуванням або насильницьким задоволенням статеві потреби в протиприродній формі;
- і) із корисливих спонукань;
- к) вчинене за мотивами міжнаціональної чи расової ворожнечі;
- л) із хуліганських спонукань;
- м) вчинене з релігійних забобонів;
- н) з метою отримання трансплантата або використання елементів трупа;
- о) з метою приховати інший злочин або полегшити його вчинення;
- д) групою осіб або членом організованої групи в її інтересах;
- р) вчинене повторно або небезпечним рецидивістом;
- с) вчинене особливо небезпечним рецидивістом, – карається позбавленням волі від п'ятнадцяти до двадцяти п'яти років або довічним позбавленням волі [141, с. 136–137].

Отже, у КК Узбекистану передбачено кваліфікований вид умисного вбивства в поєднанні із зґвалтуванням або насильницьким задоволенням статевої потреби в протиприродній формі. На нашу думку, наявне формулювання другої частини цього пункту «насильницьке задоволення статевої потреби в протиприродній формі» звужує всі інші можливі прояви сексуального насильства, які можуть бути вчинені. А тому вважаємо, що формулювання у вигляді: «умисного вбивства, поєданого із зґвалтуванням або сексуальним насильством», більшою мірою відповідає потребам кримінального законодавства.

Зазначимо, що серед країн, які за територіальною особливістю розташовані поряд з Україною, нами умовно виділяються: Польща, Румунія, Словаччина, Угорщина.

Так, П.П. Черепій, досліджуючи кримінальну відповідальність за умисне вбивство за кримінальним законодавством Республіки Польща, зазначає таке. Основним джерелом кримінального права Республіки Польща є КК від 6 червня 1997 р. Норми, що передбачають

відповідальність за вбивство, містяться в главі XIX Особливої частини КК, що має назву «Злочини проти життя і здоров'я». Артикул 148 КК Республіки Польща передбачає відповідальність за просте вбивство, кваліфіковані його види та за вбивство в стані сильного душевного хвилювання. Так, відповідно до параграфу 1 артикулу 148 КК Республіки Польща той, хто вчинює вбивство людини, підлягає покаранню позбавленням волі на строк не менше 8 років, покаранню позбавленням волі на строк в 25 років або покаранню довічним позбавленням волі. Обставини, що обтяжують вбивство, передбачені в параграфах 2, 3 артикулу 148 КК Республіки Польща. Так, зокрема, наголошує автор, в параграфі 2 мова йде про вбивство: 1) з особливою жорстокістю; 2) у зв'язку із захопленням заручника, зґвалтуванням або розбоєм; 3) у результаті мотивації, що заслуговує особливого осуду; 4) з використанням вогнепальної зброї або вибухових речовин. Винна в такому вбивстві особа підлягає покаранню позбавленням волі на строк не менше дванадцяти років, покаранню позбавленням волі на строк в двадцять п'ять років або покаранню довічним позбавленням волі. Особливою жорстокістю в КК Республіки Польща вважається спосіб позбавлення життя іншої особи, який пов'язується із заповіданням потерпілому таких страждань, що не були необхідними для позбавлення його життя [153, с. 29].

Також з-поміж вчених, які приділяли увагу дослідженню окремих питань умисного вбивства за кримінальним законодавством Республіки Польща, можна виділити Н.Є. Маковецьку, яка зазначає, що подібним або близьким як в кримінальному законодавстві, так і в доктрині кримінального права обох держав є:

- а) поняття вбивства;
- б) оцінка умисного вбивства як тяжкого чи особливо тяжкого злочину;
- в) визнання суб'єктом вбивства фізичної особи і невизнання суб'єктом вбивства юридичної особи, незважаючи на те що суб'єктом низки злочинів за КК Республіки Польща може бути і юридична особа;
- г) класифікація умисних вбивств на три основні види: 1) основний склад умисного вбивства (просте вбивство); 2) умисне вбивство при обтяжуючих обставинах; 3) умисне вбивство при пом'якшуючих обставинах;

д) виокремлення в доктринах українського і польського кримінального права загальних видів умисних вбивств та спеціальних видів умисних вбивств. В українському кримінальному праві до загальних видів умисних вбивства відносять вбивства, в яких життя людини є єдиним безпосереднім об'єктом злочину або основним безпосереднім об'єктом злочину. До нтх в українському кримінальному праві відносять вбивства, передбачені ст. 115–118 КК України, а в польському кримінальному праві – вбивства, передбачені статтями 148–150 КК Республіки Польща. До спеціальних видів відносять умисні вбивства, де життя людини є додатковим безпосереднім об'єктом злочину, який, однак, є пріоритетним об'єктом кримінально-правової охорони, оскільки саме для охорони життя конкретних категорій потерпілих були створені відповідні спеціальні норми. У КК України спеціальними видами умисних вбивств є посягання на життя державного діяча (ст. 112 КК України), посягання на життя працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця (ст. 348 КК України); посягання на життя судді, народного засідателя чи присяжного у зв'язку з їхньою діяльністю, пов'язаною із здійсненням правосуддя (ст. 379 КК України); посягання на життя захисника чи представника особи у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги (ст. 400 КК України); опір начальникові або примушування його до порушення службових обов'язків, якщо вони були пов'язані з умисним вбивством цих осіб (ч. 4 ст. 404 КК України); посягання на життя представника іноземної держави (ст. 443 КК України). Крім того, зазначає правник, у польському кримінальному праві можна виділити три спеціальні види вбивств: 1) вбивство військовополонених; 2) вбивство поранених; 3) вбивство військових капеланів під час ведення бойових дій у супереч нормам міжнародного права (§ 1 статті 123 КК Республіки Польща) [80, с. 13–14].

Крім того, кримінальне законодавство України та Республіки Польща передбачають кваліфіковані склади умисного вбивства, що знову ж таки говорить про подібність досліджуваних кримінально-правових норм.

Так, наголошує Н.Є. Маковецька, у кримінальному законодавстві України про кваліфіковані склади вбивства йдеться в ч. 2 ст. 115

КК України, що складається з 13 пунктів. У польському законодавстві кваліфіковані склади вбивства є в § 2 ст. 148 КК Республіки Польща, який складається з чотирьох пунктів, а також в § 3 цієї самої статті. Усі кваліфікуючі обставини вбивства як в Україні, так і в Республіці Польща, автор поділяє на ті, що характеризують: а) об'єкт складу злочину; б) об'єктивну сторону складу злочину; в) суб'єкт складу злочину; г) суб'єктивну сторону складу злочину. До першої групи в кримінальному праві України науковець відносить убивство двох або більше осіб (п. 1 ч. 2 ст. 115 КК України); убивство малолітньої дитини або жінки, яка завідомо для винного перебувала в стані вагітності (п. 2 ч. 2 ст. 115 КК України); вбивство заручника (п. 3 ч. 2 ст. 115 КК України); особи чи її близького родича у зв'язку з виконанням цією особою службового або громадського обов'язку (п. 8 ч. 2 ст. 115 КК України). У польському кримінальному праві кваліфікуючою обставиною, що характеризує об'єкт вбивства, є вбивство одним діянням більше, ніж однієї особи (§ 3 ст. 148 КК Республіки Польща). Кваліфікуючими ознаками умисного вбивства, що характеризують об'єктивну сторону, у кримінальному праві України є такі: вчинення вбивства з особливою жорстокістю (п. 4 ч. 2 ст. 115 КК України), вчинення вбивства способом, небезпечним для життя багатьох осіб (п. 5 ч. 2 ст. 115 КК України), вбивство, поєднане зі зґвалтуванням або насильницьким задоволенням статевих пристрастей неприродним способом (п. 10 ч. 2 ст. 115 КК України), вбивство, вчинене на замовлення (п. 11 ч. 2 ст. 115 КК України). У Республіці Польща до цієї групи кваліфікуючих ознак відносять убивство з особливою жорстокістю (п. 1 § 2 ст. 148 КК Республіки Польща); убивство у зв'язку із взяттям заручника, зґвалтуванням або розбоєм (п. 2 § 2 ст. 148 КК Республіки Польща); із застосуванням вогнепальної зброї чи вибухових речовин (п. 4 § 2 ст. 148 КК України). Кваліфікуючими ознаками вбивства, що характеризують суб'єкт злочину, продовжує правник, у кримінальному праві України є вбивство, вчинене за попередньою змовою групою осіб (п. 12 ч. 2 ст. 115 КК України) та вчинене особою, яка раніше вчинила умисне вбивство, за винятком убивства, передбаченого ст. 116–118 КК України (п. 13 ч. 2 ст. 115 КК України). Єдиною кваліфікуючою ознакою вбивства, що характеризує його суб'єкт, у кримінальному праві Республіки Польща є вбивство, вчинене особою, яка була засуджена

за вбивство. Суб'єктивну сторону вбивства в кримінальному праві України характеризують такі кваліфікуючі ознаки: убивство з корисливих мотивів (п. 6 ч. 2 ст. 115 КК України); убивство з хуліганських мотивів (п. 7 ч. 2 ст. 115 КК України) та з метою приховати інший злочин чи полегшити його вчинення (п. 9 ч. 2 ст. 115 КК України). У доктрині польського кримінального права до цієї групи вбивств належить убивство з мотивів, що заслуговують на особливе засудження [81, с. 5–6].

Поряд із подібними доктринальними положеннями кримінальних законодавств України та Республіка Польща Н.Є. Маковецька виділяє і протилежні або відмінні риси останніх.

Зокрема, правник наголошує, що в українській та польській доктрині кримінального права дискусійними та нетотожними є:

- а) розуміння об'єкта умисних вбивств (предмета кримінально-правової охорони в Республіці Польща);
- б) визнання людини предметом злочину в кримінальному праві України та «предметом виконавчим» в польському кримінальному праві;
- в) трактування обов'язкових ознак об'єктивної сторони складу вбивства: 1) суспільно небезпечного діяння; 2) суспільно небезпечних наслідків; 3) причинового зв'язку між суспільно небезпечним діянням винного та суспільно небезпечними наслідками у вигляді смерті іншої людини [79, с. 14].

Отже, за КК Польщі кримінальна відповідальність за умисне вбивство передбачена в ст. 148 глави 19 «Злочини проти життя та здоров'я».

Так, відповідно до ст. 148 хто вбиває людину –

підлягає покаранню позбавленням волі на термін не менше 8 років, або покаранню позбавленням волі терміном у 25 років, або покаранню довічним позбавленням волі.

§ 2. Хто вбиває людину:

- 1) з особливою жорстокістю;
- 2) у зв'язку із захопленням заручника, зґвалтуванням або розбоєм;
- 3) у результаті мотивації, що заслуговує на особливе засудження;
- 4) з використанням вогнепальної зброї або вибухових речовин, – підлягає покаранню позбавленням волі терміном щонайменше 12 років, покаранню позбавленням волі терміном 25 років або покаранню довічним позбавленням волі.

§ 3. Покарання, передбаченому в § 2, підлягає той, хто однією дією вбиває двох або більше осіб або раніше був засуджений за вбивство.

§ 4. Хто вбиває людину в стані сильного збудження, викликаного пом'якшуючими обставинами, підлягає покаранню позбавленням волі на строк від 1 до 10 років [138, с. 124–125].

Отже, у КК Польщі досить незвичною є побудова диспозиції кваліфікованого вбивства. Це, зокрема, стосується поєднання двох (із використанням вогнепальної зброї або вибухових речовин), а іноді й трьох (у зв'язку із захопленням заручника, зґвалтуванням або розбоєм) складів кваліфікованого умисного вбивства в окремих пунктах. Крім того, у сфері захисту статевої свободи та статевої недоторканості особи, у ст. 148 КК Польщі передбачено тільки умисне вбивство, поєднане із зґвалтуванням, обмежуючи, своєю чергою, діяння у вигляді умисного вбивства, поєданого із сексуальним насильством.

Щодо наступної країни зауважимо, що С.Ф. Денисов, який досить доречно цитує А.Я. Сухарева, зазначає, що Румунія входить до романо-германської правової сім'ї. Румунське право з моменту створення незалежної держави на початку XIX ст. тяжіло до романської правової культури. Водночас географічне положення Румунії визначило її історичний зв'язок із візантійською правовою спадщиною. Протягом століть на значній частині території сучасної Румунії діяло візантійське право, що становило собою переробку класичного римського права у феодалному і частково релігійному дусі. У XVIII ст. у Валахії розпочався процес відродження візантійського права, але вже на початку XIX ст. він був перерваний рецепцією спочатку австрійського, а потім і французького права [34, с. 64].

Отже, кримінальну відповідальність за умисне вбивство у КК Румунії передбачено у ст. 188 розділу 1 «Злочини проти особи».

Так, відповідно до ст. 188 КК Румунії:

(1) вбивство особи, –

карається позбавленням волі на строк від 10 до 20 років із заборонаю здійснення певних прав.

(2) Замах карається [166].

Кримінальну відповідальність за кваліфіковане вбивство передбачено в ст. 189 КК Румунії. Так, за кваліфіковане вбивство, тобто вчинене за будь-яких з наведених нижче обставин:

- 1) з наміром;
- 2) за матеріальним інтересом;
- 3) з метою ухилення від покарання за попередній злочин або від відбування покарання взагалі;
- 4) з метою полегшити або приховати вчинення іншого злочину;
- 5) особою, яка раніше вчинила вбивство або спробу вбивства;
- 6) двома або більше особами;
- 7) вагітної жінки;
- 8) з особливою жорстокістю, [34, с. 69] – карається довічним позбавленням волі або позбавленням волі на строк від 15 до 25 років із заборонаю реалізації певних прав [167].

Отже, як бачитимо, румунським законодавцем не виділяється окремої кваліфікованої обставини умисного вбивства, поєданого із зґвалтуванням або сексуальним насильством. Проте є характерна для досліджуваних країн кримінальна відповідальність за кваліфіковане вбивство у вигляді довічного позбавлення волі. Однак у ст. 218 передбачено кримінальну відповідальність за зґвалтування, де смерть потерпілого передбачено як особливо тяжкі наслідки.

Так, статеві зносини, оральні чи анальні зносини з особою, вчинені з примусом, неможливістю захищатися чи висловлювати свою волю або скориставшись цією умовою, –

караються позбавленням волі на строк від 3 до 10 років із заборонаю здійснення певних прав.

(2) Таким самим покаранням караються будь-які інші дії вагінального або анального проникнення, вчинені за умов абз. (1).

(3) Покаранням є позбавлення волі на строк від 5 до 12 років і заборона реалізації певних прав, якщо:

- а) жертва перебуває під опікою, захистом, охороною чи лікуванням винного;
- б) потерпілий є прямим родичем, братом чи сестрою;
- в) потерпілим є неповнолітній;
- г) діяння вчинено з метою виготовлення порнографічних матеріалів;
- д) вчинок спричинив тілесні ушкодження;
- е) діяння вчинено двома або більше особами разом.

(4) Якщо діяння призвело до смерті потерпілого, – покарання передбачає позбавлення волі на строк від 7 до 18 років та заборону реалізації певних прав.

(5) Кримінальний позов за діяння, передбачене абз. (1) та абз. (2) починається за попередньою скаргою потерпілої особи.

(6) Замах на правопорушення, передбачені абз. (1)–(3) караються [168].
Разом із тим у ст. 219 КК Румунії передбачено кримінальну відповідальність за сексуальне насильство, о де також визначено смерть потерпілого як особливо тяжкі наслідки.

Так, відповідно до ст. 219 КК Румунії діяння статевого характеру, крім передбачених ст. 218, якщо особа, вчинила шляхом примусу, унеможливує опір собі або наперекір волевиявленню особи чи скориставшись цим станом, –

карається позбавленням волі на строк від 2 до 7 років із заборною реалізації певних прав.

(2) Покаранням є позбавлення волі на строк від 3 до 10 років і заборона реалізації певних прав, якщо:

а) жертва перебуває під опікою, захистом, охороною чи лікуванням винного;

б) потерпілий є прямим родичем, братом чи сестрою;

в) потерпілим є неповнолітній;

г) діяння вчинено з метою виготовлення порнографічних матеріалів;

д) вчинок спричинив тілесні ушкодження;

е) діяння вчинено двома або більше особами разом.

(3) Якщо діяння спричинило смерть потерпілого, покарання – позбавлення волі на строк від 7 до 15 років та заборона реалізації певних прав.

(4) Якщо діям сексуального насильства передували або після них були вчинені статеві дії, передбачені ст. 218 абз. (1) та абз. (2), діяння є зґвалтуванням.

(5) Кримінальний позов за діяння, передбачене абз. (1), починається за попередньою скаргою потерпілої особи.

(6) Замах на правопорушення, передбачені абз. (1) та абз. (2), підлягає покаранню [169].

У КК Словацької Республіки кримінальну відповідальність за умисне вбивство передбачено в ст. 144 глави 1 «Злочини проти життя» розділу 1 «Злочини проти життя та здоров'я».

Так, відповідно до ст. 144 КК Словацької Республіки умисне вбивство іншого з умисних мотивів, –

карається позбавленням волі на строк від двадцяти до двадцяти п'яти років.

(2) Зловмисник карається позбавленням волі на двадцять п'ять років або довічним позбавленням волі, якщо він вчинив діяння, зазначене в частині 1,

- а) і вже був засуджений за кримінальне правопорушення – вбивство,
- б) на двох осіб,
- в) більш серйозна поведінка,
- г) на особу, що охороняється,
- ґ) для певної мети; або
- д) з наміром отримати грошову вигоду.

(3) Зловмисник карається довічним позбавленням волі, якщо він вчинить діяння, зазначене в частині 1,

- а) і вже був засуджений за таке діяння;
- б) у небезпечній групі; або
- в) у кризовій ситуації [173].

Разом із тим відповідно до ст. 145 КК Словацької Республіки умисне вбивство карається позбавленням волі на строк від п'ятнадцяти до двадцяти років.

(2) Зловмисник карається позбавленням волі на строк від двадцяти до двадцяти п'яти років або довічним ув'язненням, якщо він вчинить діяння, зазначене в частині 1:

- а) на двох осіб;
- б) серйозніша поведінка;
- в) на особу, яка охороняється;
- г) для певної мети або
- ґ) з наміром отримати грошову вигоду.

(3) Зловмисник карається позбавленням волі на двадцять п'ять років або довічним позбавленням волі, якщо він вчинить діяння, зазначене в частині 1,

- а) і вже був засуджений за таке діяння або кримінальне правопорушення – вбивство,
- б) у небезпечній групі або
- в) у кризовій ситуації [173].

Отже, словацьким законодавцем кваліфіковані види умисного вбивства поділено на дві окремі кримінально-правові норми (ст. 144 та ст. 145 КК Словацької Республіки). Крім того, в обох статтях відсутнє умисне вбивство, поєднане із зґвалтуванням або сексуальним насильством.

Як зазначає Н.Ю. Лазарева, такий стан речей зумовлений процесом трансформації та демократизацією словацького суспільства. Входження Словаччини 1 травня 2004 р. до складу Європейського Союзу, що є генератором загальноєвропейських норм, прискорило цей процес, і в 2005 р. був прийнятий Кримінальний кодекс Словацької Республіки (Закон 300/2005), який набув чинності 1 січня 2006 р. У Кримінальному кодексі було враховано культурні та правові традиції Словаччини, а також збережено прогресивні й перевірені часом кримінально-правові інститути епохи Чехословаччини. Одночасно, наголошує правник, у новому законі чітко визначено межі охорони права і свободи людини відповідно до вимог міжнародних договорів та Конституції Словацької Республіки. До найважливіших змін, які привніс новий Кримінальний кодекс, на думку науковця, необхідно віднести поглиблення диференціації та індивідуалізації кримінальної відповідальності фізичних осіб, оптимізацію основ кримінальної відповідальності неповнолітніх, зміну існуючого матеріального поняття злочину на формальне його розуміння, зміну категоризації кримінальних діянь, а також зміну всієї системи, у тому числі розширення їхніх видів [74].

Разом із тим у КК Словацької Республіки передбачено кримінальну відповідальність за зґвалтування (ст. 199 КК Словацької Республіки) та сексуальне насильство (ст. 200 КК Словацької Республіки).

Так, той, хто примушує жінку до статевих стосунків силою чи погрозою негайного насильства або зловживає безпорадністю для такого діяння, –

карається позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років.

(2) Зловмисник, –
карається позбавленням волі на строк від семи до п'ятнадцяти років, якщо він вчинив діяння, зазначене в частині 1, якщо:

- а) злочин вчинено небезпечною поведінкою;
- б) відносно особи, яка охороняється;
- в) з певного мотиву;

(г) жінки, яка перебуває під вартою або відбуває покарання у вигляді позбавлення волі або

- д) спільними діями не менше двох осіб.

(3) Зловмисник, –

карається позбавленням волі на строк від п'ятнадцяти до двадцяти років, якщо він вчинить діяння, зазначене в частині 1 та:

- (а) спричинить серйозні ушкодження або
- б) загрожує життю дитини.

(4) Зловмисник, –

карається позбавленням волі на строк від двадцяти до двадцяти п'яти років, якщо він вчинить діяння, зазначене в частині 1 та:

- (а) спричинить смерть або
- б) у кризовій ситуації [173].

Відповідно до ст. 200 КК Словацької Республіки той, хто силою або загрозою негайного насильства примушує іншу людину до оральних зносин, анальних зносин чи інших статевих дій, або хто зловживає безпорадністю для такої дії, –

карається позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років.

(2) Зловмисник карається позбавленням волі на строк від семи до п'ятнадцяти років, якщо він вчинив діяння, зазначене в частині 1:

- а) небезпечною поведінкою;
- б) на особу, яка охороняється;
- в) з певного мотиву;

г) до особи, яка тримається під вартою або відбуває покарання у вигляді позбавлення волі або

- г) спільними діями не менше двох осіб.

(3) Зловмисник, –

карається позбавленням волі на строк від п'ятнадцяти до двадцяти років, якщо він вчинить діяння, зазначене в частині 1 та:

(а) спричинить серйозні ушкодження або

б) спричинить загрозу життю дитини.

(4) Зловмисник, –

карається позбавленням волі на строк від двадцяти до двадцяти п'яти років, якщо він вчинить діяння, зазначене в частині 1 та:

(а) спричинить смерть або

б) у кризовій ситуації [173].

У КК Угорщини кримінальну відповідальність за умисне вбивство передбачено в ст. 160 розділу 15 «Злочини проти життя та здоров'я».

Так, будь-яка особа, яка вбиває іншу людину, винна у злочині, за який передбачено –

покарання у вигляді позбавлення волі на строк від п'яти до п'ятнадцяти років.

(2) Покаранням є позбавлення волі на строк від десяти до двадцяти років або довічне позбавлення волі, якщо вбивство вчинено:

а) навмисно з умислом;

б) для отримання фінансової вигоди;

в) зі зловмисним упередженням або зі злим мотивом;

г) з особливою жорстокістю;

ґ) проти посадової особи чи іноземної посадової особи під час або внаслідок її службового провадження, проти особи, яка виконує державні обов'язки, під час виконання таких обов'язків, або проти особи, яка надає допомогу чи діє на захист таких осіб, які виконують службові чи державні обов'язки;

д) проти більш ніж однієї особи;

е) загроза життю кількох осіб;

є) звичайним рецидивістом;

і) щодо особи, яка не досягла чотирнадцяти років;

к) щодо особи, не здатної до самооборони або

к) щодо особи, здатність до захисту якої знижена через її старість чи інвалідність.

(3) Особа, яка готується до вбивства, –

карається позбавленням волі на строк від одного до п'яти років.

два оди-
накових
пункта?

(4) Будь-яка особа, яка вчинила вбивство з необережності, винна у злочині, за який передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк від одного до п'яти років.

(5) Будь-яка особа, яка схиляє іншого до самогубства, підлягає покаранню відповідно до ч. 1, якщо така особа не досягла чотирнадцяти років або не в змозі виявити свою волю, а також якщо самогубство вчинено насправді.

(6) При застосуванні пункту h) частини (2) злочинами подібного характеру у розумінні звичайного рецидиву тлумачаться:

а) геноцид, добровільне вбивство;

б) випадки викрадення та нападу на вищу посадову особу або представника державної влади за тяжких обставин;

в) терористичні акти, незаконне захоплення транспортного засобу та випадки заколоту при обтяжуючих обставинах, якщо спричинення смерті та діяння вчинено умисно [165].

Отже, у кримінальному законодавстві Угорщини не передбачено кваліфіковане вбивство, поєднане із зґвалтуванням або сексуальним насильством. Крім того, у КК Угорщини взагалі відсутня кримінально-правова норма за зґвалтування. Однак у ст. 197 розділу 19 встановлено кримінальну відповідальність за сексуальне насильство, але відсутні наслідки у вигляді смерті потерпілого.

Так, відповідно до ст. 197 КК Угорщини сексуальне насильство є злочином, який –

карається позбавленням волі на строк від двох до восьми років, якщо воно вчинене:

а) силою чи погрозою його застосування;

б) шляхом експлуатації особи, яка не здатна до самооборони або не в змозі виявити свою волю, для статевих актів.

(2) Сексуальне насильство також передбачає –

покарання у вигляді позбавлення волі від п'яти до десяти років, якщо винний вчиняє статевий акт щодо особи, яка не досягла дванадцяти років або примушує її вчинити статевий акт.

(3) Покарання у вигляді позбавлення волі – на строк від п'яти до десяти років, якщо злочинне діяння, описане в частині (1), вчинено:

а) щодо особи, яка не досягла вісімнадцяти років;

б) членом сім'ї або проти особи, яка перебуває під опікою, під наглядом або під наглядом такого члена сім'ї або отримує від нього медичну допомогу, або якщо зловживають визнаним становищем довіри, влади чи впливу на жертву; або

в) кількома особами з одного і того ж випадку, з повним усвідомленням дій один одного.

(4) Покарання – позбавлення волі на строк від п'яти до п'ятнадцяти років, якщо:

а) кримінальне правопорушення, визначене в абзаці а) частини (1) і в абзаці б) або в) частини (3), вчинено щодо особи віком до дванадцяти років; або

б) положення абзацу б) або с) підпункту (3) також застосовуються до кримінального правопорушення, визначеного в абзаці а) частини (3).

(5) Будь-яка особа, яка надає допомогу, необхідну для вчинення сексуального насильства або сприяє вчиненню сексуального насильства, винна у злочині, за який передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк до трьох років [165].

Отже, дослідження зарубіжного досвіду правового регулювання відповідальності за умисне вбивство, поєднане із зґвалтуванням або сексуальним насильством, надало змогу стверджувати наступне. У більшості досліджуваних країн умисне вбивство, поєднане із зґвалтуванням або сексуальним насильством, є кваліфікованим видом умисного вбивства (Азербайджан, Білорусія, Вірменія, Казахстан, Киргизія, Латвія, Польща, росія, Туркменістан, Узбекистан). У КК передбачено умисне вбивство, поєднане тільки із зґвалтуванням, обмежуючи при цьому випадки вчинення умисного вбивства, поєднаного із сексуальним насильством.

У низці досліджуваних країни взагалі не передбачено умисного вбивства, поєднаного із зґвалтуванням або сексуальним насильством. Натомість смерть потерпілого визначено як особливо тяжкі наслідки при зґвалтуванні або сексуальному насильстві (Грузія, Естонія, Молдова, Словаччина). А в кримінальному законодавстві Литви та Угорщини і цього не передбачено.

У деяких країнах (Азербайджан, Казахстан, росія, Таджикистан) умисне вбивство, поєднане із зґвалтуванням або сексуальним

насильством, поєднане із складом умисного вбивства з метою приховати інше кримінальне правопорушення або полегшити його вчинення.

Досліджуючи санкцію за умисне вбивство, поєднане із зґвалтуванням або сексуальним насильством, було встановлено, що переважна більшість країн (Азербайджан, Вірменія, Казахстан, Киргизія, Латвія, Польща, Узбекистан) встановили максимальну міру покарання у вигляді довічного позбавлення волі. У невеликій кількості країн передбачено смертну кару (Білорусія, росія, Таджикистан). Найбільш лояльним на покарання за умисне вбивство, поєднане із зґвалтуванням або сексуальним насильством, виявився КК Туркменістану, де, зокрема, передбачено максимальне покарання у вигляді позбавлення волі строком на 25 років.

Разом із тим було встановлено, що незвичною для української правової системи є практика, запроваджена в Пенітенціарному кодексі Естонії, відповідно якої до кримінальної відповідальності може бути притягнуто юридичну особу, у тому числі за умисне вбивство при обтяжуючих обставинах.

Висновки до розділу 1

Дослідження історико-правового розвитку та сучасного стану законодавства про кримінальну відповідальність за умисне вбивство, поєднане із зґвалтуванням або сексуальним насильством, надало змогу визначити такі історичні періоди:

- 1) від Руської Правди до Соборного уложення 1649 року – період становлення кримінальної відповідальності за умисне вбивство взагалі;
- 2) від Уложення про покарання кримінальні і виправні 1845 року до КК 1927 року – період становлення кримінальної відповідальності за умисне вбивство з метою полегшити вчинення іншого тяжкого злочину;
- 3) від КК 1960 року до КК 2001 року – період становлення кримінальної відповідальності за умисне вбивство, поєднане із зґвалтуванням або сексуальним насильством безпосередньо.

Під час дослідження підстав та принципів криміналізації умисного вбивства, поєданого із зґвалтуванням або сексуальним насильством,

було встановлено, що вона відповідає основним підставам та принципам криміналізації.

Так, підвищена суспільна небезпека (небезпечність) умисного вбивства, поєднаного із зґвалтуванням або сексуальним насильством, характеризується ще й тим, що в даному випадку наявний додатковий обов'язковий об'єкт протиправного посягання – статевая свобода та статевая недоторканість особи, що підвищує суспільну небезпеку (небезпечність) досліджуваного злочину на відміну від «звичайного вбивства», передбаченого ч. 1 ст. 115 КК України. Тому суспільна небезпечність (небезпека) умисного вбивства, поєднаного із зґвалтуванням або сексуальним насильством, навіть не підлягає сумніву.

Аналіз Єдиного звіту про кримінальні правопорушення Генеральної прокуратури України з приводу умисних вбивств, поєднаних із зґвалтуванням або насильницьким задоволенням статевої пристрасті неприродним способом, та умисних вбивств, поєднаних із зґвалтуванням або сексуальним насильством, у період з січня 2013 року по жовтень 2021 року надав змогу дійти таких висновків. По-перше, досліджуване кримінальне правопорушення не є випадковим суспільно небезпечним діянням, а характерне до стійкої статистики, про що, зокрема, свідчить наявність облікованих кримінальних правопорушень, передбачених п. 10 ч. 2 ст. 115 КК України у кожному з облікованих років (2013 р. – 11 кримінальних правопорушень, 2014 р. – 13, 2015 р. – 8, 2016 р. – 9, 2017 р. – 8, 2018 р. – 12, 2019 р. – 7, 2020 р. – 8, 2021 р. (січень-жовтень) – 6). Наведене доводить наявність типовості та достатньої поширеності умисного вбивства, поєднаного із зґвалтуванням або сексуальним насильством.

Огляд динаміки на підставі досліджуваної статистики Генеральної прокуратури України дозволяє говорити про маятникову тенденцію умисного вбивства, поєднаного із зґвалтуванням або сексуальним насильством, як у бік зниження кількості облікованих кримінальних правопорушень, так і в бік їх збільшення.

Також було встановлено, що негативні наслідки криміналізації будуть мати місце при криміналізації будь-якого виду суспільно небезпечного діяння (дії або бездіяльності), у тому числі і умисного вбивства, поєднаного із зґвалтуванням або сексуальним насильством.

Дослідження співрозмірності позитивних і негативних наслідків криміналізації показало, що умисне вбивство, поєднане із зґвалтуванням або сексуальним насильством, є одним із найбільш суспільно небезпечних діянь, за які кримінальним законодавством передбачено покарання, і так чи інакше негативно позначається на суспільних відношеннях та потребує подальшої профілактики й попередження.

Вивчення зарубіжного досвіду правового регулювання відповідальності за умисне вбивство, поєднане із зґвалтуванням або сексуальним насильством, дозволяє стверджувати таке. У більшості досліджуваних країн умисне вбивство, поєднане із зґвалтуванням або сексуальним насильством, є кваліфікованим видом умисного вбивства (Азербайджан, Білорусія, Вірменія, Казахстан, Киргизія, Латвія, Польща, росія, Туркменістан, Узбекистан). У КК Латвії та Польщі передбачено умисне вбивство, поєднане тільки із зґвалтуванням, обмежуючи при цьому випадки вчинення умисного вбивства, поєданого із сексуальним насильством. У низці досліджуваних країн узагалі не передбачено умисного вбивства, поєданого із зґвалтуванням або сексуальним насильством. Натомість смерть потерпілого визначено як особливо тяжкі наслідки при зґвалтуванні або сексуальному насильстві (Грузія, Естонія, Молдова, Словаччина). А в кримінальному законодавстві Литви та Угорщини і цього не передбачено. У деяких країнах (Азербайджан, Казахстан, росія, Таджикистан) умисне вбивство, поєднане із зґвалтуванням або сексуальним насильством, поєднане із складом умисного вбивства з метою приховати інше кримінальне правопорушення або полегшити його вчинення.

Дослідженням санкцій за умисне вбивство, поєднане із зґвалтуванням або сексуальним насильством, було встановлено, що переважна більшість країн (Азербайджан, Вірменія, Казахстан, Киргизія, Латвія, Польща, Узбекистан) встановили максимальну міру покарання у вигляді довічного позбавлення волі. У невеликій кількості країн передбачено смертну кару (Білорусія, росія, Таджикистан). Найбільш лояльним на покарання за умисне вбивство, поєднане із зґвалтуванням або сексуальним насильством, виявився КК Туркменістану, де, зокрема, передбачено максимальне покарання у вигляді позбавлення волі строком на 25 років.

Розділ 2

ОБ'ЄКТИВНІ ОЗНАКИ УМИСНОГО ВБИВСТВА, ПОЄДНАНОГО ІЗ ЗГВАЛТУВАННЯМ АБО СЕКСУАЛЬНИМ НАСИЛЬСТВОМ

2.1. Об'єкт умисного вбивства, поєднаного із згвалтуванням або сексуальним насильством

Переходячи до дослідження юридичного складу умисного вбивства, поєднаного із згвалтуванням або сексуальним насильством, зазначимо, що за загальним правилом, яке вже є аксіоматичним, склад злочину складається з об'єктивних та суб'єктивних ознак. Своєю чергою, об'єктивні ознаки поділяються на об'єкт злочину та об'єктивну сторону, а суб'єктивні ознаки – на суб'єкт та суб'єктивну сторону. Крім того, під час дослідження юридичного складу злочину насамперед розглядається об'єкт як те, на що посягає суспільно небезпечне діяння.

Так, слушно зауважує Г.О. Ганова, діяльність суду і правоохоронних органів спрямована на захист життя і здоров'я людини, які в Конституції України визнані найвищими соціальними цінностями. Проблема забезпечення особистої безпеки громадян ніколи не втрачає своєї актуальності. Згідно з висновками вчених Французького національного інституту демографічних досліджень, Україна посідає друге місце у світі після Колумбії в рейтингу країн, в яких життя людини найменше захищене від насильницьких посягань [22, с. 1].

Положення Основного Закону, продовжує науковець В.В. Шаблестий, будучи нормами прямої дії, реалізуються в чинному законодавстві, особливе місце у якому належить Кримінальному кодексу України. Така особливість зумовлена тим, що в ньому передбачено правове забезпечення охорони проголошених у Конституції та інших законах

цінностей. Можливість користуватися правами і свободами людини та громадянина забезпечується насамперед відповідними обов'язками й готовністю нести відповідальність. Своєрідним предикатом, невід'ємною передумовою такої можливості є притаманне кожній людині прагнення жити в безпеці. Причому для цього прагнення завжди були і будуть характерні егоїстичні прояви – власна, особиста безпека, безпека рідних та близьких. Звичайно, без безпеки суспільства та держави навряд чи можна говорити про безпеку індивіда [158, с. 1].

Разом з тим, наголошує С.Д. Бережний, таке положення цілковито відповідає гуманістичним принципам, закріпленим у нормах багатьох міжнародно-правових актів. Серед таких науковець розрізняє: невід'ємне право на життя, закріплене в ч. 1 ст. 6 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права (1966); ч. 1 ст. 2 Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (1950); ст. 1 Протоколу № 6 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, який стосується скасування смертної кари (1983); ст. 2 Конвенції Співдружності Незалежних Держав про права та основні свободи людини (1995). Крім того, автор наголошує, що функція охорони прав і свобод людини є однією з основних функцій будь-якої сучасної держави. Її реалізації певною мірою підпорядкована вся система права [10, с. 1].

У розуміння об'єкта злочину в різний час як науковці, так і практики вкладали різний зміст. Так, навіть і сьогодні є прихильники різних концепцій розуміння об'єкта злочину.

Зокрема, В.Я. Тацій зазначає, що незважаючи на те що на різних етапах розвитку вітчизняної кримінально-правової доктрини об'єктом злочину традиційно визнавалося те, що потерпає від злочинної дії або бездіяльності чи опиняється внаслідок цього в загрозовому стані, у наукових колах і досі точаться дискусії з приводу об'єкта злочину. Певним підтвердженням цього, на його думку, є різноманіття наукових підходів до вирішення цієї проблеми. І хоча до сьогодні найбільш поширеною залишається розроблена ще за радянських часів теорія об'єкта злочину як суспільних відносин (А.А. Піонтковський, М.Й. Коржанський, В.К. Глістін, М.І. Бажанов та ін.), не можна не зазначити, що однією з тенденцій сучасної теорії кримінального права є намагання дослідників відійти від розуміння об'єкта злочину як

суспільних відносин, оскільки таке розуміння об'єкта злочину, на їхню думку, засноване на абстрактних умоглядних ідеологічних постулатах, штучно запроваджених у дійсність [123, с. 127].

Поряд із цим В.Я. Тацій на у своїй відомій праці «Об'єкт злочину» наводить перелік менш загальноприйнятних, однак все ж таки основних підходів до розуміння об'єкта злочину: людина або її суб'єктивні права (Д.А. Дріль, Г.П. Новосьолов), соціальні цінності (Є.В. Фесенко, П.П. Андрушко та ін.), правові блага (С.Б. Гавриш, В.А. Наумов), інтереси (Є.К. Каїржанов, В.М. Винокуров) тощо [123, с. 127–128].

Ми, своєю чергою, зазначимо, що віддаємо перевагу тим вченим, які дотримуються розуміння об'єкта злочину як суспільних відносин, на які посягає суб'єкт злочину.

Концепції «об'єкт злочину – суспільні відносини» дотримується також С.Д. Бережний, який при визначенні об'єкта вбивства також вважає її найбільш обґрунтованою. Так, на думку автора, визначення об'єктом злочину саме суспільних відносин допомагає усвідомити особливу соціальну сутність такого феномену, як злочин, встановити відмінність злочинів від інших проявів людської поведінки в цілому та правопорушень зокрема. Об'єктом вбивства як типової юридичної конструкції пропонує науковець визнавати суспільні відносини, які склалися між індивідом – членом суспільства і державою, з приводу забезпечення безпеки життя людини від злочинних посягань [10, с. 9].

Крім того, С.Д. Бережний зазначає, що більшість помилок при формуванні визначень об'єкта вбивства полягає в тому, що в них не розрізняються об'єкт вбивства як типова юридична конструкція й об'єкт вбивства як юридична конструкція окремого різновиду вбивства. Необхідність такого розмежування, наголошує автор, впливає з існування таких двох самостійних кримінально-правових явищ, як криміналізація суспільно небезпечного діяння та диференціація кримінальної відповідальності [10, с. 11].

Окремим питанням в теорії кримінального права, з якого організуються дискусії, є концепції класифікації об'єкта кримінального правопорушення (злочину або проступку) «по вертикалі» чи «по горизонталі».

Не вдаючись до дискусій з цього приводу, лише зазначимо, що ми прихильники концепції поділу об'єкта злочину «по горизонталі».

Разом із тим погоджуємось із О.В. Охманом та В.В. Шевчуком, що більш правильною класифікацією безпосередніх об'єктів «по горизонталі» є класифікація, згідно з якою ці об'єкти поділяються на основний, додатковий та факультативний. Оскільки йдеться про додатковий об'єкт, то він завжди є, однак в одних випадках він порушується, в інших не порушується і говорити про додатковий обов'язковий і додатковий факультативний, на думку авторів, не уявляється доцільним. Крім того, наголошують науковці, така класифікація можлива лише на рівні безпосереднього об'єкта і позбавляється усякого сенсу на більш високих рівнях абстракції цієї кримінально-правової категорії – загальному і родовому об'єктах. Визначення там, де це, зрозуміло, можна зробити, додаткового і факультативного об'єктів дає можливість предметно окреслити всю сферу соціальних зв'язків, що порушується злочином, і тим самим більш рельєфно виділити специфічні риси суспільної небезпеки самого посягання. До того ж, наголошують науковці, посягання злочинця, крім основного, на додатковий, а іноді й на факультативний об'єкти завжди підвищує суспільну небезпеку діяння [161, с. 239].

Проте, варто також погодитися із І.О. Бандуркою, що родовий об'єкт злочину все-таки має значення для практики кримінального права. Він дає змогу провести класифікацію всіх злочинів і кримінально-правових норм, які встановлюють відповідальність за їх вчинення. Ця властивість була покладена в основу побудови Особливої частини Кримінального кодексу, правильно об'єднавши в межах одного розділу кодексу норми, в яких встановлюється відповідальність за посягання на тотожні чи однорідні суспільні відносини [9, с. 73].

Отже, необхідно для початку встановити, що є безпосереднім об'єктом умисного вбивства, а вже потім – умисного вбивства, поєданого із зґвалтуванням або сексуальним насильством.

Так, на думку Г.О. Ганової найбільш прийнятною є теорія щодо визначення основним безпосереднім об'єктом вбивства життя людини, яке, з одного боку, є постійною та безперервною функціонуючою взаємодією біологічних явищ у процесі розвитку організму людини, а з іншого – формою існування людини в суспільстві в певному часовому проміжку, що знаходиться під охороною кримінального закону. Тому,

ураховуючи досягнення медичної науки, автор пропонує визначити межі кримінально-правової охорони життя від моменту визнання плоду людини життєздатним (22 повні тижні вагітності), до смерті мозку (повної та незворотної втрати ним своїх функцій) [22, с. 8].

Інакше кажучи, вбивством може вважатися завдання смерті плоду в перинатальний період, або дитині після живонародження. Поняття перинатального періоду та живонародження надається в Інструкції з визначення критеріїв перинатального періоду, живонародженості та мертвонародженості, затвердженій наказом Міністерства охорони здоров'я України від 29 березня 2006 р. № 179.

Так, перинатальний період – це період, який починається з 22-го повного тижня вагітності (з 154-ї доби від першого дня останнього нормального менструального циклу – термін гестації, якому в нормі відповідає маса плода 500 г) і закінчується після 7 повних діб життя новонародженого (168 годин після народження). А живонародження, своєю чергою, – це вигнання або вилучення з організму матері плода, який після вигнання/вилучення (незалежно від тривалості вагітності, від того, чи перерізана пуповина і чи відшарувалась плацента) дихає або має будь-які інші ознаки життя, такі як серцебиття, пульсація пуповини, певні рухи скелетних м'язів [106].

Однак, на думку В.В. Сташиса та В.І. Борисова, початковим моментом життя як об'єкта посягання при вбивстві потрібно вважати початок фізіологічних пологів. Тому, на думку авторів, посягання на плід лише після початку пологового процесу є посяганням на життя людини. При цьому не має значення, що дитина, яка народжується, ще не розпочала самостійного, позаутробного життя і навіть не відділилася від утроби матері. Посягання на плід, що відділився від утроби матері внаслідок пологового процесу (незалежно від його життєздатності), тим більше є посяганням на життя. Своєю чергою, посягання на плід людини до початку пологового процесу не є посяганням на життя (незалежно від віку плода) і не може кваліфікуватися як вбивство. Внутрішньоутробне знищення плода до початку пологів може тягти за собою відповідальність за незаконне проведення абортів. Крім того, на думку авторів, як посягання на життя необхідно розглядати й умертвіння дитини, яка народилася в результаті передчасних пологів (у тому числі штучних).

Якщо було здійснено спробу позбавити життя дитину, яка народилася мертвою, відповідальність має наставати за замах на вбивство (непридатний замах). Кінцевим моментом життя, вважають автори, є біологічна смерть, тобто момент, коли через припинення роботи серця відбулися незворотні процеси розпаду клітин центральної нервової системи. Від біологічної смерті відрізняють клінічну, коли незважаючи на припинення дихання і серцебиття, протягом дуже короткого часу життя в організмі не припиняється і його життєздатні функції можуть бути відновлені. Навмисне приведення людини в стан клінічної смерті в разі, якщо біологічна смерть не настала, може кваліфікуватися як замах на вбивство. Своєю чергою, за певних умов може бути визнано вбивством посягання на життя людини, яка перебуває в стані клінічної смерті. Дії винного, спрямовані на вбивство померлого раніше, є замахом на непридатний об'єкт [63, с. 18].

Отже, можемо погодитися, що основним безпосереднім об'єктом умисного вбивства за КК України є безпосередньо життя людини.

Разом із тим необхідно зазначити, що попередні дослідження, які стосувалися п. 10 ч. 2 ст. 115 КК України здійснювалися переважно в попередній редакції останньої, тобто до змін 06 грудня 2017 р., коли Верховною Радою України було прийнято Закон України № 2227-VIII «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами».

Так, на думку О.Б. Шигоніна, основним безпосереднім об'єктом умисного вбивства, поєднаного із зґвалтуванням або насильницьким задоволенням статевої пристрасті неприродним способом, є суспільні відносини, що виникають із приводу недоторканості життя іншої людини. Однак, крім основного безпосереднього об'єкта, на думку науковця, цей злочин має додатковий обов'язковий безпосередній об'єкт – суспільні відносини, що виникають із приводу статевої свободи та недоторканості людини [163, с. 452].

Такої самої думки дотримується і М.В. Самарчук, зазначаючи, що основним безпосереднім об'єктом умисного вбивства, поєднаного зі зґвалтуванням або насильницьким задоволенням статевої пристрасті

неприродним способом, є суспільні відносини, що виникають із приводу недоторканності життя іншої людини, а додатковим обов'язковим безпосереднім об'єктом повинні бути суспільні відносини, що виникають із приводу статевої свободи та недоторканності людини [112, с. 43].

Отже, ураховуючи викладене вище, можна стверджувати, що основним безпосереднім об'єктом умисного вбивства, поєднаного із зґвалтуванням або сексуальним насильством, є суспільні відносини щодо захисту життя особи, а додатковим безпосереднім об'єктом є суспільні відносини щодо захисту статевої свободи та статевої недоторканності особи.

Також необхідно зазначити, що одним із дискусійних питань, щодо яких ще немає однозначної думки серед науковців, є питання визначення предмета як умисного вбивства зокрема, так і злочинів проти життя загалом.

Так, за загальним правилом предмет злочину – це факультативна ознака об'єкта злочину, що знаходить свій прояв у матеріальних цінностях (які людина може сприймати органами чуття чи фіксувати спеціальними технічними засобами), з приводу яких та шляхом безпосереднього впливу на які (або без такого впливу) вчиняється злочинне діяння [86, с. 109–110].

Або предметом злочину як ознакою складу злочину є матеріальне чи ідеальна благо (річ або явище), з приводу якого існують охоронювані кримінальним законом суспільні відносини і на яке вказується в цьому законі при формулюванні певного виду злочину або яке впливає зі змісту закону при тлумаченні [113, с. 100].

Крім того, А.А. Музика та Є.В. Лашук наголошують, що предмет злочину характеризується певними властивостями, у сукупності вони складають систему ознак, які авторами зведено в три групи:

1) фізичні ознаки предмета злочину – відображають його природні властивості. До них, зокрема, належать: матеріальність, кількість, якість, форма, стан, структура;

2) соціальні ознаки предмета злочину – відображають його значення для людини, суспільства, є результатом оцінювання такого предмета останніми. До соціальних ознак предмета злочину належать, зокрема, його: вартість, безпечність або небезпечність для людини,

функціональне призначення (культурне, історичне, економічне, політичне тощо), позитивне чи негативне значення для людини, належність окремій особі (в аспекті відповідної форми власності);

3) юридичні ознаки предмета злочину – характеризують його в кримінально-правовому аспекті. Це такі ознаки, як: 1) наявність злочинного діяння, вчиненого з приводу відповідних матеріальних цінностей та шляхом безпосереднього впливу на них (або без такого впливу); 2) наявність мети впливу на бажаний для винуватого предмет; 3) форма законодавчого визначення (як саме – безпосередньо чи опосередковано – предмет злочину визначений у кримінально-правовій нормі); 4) факультативність (предмет не є обов’язковим для всіх складів злочинів) та 5) «підпорядкованість» предмета об’єкту злочину [86, с. 110].

Крім того, А.А. Музика та Є.В. Лащук наголошують на необхідності розмежування предмета злочину від знарядь і засобів вчинення злочину, у результаті чого пропонують власні правила розмежування останніх.

Так, на думку авторів, доцільно запровадити такі правила розмежування:

1. Предмет злочину завжди вказує на ті суспільні відносини, що охороняються кримінальним законом; знаряддя і засоби полегшують вчинення суспільно небезпечної дії, з їх допомогою вчиняється злочин.

2. Знаряддя і засоби є «активними» матеріальними цінностями, тобто вони відіграють «активну» роль у вчиненні злочину і завжди використовуються злочинцем для досягнення певного результату; предмет злочину є «пасивним» у цьому процесі – саме на нього спрямовані діяння злочинця.

3. Предмет посягання є характерним для злочинів, що вчиняються як у формі суспільно небезпечної дії, так і бездіяльності. Знаряддя і засоби притаманні лише тим злочинам, які вчиняються у формі суспільно небезпечної дії.

4. Властивості предмета, як правило, використовуються у більш-менш віддаленому майбутньому, а властивості знарядь завжди використовуються злочинцем безпосередньо при вчиненні злочину. Водночас засоби вчинення злочину можуть використовуватися на будь-якій стадії вчинення злочину.

5. Існування знарядь залежить від наявності у складі злочину предмета або потерпілого від злочину – без предмета посягання або потерпілого від злочину немає і знарядь його вчинення. І, навпаки, існування предмета злочину не залежить від наявності в складі конкретного злочину тих чи інших знарядь, а також засобів вчинення злочину [86, с. 114].

Попри зазначене вище, зауважимо, що деякі науковці вважають, що предметом злочину може бути навіть людина тощо.

Предметом злочину потрібно називати матеріальний об'єкт, у якому виявляються суспільні відносини, що впливають на суб'єкт, змінюючи їх. Однак таке визначення предмета виявиться неповним, якщо не враховувати, що під матеріальним об'єктом в цьому визначенні розуміється як об'єкт, так і суб'єкт, оскільки людська діяльність становить собою активність суб'єкта, спрямовану на об'єкти або на інших суб'єктів. Цю обставину необхідно враховувати тому, що суспільні відносини можуть бути порушені впливом як на матеріальний об'єкт, так і на суб'єкт відносин, тобто шляхом впливу на будь-який бік суспільних відносин [52, с. 15]. Тому, на думку автора, все ж таки доречніше визнавати під предметом злочину конкретний матеріальний об'єкт, в якому проявляються певні сторони, властивості суспільних відносин (об'єкта злочину), шляхом фізичного чи психічного впливу на який завдається соціально небезпечна шкода у сфері цих суспільних відносин [52, с. 16].

Як зазначає Н.Є. Маковецька, загально визнано, що предметом злочину є те, з приводу чого вчиняється злочин. Позиція про визнання людини предметом вбивства, як видається науковцю, жодною мірою не суперечить теорії про суспільні відносини як об'єкт злочину. Людина, переконаний автор, одночасно може бути і учасником суспільних відносин як об'єкта злочину, і предметом цього злочину. При вчиненні вбивства потерпілий виконує двояку роль [79, с. 4].

Ми, своєю чергою, не поділяємо позицію зазначених вчених, на думку яких предметом злочину необхідно визнавати лише речі матеріального світу, з приводу або у зв'язку з чим вчиняється суспільно небезпечне діяння (дія або бездіяльність).

Отже, предмет злочину є факультативною ознакою об'єкта злочину і набуває статусу обов'язкового лише в разі, якщо це прямо передбачено

в диспозиції відповідної кримінально-правової норми, про що ми не можемо сказати у випадку умисного вбивства, поєданого із зґвалтуванням або сексуальним насильством.

Наступною факультативною ознакою об'єкта злочину є не менш дискусійна категорія – потерпілий від кримінального правопорушення.

Як зазначає М.В. Сенаторов, проблема потерпілого від злочину в кримінальному праві має глибокі історичні корені, які сягають часів становлення цієї галузі знання. На деякі аспекти проблеми звертав увагу ще Ч. Беккарія в праці «Про злочини та покарання». Усвідомлюючи значущість потерпілого для з'ясування суті злочинів, саме його ознаку Ч. Беккарія поклав в основу класифікації злочинів, в якій на перше місце поставив злочини, що заподіюють шкоду суспільству або тому, хто його уособлює, а на друге – злочини проти людини. Згодом ця класифікація знайшла відображення у французькому кримінальному законодавстві [113, с. 27].

Так, на думку М.В. Сенаторова, потерпілі, які є ознаками складу злочину, у межах вчення про склад злочину охоплюються загальним поняттям «потерпілий від злочину», під яким розуміється соціальний суб'єкт (фізична або юридична особа, держава, інше соціальне утворення або ж суспільство в цілому), блага, праву чи інтересу якого, що знаходиться під охороною кримінального закону, злочином заподіюється шкода або створюється загроза заподіяння такої і на якого вказано в законі при формулювання певного виду злочину [113, с. 94].

На думку С.А. Шалгунової, потерпілий від злочину – особа, щодо якої здійснюється злочинне посягання, – це не будь-яка особа, а лише така, яка спеціально визначена в диспозиції статті, тобто спеціальний потерпілий (ст. 115 ч. 2 КК України – малолітня дитина, жінка, яка завідомо для винного перебуває в стані вагітності; заручник; особа, яка виконує свій громадський або службовий обов'язок, її близькі родичі; ст. 167 КК України – підопічні; ст. 342 КК України – представник влади, працівник правоохоронного органу, член громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону, військовослужбовець; ст. 377 КК України – суддя, народний засідателі чи присяжний) [61, с. 47].

Разом із тим необхідно розуміти, що потерпілого від злочину необхідно відмежовувати від поняття «жертва злочину», яке широко

використовується в кримінології та «потерпілого» у кримінальному процесуальному праві.

З цього приводу А.А. Музика слушно зазначає, що поняття «жертва злочину» є більш широким, ніж кримінально-правове поняття «потерпілий від злочину». На думку науковця, потерпілий від злочину – це завжди жертва злочину (з погляду віктимології), проте не будь-яку жертву злочину можна назвати потерпілим від злочину в кримінальному праві. Наприклад, говорить автор, близькі родичі вбитого є жертвами відповідного злочину, однак їх не можна називати потерпілими від злочину (у кримінально-правовому розумінні). Так само не збігаються поняття потерпілого від злочину в кримінальному праві і кримінальному процесі. Це зумовлено, на думку правника, з одного боку, різними функціями, що виконує поняття «потерпілий» у матеріальному та процесуальному праві, з іншого – різними завданнями, що покладаються на ці галузі права. Їх відмінність також полягає в тому, що потерпілому від злочину не завжди (у юридичному сенсі) може бути завдана шкода суспільно небезпечним діянням. Наприклад, говорить А.А. Музика, у результаті викрадення злочинцем малолітнього (ч. 2 ст. 146 КК України) останньому не завжди завдається шкода (інколи, навпаки, становище такої дитини в новій сім'ї може значно поліпшитися). Крім того, у цьому випадку відповідно до змісту аналізованої кримінально-правової норми заподіяння істотної шкоди (як суспільно небезпечного наслідку) не є обов'язковим [87, с. 68].

Разом із тим під час здійснення правового аналізу умисного вбивства, поєднаного із зґвалтуванням або сексуальним насильством, окрему увагу необхідно приділяти постановам Верховного Суду України та судовій практиці взагалі. Адже, як слушно зауважує А.А. Музика, хоча постанови Пленуму та узагальнення судової практики мають рекомендаційний характер, проте висновки Верховного Суду України щодо застосування норми права, викладені у його постановках, прийнятих за результатами розгляду справ з підстав, передбачених п. 1, 2 ч. 1 ст. 445 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України), є обов'язковими для всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності відповідну норму права, та для всіх судів загальної юрисдикції, які зобов'язані привести свою судову практику

у відповідність із судовим рішенням Верховного Суду України. Щоправда, наголошує правник, суд має право відступити від правової позиції, викладеної у висновках Верховного Суду України, одночасно навівши відповідні мотиви (ч. 1 ст. 458 КПК України) [101, с. 15].

Крім того, як зазначає Н.М. Пархоменко, ефективність і стабільність правового регулювання забезпечується та зумовлюється багатьма чинниками й засобами, з-поміж яких одними із найважливіших є передбачуваність, прогнозованість та сталість судової практики. Саме завдяки цьому реалізуються засадничі принципи правової держави – верховенство права, правова визначеність, законність, рівність усіх перед законом і судом тощо. Сталість судової практики як чинник правового регулювання визначається насамперед її єдністю. Дотримання принципу єдності судової практики необхідно розуміти як початок, ідею, що забезпечує судам у судочинстві одноманітне застосування нормативних правових актів та їх тлумачення, здійснене вищими судовими органами при вирішенні судових справ. Принцип єдності судової практики, який підтримується вищими судовими органами, знижує ризики в тлумаченні та застосуванні норм права, забезпечує єдність судової практики, напрацьованої вищими судовими органами, знімає невизначеність і створює послідовність у застосуванні норм права судами нижчої інстанції у судочинстві [90, с. 26].

Разом із тим на обов'язковості судових рішень наголошується в ст. 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 02 червня 2016 р. № 1402-VIII.

Так, судові рішення, яким закінчується розгляд справи в суді, ухвалюється іменем України. Судові рішення, що набули чинності, є обов'язковими до виконання всіма органами державної влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими та службовими особами, фізичними і юридичними особами та їх об'єднаннями на всій території України. Обов'язковість урахування (преюдиційність) судових рішень для інших судів визначається законом. Контроль за виконанням судового рішення здійснює суд у межах повноважень, наданих йому законом. Невиконання судових рішень має наслідком юридичну відповідальність, установлену законом. Висновки щодо застосування норм права, викладені у постановках Верховного Суду, є обов'язковими

для всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності нормативно-правовий акт, що містить відповідну норму права. Висновки щодо застосування норм права, викладені у постановках Верховного Суду, ураховуються іншими судами при застосуванні таких норм права. Судові рішення не можуть бути переглянуті іншими органами чи особами поза межами судочинства, за винятком рішень про амністію та помилування. Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи не можуть приймати рішення, які скасовують судові рішення або зупиняють їх виконання. Судові рішення інших держав, рішення міжнародних арбітражів, рішення міжнародних судових установ та аналогічні рішення інших міжнародних організацій щодо вирішення спорів є обов'язковими до виконання на території України за умов, визначених законом, а також відповідно до міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України [109].

Тим часом відповідно до ч. 4 ст. 17 Закону України «Про судовий устрій та статус суддів» єдність системи судоустрою забезпечується:

- 1) єдиними засадами організації та діяльності судів;
- 2) єдиним статусом суддів;
- 3) обов'язковістю для всіх судів правил судочинства, визначених законом;
- 4) єдністю судової практики;
- 5) обов'язковістю виконання на території України судових рішень;
- 6) єдиним порядком організаційного забезпечення діяльності судів;
- 7) фінансуванням судів виключно з Державного бюджету України;
- 8) вирішенням питань внутрішньої діяльності судів органами суддівського самоврядування [109].

Отже, урахувуючи викладене, відповідно до нашого дослідження мають значення висновки, викладені в постанові суду Великої Палати Верховного Суду у справі № 439/397/17 від 16 січня 2019 р., адже в цій постанові викладається офіційна позиція суду щодо розуміння інституту потерпілого в кримінально-правовому аспекті.

Так, суд зазначає, що поняття «потерпілий» є міжгалузевим, оскільки використовується як у кримінальному праві, так і в кримінальному процесі. Поняття «потерпілий» у матеріальному

кримінальному праві та в кримінальному процесі за змістом не є тотожними. У кримінально-правовому розумінні потерпілий – це особа, якій кримінальним правопорушенням безпосередньо заподіюється фізична, моральна та/або матеріальна шкода (або існує безпосередня загроза її заподіяння). Поняття «потерпілий» у кримінальному праві не має законодавчої дефініції. Натомість законодавством визначено кримінально-процесуальне розуміння поняття «потерпілий». Так, у ч. 1 ст. 55 КПК України встановлено, що потерпілим у кримінальному провадженні може бути фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, а також юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди. Велика Палата Верховного Суду вважає, що поняття «потерпілий», яке використано в ст. 46 КК України, вжито у його кримінально-правовому розумінні, а не кримінально-процесуальному, виходячи з такого [83].

Поняття «потерпілий» в кримінально-правовому значенні є первинним щодо його розуміння в кримінальному процесі, оскільки в кримінальному праві потерпілий з'являється об'єктивно, у результаті вчинення проти нього кримінального правопорушення. Процесуальними умовами появи потерпілого як учасника кримінального провадження є необхідність подання заяви про вчинення щодо нього кримінального правопорушення, надання згоди на визнання потерпілим (у разі якщо така заява ним не подавалася) або подання заяви про залучення до провадження як потерпілого. У частині 2 ст. 55 КПК України визначається момент виникнення в особи статусу потерпілого як учасника кримінального провадження: права і обов'язки потерпілого виникають в особи з моменту подання заяви про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяви про залучення її до провадження як потерпілого. Особа в кримінально-правовому розумінні є потерпілим з моменту вчинення щодо неї кримінального правопорушення, а не з моменту подання нею відповідної заяви, як це передбачено в ч. 2 ст. 55 КПК України. Отже, потерпілий у кримінально-правовому розумінні як жертва посягання з'являється вже з моменту вчинення цього посягання, незалежно від того, чи закріплений (юридично легалізований) такий статус процесуально. Кримінальний процесуальний

закон (ст. 55–59 КПК України) юридично закріплює статус потерпілого – учасника кримінального провадження, наділяючи його певними процесуальними правами та обов'язками саме як учасника процесу. Водночас, наголошує суд, у ч. 6 ст. 55 КПК України передбачено так зване правонаступництво в кримінальному провадженні. Згідно з положеннями цієї норми, якщо внаслідок кримінального правопорушення настала смерть особи або особа перебуває в стані, який унеможлиблює подання нею відповідної заяви, положення частин першої – третьої цієї статті поширюються на близьких родичів або членів сім'ї такої особи. Потерпілим визнається одна особа з числа близьких родичів або членів сім'ї, яка подала заяву про залучення її до провадження як потерпілого, а за відповідним клопотанням потерпілими може бути визнано кілька осіб [83].

Отже, доходить висновку суд, що чинний КПК України передбачає юридичну фікцію, відповідно до якої інша особа визнається власне потерпілим, хоча їй безпосередньо не заподіяна шкода внаслідок вчинення кримінального правопорушення. Водночас КПК України закріплює перехід до такої особи не тільки прав потерпілого, а й самого процесуального статусу потерпілого [83].

Ураховуючи викладені вище положення, які стосуються міжгалузевого розуміння поняття потерпілого, можна зазначити, що потерпілим від умисного вбивства, поєднаного із зґвалтуванням або сексуальним насильством, у кримінально-правовому значенні визнається особа, якій завдається шкода суспільно небезпечним діянням. У кримінальному процесуальному значенні потерпілим від умисного вбивства, поєднаного із зґвалтуванням або сексуальним насильством, визнається особа з числа близьких родичів.

Крім того, на думку В.І. Борисова і В.М. Куц, потерпілими від умисного вбивства, поєднаного із зґвалтуванням або сексуальним насильством, можуть бути як жертва зґвалтування, так і інші особи, наприклад, свідки зґвалтування або ті, хто допомагав потерпілій особі чинити опір гвалтівникові. Правники наводять такий приклад. За одним із кримінальних проваджень за цей злочин був засуджений К., який убив господарку квартири, в якій перебувала зґвалтована ним та вбита квартирантка. На думку науковців, вбивство було

скоєно з метою усунути можливу допомогу жертві зґвалтування, тобто пов'язане із зґвалтуванням [17, с. 21]. Ми вважаємо, що в наведеному прикладі вбачається, що вбивство господарки квартири необхідно кваліфікувати за п. 9 ч. 2 ст. 115 КК України як умисне вбивство, вчинене з метою приховати інше кримінальне правопорушення або полегшити його вчинення.

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що основним безпосереднім об'єктом умисного вбивства, поєданого із зґвалтуванням або сексуальним насильством, є суспільні відносини щодо захисту життя особи, а додатковим безпосереднім об'єктом є суспільні відносини щодо захисту статевої свободи та статевої недоторканості особи.

Предмет злочину є факультативною ознакою об'єкта злочину і набуває статусу обов'язкового лише у випадку, коли це прямо передбачено в диспозиції відповідної кримінально-правової норми, про що ми не можемо сказати у випадку умисного вбивства, поєданого із зґвалтуванням або сексуальним насильством.

Потерпілим від умисного вбивства, поєданого із зґвалтування або сексуальним насильством, у кримінально-правовому розумінні визнається особа, якій завдається шкода суспільно небезпечним діянням. У кримінальному процесуальному розумінні потерпілим від умисного вбивства, поєданого із зґвалтуванням або сексуальним насильством, визнається особа із числа близьких родичів.

2.2. Об'єктивна сторона умисного вбивства, поєданого із зґвалтуванням або сексуальним насильством

Наступним логічним кроком вивчення юридичного складу умисного вбивства, поєданого із зґвалтуванням або сексуальним насильством, є дослідження об'єктивної сторони, тобто зовнішнього прояву злочинного діяння.

Як наголошує В.В. Сухонос, значення об'єктивної сторони визначається тим, що вона є необхідною обставиною кримінальної відповідальності: якщо немає діяння, то немає і злочину, тобто його об'єкта, суб'єкта і об'єктивної сторони. Саме тому встановлення об'єктивної сторони є початком кваліфікації злочину, тобто встановлення

необхідних ознак, визначених в диспозиції статті КК України. Необхідно пам'ятати, наголошує правник, що характер об'єктивної сторони обумовлює зміст суб'єктивної сторони злочину, тому що кожна об'єктивна ознака, визначена у складі злочину, повинна охоплюватися свідомістю особи, яка вчинила злочин. Водночас суб'єктивна сторона, яка характеризує свідомість і волю суб'єкта, оцінює те, що він робить. Звідси висновок, наголошує автор: об'єктивна сторона дає предметний зміст суб'єктивній стороні, а остання вводить кримінальну відповідальність у жорсткі межі вини [122, с. 46].

Як зазначає В.В. Топчій, об'єктивна сторона злочину – це сукупність передбачених законом про кримінальну відповідальність ознак, які характеризують зовнішній прояв суспільно небезпечного діяння, що посягає на об'єкт кримінально-правової охорони, а також об'єктивні умови посягання [125, с. 20].

На думку В.В. Сухоноса, зміст об'єктивної сторони злочину складається із сукупності ознак, що характеризують зовнішню сторону суспільно небезпечного посягання. До цих ознак, на думку автора, звичайно відносять: суспільно небезпечне діяння (дію або бездіяльність); суспільно небезпечні наслідки; час, місце, спосіб, засоби і обставини вчинення злочину [122, с. 45].

Разом із тим необхідно враховувати те, що не всі обставини, які характеризують зовнішній прояв умисного вбивства, поєднаного із зґвалтуванням або сексуальним насильством, вважаються обов'язковими.

Так, В.В. Сухонос звертає увагу на те, що поділ ознак об'єктивної сторони на основні та факультативні можливий лише в межах загального поняття складу злочину. Щодо конкретного складу злочину, наголошує автор, то в ньому всі ознаки є необхідними. Відмежуванням об'єктивних ознак різних складів злочину проводиться їх поділ на матеріальні і формальні. Тут мова йде саме про склад злочину – про особливості його конструкції. Завжди, коли при описі злочину закон вказує на наслідки злочинного діяння (смерть людини, матеріальні збитки та ін.), склад ніби матеріалізується, тобто, крім діяння, у законі вказується на наслідки. Момент закінчення злочину буде після настання наслідків. У злочинах із формальним складом відповідальність настає за сам факт вчинення злочину – можливі наслідки знаходяться поза

межами такого складу злочину. Разом із тим, наголошує науковець, потрібно пам'ятати, що основною ознакою об'єктивної сторони кожного складу злочину завжди є тільки діяння у формі дії або бездіяльності. Тому не можна описати злочин у законі, не вказавши, якими ознаками наділене це діяння [122, с. 45].

Разом з тим, наголошує В.П. Ємельянов, щодо об'єктивної сторони злочину, вчинюваного в реальній дійсності, всі зазначені обставини тим більше неможливо поділити на обов'язкові та факультативні, оскільки вольовий вчинок людини завжди вчиняється в певний час, у певному місці, у певний спосіб, у певній обстановці, з використанням певних засобів, призводить до тих чи інших наслідків, тому всі ті обставини в цьому випадку є обов'язковими, бо вони завжди наявні при вчиненні конкретного злочину незалежно від того, передбачені вони ознаками того чи іншого складу злочину чи перебувають поза межами ознак статті закону, а тому всі ті обставини за їх наявністю завжди встановлюються слідчими органами і судом, незалежно від того, є про них пряме згадування у відповідних складах злочинів чи ні [39, с. 99]

Як зазначає В.В. Сухонос, факультативні ознаки – це такі ознаки, які не завжди, а лише інколи вказуються при характеристиці об'єктивної сторони деяких складів злочинів. До них належать наслідки і причинний зв'язок, а також спосіб, час, місце, засоби, обставини злочину. Крім того, говорить науковець, як правило, факультативні ознаки враховуються лише при кваліфікації злочинів або при призначенні покарання [122, с. 45].

Отже, задля того, щоб встановити обов'язкові та факультативні ознаки об'єктивної сторони умисного вбивства, поєданого із зґвалтуванням або сексуальним насильством, необхідно розглянути безпосередньо останні.

Так, як наголошує С.А. Шалгунова, діяння – це об'єктивна властивість будь-якого злочину. Вона має дві форми – дію і бездіяльність. В одних випадках законодавець пов'язує вчинення злочину із скоєнням активних протиправних дій (ст. 116, 118, 121 КК України) або з пасивною протиправною поведінкою (ст. 135, 136, 139 КК України). Разом з тим злочинне діяння, на думку вченого, може виражатися в активній або пасивній формі:

- активна форма – вчинення дій – втеча з місця позбавлення волі або з-під варти; організація масових заворушень;
- пасивна форма – бездіяльність – неподання допомоги судну і особам, які зазнали лиха;
- активна або пасивна форма – умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини (задушення, отруєння, утоплення, відмова годувати, залишення на холоді тощо) [61, с. 55].

Також, зазначає С.А. Шалгунова, дія – докладання власних фізичних зусиль особи, використання іншої особи (малолітнього), сил природи, тварини, посадового становища (вбивство, крадіжка, шпигунство). Бездіяльність – коли у певних випадках особа повинна діяти, але не робить цього (лікар не надає допомогу хворому; службова недбалість) [61, с. 55].

Так, П.П. Черепій під час аналізу поняття вбивства в теорії кримінального права встановив, що: 1) усі науковці без винятку погоджуються з тим, що вбивство – це позбавлення життя (або заповідання смерті) іншої людини. При цьому частина авторів наголошує, що вбивством можуть називатися лише ті злочини, які посягають на життя іншої людини і спричиняють їй смерть; 2) більшість науковців включає до визначення поняття вбивства ознаку протиправності (інколи ця ознака виражається формулюванням «передбачене кримінальним законом діяння»); 3) найбільш дискусійним є питання про ознаку винності вбивства. Частина авторів вважає вбивство як умисним, так і необережним діянням, частина наполягає, що цим терміном можуть позначатися лише випадки умисного заповідання смерті іншій людині [153, с. 8–9].

Отже, як можемо зрозуміти, у п. 10 ч. 2 ст. 115 КК України законодавцем передбачено, що злочин вчиняється виключно діянням у формі дії, тобто шляхом умисного вбивства, поєднаного із зґвалтуванням або сексуальним насильством.

Так, якщо вбивство – це позбавлення життя іншої людини [63, с. 18], то сексуальне насильство – це вчинення будь-яких насильницьких дій сексуального характеру, не пов'язаних із проникненням в тіло іншої особи, без добровільної згоди потерпілої особи, зазначається в диспозиції ч. 1 ст. 153 КК України [64].

Як наголошує Ю.М. Антонян, сексуальні вбивства включають, крім власне вбивств шляхом завдання тілесних ушкоджень, такі дії, як зґвалтування, мужоложство із застосуванням насильства, імісія (введення статевого члена) і введення різних предметів в усі природні отвори тіла (частіше в статеві органи), оголення мертвих жертв, мастурбування на фоні споглядання трупів, коїтальні та орально-анальні дії з трупами, відсікання геніталій та (або) молочних залоз, введення відрізнених чоловічих геніталій у природні отвори тіла потерпілого, вилучення внутрішніх органів різних предметів та (або) за допомогою вигризання або виривання без застосування згаданих вище засобів, розчленування трупів, дефлорація (позбавлення невинності), завдання тілесних ушкоджень різної тяжкості з метою отримання сексуального та іншого задоволення, а також деякі інші аналогічні дії [3, с. 18].

Отже, необхідно пам'ятати, що умисне вбивство, поєднане із зґвалтуванням або сексуальним насильством, кардинально відрізняється від інших видів кваліфікованого умисного вбивства, характерною для даного виду злочинів жорстокістю, а подекуди й нелюдською нещадністю.

Так, наголошує Ю.М. Антонян, сексуальні вбивці, як первісні мисливці, зазвичай вистежують жертву, раптово нападають на неї, приводячи в стан шоку, ґвалтують, завдають безліч тілесних ушкоджень із винятковим шаленством, вирізають груди і живіт, вивертають нутрощі, роблять наругу над статевими органами, відрізають окремі шматки тіла і т. ін. Ці криваві злодіяння вражають своєю незвичністю, неймовірною жорстокістю, неблаганністю та цинізмом убивць, кількістю жертв, серед яких багато дітей. Складається враження, що на світ вирвалися раніше небачені чудовиська, грізні слуги смерті, яким невідомі ніякі громадські встановлення і людські почуття. Це ще більше посилюється, коли виявляються і факти канібалізму, поїдання окремих частин тіла потерпілих [3, с. 17].

На окрему увагу заслуговує ППВСУ від 07 лютого 2003 р. № 2 «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи», у тексті якої пропонується роз'яснення порядку застосування п. 10 ч. 2 ст. 115 КК України.

Так, у п. 14 ППВСУ від 07 лютого 2003 р. № 2 «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» зазначено, що

умисне вбивство тягне відповідальність за п. 10 ч. 2 ст. 115 КК України, якщо воно було поєднане зі зґвалтуванням потерпілої особи або насильницьким задоволенням із нею статевої пристрасті неприродним способом, тобто мало місце в процесі вчинення зазначених злочинів чи одразу ж після нього. При цьому злочинні дії кваліфікуються і за ч. 4 ст. 152, або ч. 3 ст. 153 КК України, або ще й за відповідною частиною ст. 15 КК України. Умисне вбивство з метою задовольнити статеву пристрасть із трупом також тягне відповідальність за п. 10 ч. 2 ст. 115 КК України. У випадках, коли особу було умисно вбито через певний час після її зґвалтування чи насильницького задоволення з нею статевої пристрасті неприродним способом з метою їх приховання, дії винного кваліфікуються за сукупністю злочинів, передбачених відповідними частинами ст. 152 або ст. 153 та п. 9 ч. 2 ст. 115 КК України [108; 101, с. 22–23].

Позиції Верховного Суду України дотримуються М.І. Мельник і М.І. Хавронюк, зазначаючи, що умисне вбивство, поєднане із зґвалтуванням або сексуальним насильством, має місце в разі, якщо воно вчинене в процесі зґвалтування або сексуального насильства або одразу ж після нього. Разом із тим, наголошують науковці, умисне вбивство, поєднане із зґвалтуванням (сексуальним насильством), і зґвалтування (сексуальне насильство) потрібно кваліфікувати за сукупністю злочинів (п. 10 ч. 2 ст. 115 та відповідна частина ст. 152 або ст. 153), оскільки має місце вчинення двох окремих діянь, що передбачені різними кримінально-правовими нормами [88, с. 357].

На думку А.О. Данилевського та Г.Є. Бондарь, винний може здійснити вбивство в процесі вчинення цих злочинів або одразу після їх закінчення. У першому випадку вбивство вчиняється для того, щоб подолати опір потерпілої особи або із садистських мотивів, у другому – щоб приховати злочин й уникнути відповідальності. У таких випадках дії винної особи необхідно додатково кваліфікувати ще й за ч. 4 ст. 152 чи за ч. 3 ст. 153 КК України. Вбивство і зґвалтування або задоволення статевої пристрасті неприродним способом можуть бути вчинені як однією, так і різними особами (наприклад, принагідно зауважує автор, при вчиненні злочинною групою осіб). Разом із тим, продовжує науковець, необхідно звернути увагу на те, що в разі, коли потерпілого умисно вбито через певний проміжок часу після зґвалтування із метою приховування цих

злочинів, дії винного потрібно кваліфікувати за відповідними частинами ст. 152 чи ст. 153 та п. 9 ч. 2 ст. 115 КК України [27, с. 15–16].

Однак постає цілком слушне запитання, чи можна вважати, що умисне вбивство з метою здійснення сексуальних дій із трупом необхідно кваліфікувати за п. 10 ч. 2 ст. 115 КК України.

Так, М.В. Самарчук поділяє думку С.Д. Шапченко та С.С. Яценко з приводу того, що саме по собі задоволення статевої пристрасті з трупом не може розглядатися ні як зґвалтування, ні як задоволення статевої пристрасті неприродним способом. У цьому випадку, зауважує М.В. Самарчук, винний учиняє не дії, спрямовані на полегшення вчинення об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 297 КК України, яка полягає, зокрема, у вчиненні наружи над трупом, а дії, спрямовані на позбавлення життя потерпілої особи (відповідно, посягання спрямоване проти життя особи) з метою вчинення насильницьких сексуальних дій, тобто дій, що становлять об'єктивну сторону умисного вбивства (у цьому випадку передбаченого п. 10 ч. 2 ст. 115 КК України). Сутність таких дій – в умисному позбавленні життя іншої людини заради досягнення сексуального задоволення, а не в нарузі над трупом людини. Ураховуючи це, робить висновок правник, ППВСУ від 07 лютого 2003 р. № 2 «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» передбачає поєднання умисного вбивства, передбаченого п. 10 ч. 2 ст. 115 КК України, з більш широким колом насильницьких сексуальних дій, ніж це передбачено КК України [112, с. 44].

Разом із тим М.В. Самарчук робить висновок, що відповідно до позиції Пленуму Верховного Суду України умисне вбивство тягне відповідальність за п. 10 ч. 2 ст. 115 КК України, якщо воно мало місце в процесі вчинення зґвалтування потерпілої особи або насильницького задоволення з нею статевої пристрасті неприродним способом чи одразу ж після цих дій. А якщо особу було умисно вбито через певний час після її зґвалтування або насильницького задоволення з нею статевої пристрасті неприродним способом з метою їх приховання, дії винного кваліфікуються за сукупністю злочинів, передбачених відповідними частинами ст. 152 або ст. 153 та п. 9 ч. 2 ст. 115 КК України [112, с. 44].

Схожій позиції дотримуються І.І. Давидович та К.П. Задоя під час дослідження теоретичних та правозастосовчих підходів до кваліфікації

випадків умисного спричинення смерті людини при вчиненні складених насильницьких злочинів.

Зокрема, І.І. Давидович та К.П. Задоя наголошують, що в п. 14 ППВСУ «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» від 7 лютого 2003 р. № 2 зазначено, що п. 10 ч. 2 ст. 115 КК України повинен інкримінуватися у випадках, коли умисне вбивство вчиняється в процесі вчинення зґвалтування або насильницького задоволення статевої пристрасті неприродним способом чи одразу після нього (абз. 1), а також з метою задовольнити статево пристрасть із трупом (абз. 2). Виходячи з цього, вважають автори, потрібно зробити висновок, що Пленум Верховного Суду України включає в слово-сполучення «поєднане із зґвалтуванням або задоволенням статевої пристрасті неприродним способом» більш широкий зміст, ніж прямо передбачений в ст. 152, 153 КК України. Тому, наголошують правники, у п. 10 ч. 2 ст. 115 КК України законодавець вважав за доцільне в межах одного юридичного складу злочину об'єднати одразу два діяння, кожне з яких в поєднанні з іншими фактичними обставинами знайшло самостійну криміналізацію в Особливій частині КК України. Крім того, роблять висновок автори, випадки умисного спричинення смерті під час зґвалтування чи насильницького задоволення статевої пристрасті або одразу після них мають кваліфікуватися лише за п. 10 ч. 2 ст. 115 КК України без додаткового посилання в формулі кваліфікації на ст. 152 чи 153 КК України [25, с. 18].

Проте необхідно зазначити, що В.І. Борисов і В.М. Куц переконані в тому, що законодавча конструкція умисного вбивства, поєднаного із зґвалтуванням або сексуальним насильством, дозволяє стверджувати, що воно є різновидом умисного вбивства з метою приховати інше кримінальне правопорушення або полегшити його вчинення. Із цього, на думку науковців, випливає, що вбивство, пов'язане з зґвалтуванням є як позбавлення життя потерпілого в процесі зґвалтування з метою паралізувати його опір, а отже, полегшити вчинення зґвалтування, і позбавлення його життя після зґвалтування, щоб приховати скоєний злочин. В останньому випадку, зауважують правники, для правильної кваліфікації скоєного необхідно враховувати, який проміжок часу мав місце між зґвалтуванням і вбивством. Якщо вбивство скоєно

одразу після зґвалтування, скоєне утворює сукупність злочинів (зґвалтування, що спричинило особливо тяжкі наслідки). У разі ж скоєння вбивства через певний більш-менш тривалий проміжок часу після зґвалтування скоєне необхідно кваліфікувати як сукупність умисного вбивства з метою приховати раніше вчинений злочин та зґвалтування. Разом із тим, наголошують В.І. Борисов і В.М. Куц, для застосування п. 10 ч. 2 ст. 115 КК України необхідно встановити, що вбивство було навмисним. Необережне заподіяння смерті потерпілого під час зґвалтування має кваліфікуватися як сукупність зґвалтування та необережного вбивства [17, с. 21].

Ми, своєю чергою, поділяємо думку О.О. Дудорова про те, що кваліфікація такої поведінки як умисне вбивство з метою задовольнити статеву пристрасть з трупом має здійснюватися за сукупністю злочинів – за п. 9 ч. 2 ст. 115 КК України (убивство з метою полегшити вчинення іншого злочину) і за відповідною частиною ст. 297 КК України (наруга над тілом померлого), адже, справедливо зазначає правник, у випадку, коли особа вчинила умисне вбивство з метою задовольнити статеву пристрасть з трупом потерпілого, однак сам акт некрофільії здійснити не встигнула, вчинене потрібно кваліфікувати за п. 9 ч. 2 ст. 115, ч. 1 ст. 14 і відповідною частиною ст. 297 КК України (готування до наруги над тілом потерпілого). Крім того, наголошує науковець, якщо винний, учинивши вбивство під час подолання опору потерпілого, учиняє з останнім статеві зносини, не усвідомлює при цьому того, що потерпілий уже загинув, то вчинене за спрямованістю умислу має розцінюватися як умисне вбивство, поєднане із зґвалтуванням, і як закінчений замах на зґвалтування [29, с. 87–88].

Отже, при кваліфікації умисного вбивства, поєданого із зґвалтуванням або сексуальним насильством, а також визначенні елементів його об'єктивної сторони, необхідно обов'язково встановлювати, на якому етапі вчинення злочину була позбавлена життя особа. Органам досудового розслідування та суду необхідно також ураховувати конкуренцію кримінально-правових норм.

Як зазначає С.Г. Скок, наявність у КК України двох або більше норм, спрямованих на захист одних і тих самих об'єктів є їх конкуренцією. Якщо злочин передбачено загальною і спеціальною нормами,

сукупність злочинів відсутня і кримінальна відповідальність настає за спеціальною нормою. Прикладом спеціальної норми щодо ст. 115 КК України (умисне вбивство) як загальної норми може бути ст. 379 КК України (посягання на життя судді, народного засідателя або присяжного у зв'язку з їхньою діяльністю, пов'язаною зі здійсненням правосуддя). Разом із тим, наголошує науковець, наявність двох або більше кваліфікуючих ознак у вчиненому умисному вбивстві має бути відображено в обвинуваченні і вироку суду. Незважаючи на відсутність сукупності злочинів у вчиненому діянні, наявність кількох кваліфікуючих ознак все ж має враховуватися при визначенні тяжкості вчиненого і призначення покарання. У кожному конкретному діянні необхідно виявляти мотиви та цілі вчинення злочину, щоб виключити норми, які конкурують [114, с. 13].

Отже, за необхідності умисне вбивство, поєднане із зґвалтуванням або сексуальним насильством, має бути додатково кваліфіковане за відповідними частинами ст. 152, ст. 153 та ст. 297 КК України.

Необхідно зауважити, що прийняття українським законодавцем Закону України «Про внесення зміни до Кримінального кодексу України щодо удосконалення порядку зарахування судом строку попереднього ув'язнення у строк покарання» від 26 листопада 2015 р. № 838-VIII було резонансною подією для нашого суспільства, адже ним було внесено зміни до ч. 5 ст. 72 КК України.

Так, було встановлено, що зарахування судом строку попереднього ув'язнення в разі засудження до позбавлення волі в межах того самого кримінального провадження, у межах якого до особи було застосовано попереднє ув'язнення, провадиться з розрахунку один день попереднього ув'язнення за два дні позбавлення волі. Разом із тим у законі зазначено, що в разі призначення судом іншого покарання, ніж позбавлення волі, зарахування строку попереднього ув'язнення в межах того самого кримінального провадження здійснюється в такому порядку:

- 1) строк попереднього ув'язнення переводиться у строк позбавлення волі відповідно до співвідношення, визначеного абзацом першим цієї частини;
- 2) визначений відповідно до пункту 1 цієї частини строк позбавлення волі переводиться в інший визначений вид покарання

відповідно до співвідношення, визначеного частиною першою цієї статті. При призначенні основного покарання, не зазначеного в частині першій цієї статті, суд зобов'язаний повністю звільнити засудженого від відбування такого основного покарання. Більше того, у строк попереднього ув'язнення включається строк:

- а) затримання особи без ухвали слідчого судді, суду;
- б) затримання особи на підставі ухвали слідчого судді, суду про дозвіл на затримання;
- в) тримання особи під вартою як запобіжний захід, обраний суддею, судом на стадії досудового розслідування або під час судового розгляду кримінального провадження;
- г) перебування обвинуваченого у відповідному стаціонарному медичному закладі при проведенні судово-медичної або судово-психіатричної експертизи;
- ґ) перебування особи, яка відбуває покарання, в установах попереднього ув'язнення для проведення слідчих дій або участі у судовому розгляді кримінального провадження [105].

Отже, суд мав звільнити засудженого від відбування покарання, якщо строк попереднього ув'язнення, відбутий засудженим у межах кримінального провадження, дорівнює або перевищує фактично призначене йому основне покарання, передбачене частиною першою цієї статті. У разі якщо до винесення вироку строк попереднього ув'язнення, відбутий особою, перевищував співвідношення, визначене абзацом першим цієї частини, максимально можливий строк позбавлення волі, передбачений Особливою частиною цього Кодексу для злочину (злочинів), у якому (яких) підозрюється така особа, така особа повинна була негайно звільнена судом з-під варти за ініціативою суду, або за ініціативою особи, яка звільняється, або її захисника (законного представника) чи прокурора. Таке звільнення допускалося на стадії судового розгляду кримінального провадження і на стадії досудового розслідування такого кримінального провадження [41].

Засоби масової інформації принагідно зауважують, що основним мотивом прийняття зазначеного вище закону є тогочасний жахливий стан слідчих ізоляторів та умов утримання в них людей, щодо яких відбувалося слідство та суд. Разом з тим за час дії закону

10,2 тис. ув'язнених достроково звільнили, із них 1,5 тис. повернулися назад під арешт та суд. Однак окремими фахівцями було прогнозовано, що за цим законом на свободу мали вийти ще 34 тис. ув'язнених [99].

У подальшому стан слідчих ізоляторів став кращим. Для тих осіб, хто підпадав під дію Закону України «Про внесення зміни до Кримінального кодексу України щодо удосконалення порядку зарахування судом строку попереднього ув'язнення у строк покарання» від 26 листопада 2015 р. № 838-VIII, строк ув'язнення було перераховано, після чого Верховна Рада України ухвалила рішення прийняти Закон України «Про внесення зміни до Кримінального кодексу України щодо правила складання покарань та зарахування строку попереднього ув'язнення» від 18 травня 2017 р. № 2046-VIII, чим було відмінено так званий закон Савченко.

Відповідно до зазначеного вище закону ч. 5 ст. 72 КК України стала виглядати так (і на сьогодні має такий вигляд): «Попереднє ув'язнення зараховується судом у строк покарання у разі засудження до позбавлення волі день за день або за правилами, передбаченими у частині першій цієї статті. При призначенні покарань, не зазначених у частині першій цієї статті, суд, враховуючи попереднє ув'язнення, може пом'якшити покарання або повністю звільнити засудженого від його відбування [104].

Принагідно зауважимо, що Закон України «Про внесення зміни до Кримінального кодексу України щодо удосконалення порядку зарахування судом строку попереднього ув'язнення у строк покарання» від 26 листопада 2015 р. № 838-VIII мав як своїх прихильників, так і критиків. Однак усе ж таки, не звертаючи увагу на різноплановість поглядів як політичних діячів, так і світил науки, «закон Савченко» залишив слід в українській правовій історії.

Отже, як зазначає Є. Захаров, «закон Савченко» довго хотіли скасувати. І це сталося. Було важко диференціювати, для кого він діяв. Тому простіше було скасувати, ніж міняти в ньому щось. Усі, кому можна було перерахувати термін, його перерахували. У кого закінчився термін відбування покарання, тим його суттєво зменшили. Не врахували лише ситуацію із тими ув'язненими, яких засудили довічно. Одним перерахували, а іншим відмовляли, бо вважали, що на них дія

закону не поширюється. У межах «закону Савченко» хотіли замінити довічне ув'язнення на конкретний термін покарання, але зі скасуванням закону це питання відпало. Загалом «закон Савченко», на думку фахівця, мав більше позитиву, ніж негативу: «Закон скорочував термін тим, хто перебував у слідчих ізоляторах із жахливими умовами. Також для тих, кого засудили за кодексом, що діяв до листопада 2012 року. Тоді можна було спрямовувати справу на додаткове розслідування, а підозрюваний залишався у СІЗО на 7–10 років. У слідчих ізоляторах було людей втричі–вчетверо більше, ніж розраховано місць. Декого примушували спати в одному ліжку або по черзі, погано годували. Ці умови – катування». Тому, на думку Є. Захарова, за «законом Савченко» рахувати рік у СІЗО за 2 роки ув'язнення було справедливо [99].

На нашу думку, найбільшою проблемою, яку вніс Закон України «Про внесення зміни до Кримінального кодексу України щодо удосконалення порядку зарахування судом строку попереднього ув'язнення у строк покарання» від 26 листопада 2015 р. № 838-VIII до КК України, – це було застосування його норм, не враховуючи тяжкість вчинення кримінального правопорушення, що, своєю чергою, стало породжувати нові тяжкі та особливо тяжкі кримінальні правопорушення, зокрема і передбачені п. 10 ч. 2 ст. 115 КК України.

Нагадаємо, що об'єктивна сторона вбивства як типової юридичної конструкції, як і конструкції будь-якого матеріального складу, передбачає обов'язкову наявність трьох складових:

- 1) суспільно небезпечного діяння;
- 2) суспільно небезпечних наслідків у вигляді фізіологічної смерті іншої особи;
- 3) причинного зв'язку між суспільно небезпечним діянням та суспільно небезпечними наслідками [10, с. 9].

Під наслідками злочину, на думку В.В. Сухоноса, необхідно розуміти суспільно небезпечні зміни в нашому оточенні, викликані поведінкою злочинця. Відомо, зазначає правник, що наслідки злочину настають услід за діяннями і пов'язані між собою причинним зв'язком. Що більша шкода, заподіяна злочином, то більша його суспільна небезпечність. Механізм порушення об'єкта (суспільних відносин) і заподіяння йому шкоди може бути різним. Проте, зауважує науковець,

шкода, що завдана об'єкту посягання, завжди реальна, тобто існує в об'єктивній дійсності, але не матеріальна, тому що стосується не речей, а суспільних відносин між громадянами в конкретній суспільно-економічній формації [122, с. 51].

Черепій П.П. вважає, що під наслідками умисного вбивства необхідно розуміти заподіяння смерті іншій людині (загибелі людей), що, своєю чергою, є об'єктивною ознакою багатьох складів злочинів за КК України. Не всі такі посягання можуть розглядатися як різновиди вбивства. Терміном «вбивство» потрібно позначати лише випадки заподіяння смерті, передбачені в розділі II Особливої частини КК України. Так, автор вважає, що вбивство – це протиправне умисне або необережне винне діяння, основним безпосереднім об'єктом якого є життя іншої людини [153, с. 9].

Отже, наслідком умисного вбивства, поєднаного із зґвалтуванням або сексуальним насильством, необхідно вважати смерть особи за визначених у диспозиції обставин.

Тим часом, як зазначає В.В. Сухонос, проблема причинного зв'язку між діянням і наслідками є однією із складних в теорії кримінального права. Сутність цієї проблеми в кримінальному праві полягає в тому, щоб визначити правильний критерій відокремлення саме причинного зв'язку, тобто зв'язку, який є достатнім для кримінальної відповідальності, від інших зв'язків між діянням і наслідками, які є несуттєвими і тому недостатніми для кримінальної відповідальності [122, с. 56].

Так, при встановленні причинного зв'язку в справах про вбивство С.Д. Бережний пропонує виходити з вимог теорії необхідного спричинення. Отже, на думку автора, причинний зв'язок має місце, якщо злочинний результат – смерть потерпілого – є закономірним наслідком, усвідомленим і вольовим результатом злочинної поведінки винної особи. Причинний зв'язок встановлюється не тільки між смертю і не тільки з безпосередніми рухами тіла винного, а й з діями різних механізмів, стихійних сил природи, тварин тощо, які були використані особою для заподіяння смерті іншій особі [153, с. 10].

До того ж, крім необхідного встановленого причинного зв'язку між діянням та суспільно небезпечними наслідками умисного вбивства, поєднаного із зґвалтуванням або сексуальним насильством,

обов'язковим є спосіб вчинення злочину, що впливає зі змісту п. 10 ч. 2 ст. 115 КК України.

Так, зауважує В.В. Сухонос, спосіб вчинення злочину – це та форма діяння, у якій знайшли своє відображення суспільно небезпечні дія або бездіяльність, ті прийоми і методи, які використовував злочинець для вчинення злочину. За способом злочину законодавець відмежовує деякі злочини один від одного. Наприклад, говорить правник, крадіжка (ст. 185 КК України) – це таємне викрадення чужого майна, а грабіж (ст. 186 КК України) – це відкрите заволодіння чужим майном. Застосування певного способу свідчить про суспільну небезпечність вчиненого злочину, тобто характеризує злочин. Тому, наголошує науковець, у деяких випадках законодавець розглядає спосіб як кваліфікуючу ознаку. Як приклад автором наводиться вбивство, вчинене з особливою жорстокістю (ч. 4 ст. 115 КК України), тощо. Крім того, як наголошує науковець, якщо спосіб вчинення злочину не вказаний у законі, форма вчинення діяння може бути різною, але й у таких випадках вона визначається природою вчиненого злочину. Спосіб вчинення злочину характерний для злочинів, що вчиняються умисно [122, с. 61].

З цього впливає, що спосіб вчинення злочину, передбаченого п. 10 ч. 2 ст. 115 КК України, є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони, а тому підлягає з'ясуванню. Так, способом кваліфікованого умисного вбивства, передбаченого п. 10 ч. 2 ст. 115 КК України, є умисне вбивство, поєднане саме із зґвалтуванням або сексуальним насильством.

Висновки до розділу 2

Дослідження об'єктивних ознак умисного вбивства, поєданого із зґвалтуванням або сексуальним насильством, надало змогу стверджувати, що основним безпосереднім об'єктом його є суспільні відносини щодо захисту життя особи, а додатковим безпосереднім об'єктом – суспільні відносини щодо захисту статевої свободи та статевої недоторканості особи. Предмет злочину є факультативною ознакою об'єкта злочину і набуває статусу обов'язкового лише в разі, якщо це прямо передбачено в диспозиції відповідної кримінально-правової норми, про що не може йти мови у випадку умисного вбивства, поєданого із

зґвалтуванням або сексуальним насильством. Потерпілим від умисного вбивства, поєднаного із зґвалтуванням або сексуальним насильством, у кримінально-правовому розумінні визнається особа, якій завдається шкода суспільно небезпечним діянням. У кримінальному процесуальному розумінні потерпілим від умисного вбивства, поєднаного із зґвалтуванням або сексуальним насильством, визнається особа із числа близьких родичів.

Об'єктивна сторона умисного вбивства, поєднаного із зґвалтуванням або сексуальним насильством, характеризується: діянням у формі дії (заподіяння смерті із зґвалтуванням або сексуальним насильством), суспільно небезпечними наслідками (смерть особи із зґвалтуванням або сексуальним насильством), причинним зв'язком між діянням та суспільно небезпечними наслідками, а також способом вчинення злочину (вбивство, поєднане виключно із зґвалтуванням або сексуальним насильством).

На підставі вивчення зарубіжного досвіду, судової практики та доктринальних положень, ураховуючи пріоритетність кримінально-правової охорони життя людини, доведено, що за наявності в КК України самостійної норми про відповідальність за умисне вбивство, поєднане із зґвалтуванням або сексуальним насильством, його необхідно розглядати як простий, а не складений злочин та кваліфікувати вчиненні діяння за п. 10 ч. 2 ст. 115 КК України разом із ст. 152, 153 КУК України;

Розвинуто положення щодо помилковості роз'яснення в абз. 2 п. 14 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 7 лютого 2003 р. № 2 «Про судову практику у справах про злочини проти життя та здоров'я особи» – умисне вбивство з метою задовольнити статеву пристрасть з трупом *не може* тягнути відповідальність за п. 10 ч. 2 ст. 115 КК як убивство, поєднане зі зґвалтуванням або насильницьким задоволенням статевої пристрасті неприродним способом (зараз сексуальним насильством), оскільки такі діяння кваліфікують за п. 9 ч. 2 ст. 115 КК України.

Розділ 3

СУБ'ЕКТИВНІ ОЗНАКИ УМИСНОГО ВБИВСТВА, ПОЄДНАНОГО ІЗ ЗГВАЛТУВАННЯМ АБО СЕКСУАЛЬНИМ НАСИЛЬСТВОМ

3.1. Суб'єкт умисного вбивства, поєднаного із згвалтуванням або сексуальним насильством

Після дослідження об'єктивної сторони умисного вбивства, поєднаного із згвалтуванням або сексуальним насильством, необхідно приділити увагу суб'єкту злочину. Особливо це актуально тому, що без належного суб'єкта взагалі відсутній склад будь-якого кримінального правопорушення.

Як зазначає В.В. Сухонос, злочин є неможливим без особи, яка його вчинила, а тому це обов'язковий елемент складу злочину. У частині 1 ст. 18 КК України визначається, що суб'єктом злочину може бути фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого відповідно до КК України може наставати кримінальна відповідальність. Науковець наголошує, що потрібно мати на увазі, що за певних умов злочин може вчинити будь-яка особа. Проте суб'єктом злочину може бути лише та особа, яка має ознаки, встановлені кримінальним законом: бути фізичною осудною особою, яка досягла певного віку (ст. 18 КК України) [122, с. 63].

Суб'єктом злочину можуть бути громадянин України, іноземець або особа без громадянства. Тварини, сили природи, що заподіюють шкоду, не можуть розглядатися як суб'єкти злочинів, а заходи, вжиті для охорони від заподіюваної ними шкоди, не є покаранням. Тому, як зазначає В.О. Туляков, для того щоб визначити, чи містить вчинене діяння склад злочину (а отже, чи можлива кримінальна

відповідальність), необхідно з'ясувати, чи володіє особа, яка вчинила це діяння, встановленими в законі ознаками. Такими ознаками, передбаченими в усіх складах злочинів, є осудність і досягнення певного віку. Ці ознаки незмінні й обов'язкові для всіх складів злочинів, наголошує науковець [126, с. 71].

Крім того, поняття «суб'єкта злочину» необхідно відмежовувати від поняття «особа злочинця», на чому наголошує теорія кримінального права, криміналістики та кримінології.

Так, А.А. Вознюк зазначає, що суб'єкт злочину характеризується обов'язковими, а в певних випадках (у разі вчинення злочину спеціальним суб'єктом) додатковими ознаками, які передбачені КК України. Водночас особу злочинця вивчають за ознаками віку, статі, сімейного стану, судимості, працевлаштування, освітнього рівня, громадянства, національності тощо. Різне в цих категорій і призначення: якщо встановлення ознак суб'єкта злочину необхідне для кваліфікації суспільно небезпечного діяння, то ознаки особи злочинця в криміналістиці вивчаються для розроблення методики їх розслідування, у кримінології – для розроблення заходів запобігання злочинам. У кримінальному праві ознаки особи злочинця (хвороба, вагітність, інвалідність, сімейний стан тощо) використовуються лише для індивідуалізації кримінального покарання та вирішення питань, пов'язаних із звільненням від кримінальної відповідальності та покарання [21, с. 81].

Туляков В.О. слушно зауважує, що необхідно розмежовувати поняття «суб'єкт злочину», «суб'єкт кримінальної відповідальності» та «суб'єкт кримінально-правового впливу». Це питання, наголошує науковець, особливо актуалізувалося з появою у КК України 2001 р. розділу XIV-1 «Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб». Відповідно до ч. 1 ст. 2 КК України підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину (тобто для того, щоб бути суб'єктом кримінальної відповідальності, потрібно бути суб'єктом злочину). У статті 18 КК України зазначено, що суб'єктом злочину є виключно фізична особа. Щодо юридичних осіб, то вони можуть бути лише суб'єктами кримінально-правового впливу (для них не характерна наявність вини та осудності) [126, с. 77].

Як зазначає О.О. Михайлов, докорінні зміни суспільних відносин, які викликані переходом до нової моделі економіки, дозволяють вести мову про суттєве підвищення ролі юридичних осіб недержавної форми власності в житті суспільства і держави. Так, ще у 2008 році автор наголошував, що юридичні особи є найбільш потужними суб'єктами у сфері економіки і мають змогу широкого впливу на суспільні відносини, на жаль, не лише в позитивному плані. Тим більше цей вираз стосується сьогодення, коли юридичні особи вийшли на порівняно новий рівень економічних відносин, які можуть впливати на економіку цілих країн. Крім того, зауважує науковець, в нинішніх умовах факти скоєння правопорушень юридичними особами як суб'єктами права в цілому є непоодинокими явищами (наприклад, зазначає науковець, цивільні делікти, адміністративні правопорушення тощо). Проте, робить наголос науковець, відповідальність юридичних осіб в законодавстві як самостійний інститут розроблена не повною мірою. Так, у чинному адміністративному законодавстві є два підходи до вирішення питання про проступки юридичної особи. В одному випадку юридична відповідальність передбачена (наприклад, в антимонопольному законодавстві), в інших – згадка про можливість такої відповідальності юридичних осіб відсутня [85, с. 3].

Отже, в українському кримінальному законодавстві не визначено юридичну особу суб'єктом кримінального правопорушення, однак юридичних осіб може бути притягнуто до квазікримінальної відповідальності.

Як зазначає П.Л. Фріс, обраний українським законодавцем підхід, за якого законом про кримінальну відповідальність визначений лише обсяг заходів кримінально-правового характеру, що застосовуються до юридичної особи, без зміни її кримінально-правового статусу, не призвів до позитивних наслідків. У зв'язку з цим, на думку автора, доцільно повернутися до перегляду концепції суб'єкта злочину в кримінальному праві і зафіксувати, що ним, крім фізичної осудної особи, яка досягла встановленого законом віку кримінальної відповідальності, є юридична особа [149, с. 155].

До того ж, як наголошує О.М. Іваній, у розвинутих країнах уже досить давно розроблена та ефективно впроваджена теоретична та практична

база для встановлення кримінальної відповідальності юридичних осіб. Автор вважає також за необхідне зазначити, що аналіз концепцій кримінальної відповідальності юридичних осіб у зарубіжних країнах є дороговказом для застосування такого інституту в Україні в найближчому майбутньому [44, с. 81].

Водночас, зауважує С. Лук'янченко, реалізація кримінальної відповідальності юридичних осіб в Україні має здійснюватися з обов'язковим урахуванням: а) особливостей організаційно-правових форм юридичних осіб, які закріплені в цивільному та господарському законодавстві України; б) практики та процедур управління юридичними особами; в) наявності в структурі економічних відносин в Україні значної кількості юридичних осіб із переважною часткою державного капіталу в уставних фондах; г) переліку суспільних відносин, які охороняються за допомогою норм кримінального права, та потенційної можливості посягання на ці відносини з боку юридичних осіб різних організаційно-правових форм [78, с. 306].

Разом із тим, як уже було проаналізовано нами, серед зарубіжних країн існує практика визнання суб'єктом кримінального правопорушення юридичної особи. Це, зокрема, стосується КК Польщі, де в п. 2 ч. 2 ст. 148 передбачено кримінальну відповідальність за умисне вбивство, пов'язане із захопленням заручника, зґвалтуванням або розбоєм.

Разом із тим у КК України на відміну від «загального» суб'єкта кримінального правопорушення передбачено поняття «спеціального» суб'єкта кримінального правопорушення.

Як зазначає В.Я. Тацій, у ч. 2 ст. 18 КК України визначено, що спеціальним суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка вчинила у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність, злочин, суб'єктом якого може бути лише певна особа. Отже, доходить висновку правник, спеціальний суб'єкт – це особа, яка, крім обов'язкових загальних ознак (фізична осудна особа, яка досягла певного віку), має додаткові спеціальні (особливі) ознаки, передбачені в статті Особливої частини КК України для суб'єкта конкретного складу злочину. Ознаки спеціального суб'єкта доповнюють загальне поняття суб'єкта злочину, виступаючи як додаткові. Ці спеціальні ознаки можуть стосуватися, уточнює автор, службового становища, фаху (лікар), характеру певної

діяльності (підприємець), родинних стосунків (мати новонародженої дитини) тощо [62, с. 60].

Отже, першою і найважливішою ознакою суб'єкта умисного вбивства, поєданого із зґвалтуванням або сексуальним насильством, є стан фізичної особи, яка його вчиняє. Інакше кажучи, злочини може вчинити тільки людина, що впливає зі змісту ст. 24 Цивільного кодексу України. Крім того, особа повинна бути життєздатною, померла особа не може бути суб'єктом злочину. Також фізична особа має свої індивідуальні ознаки.

Так, А.А. Вознюк, поділяючи думку В.О. Навроцького, зазначає, що до ознак фізичної особи належать такі:

- має своє ім'я, характеризується іншими ознаками, які дозволяють її індивідуалізувати (прізвище, ім'я, по батькові, дата народження, місце народження та проживання);

- перебуває в системі соціальних зв'язків – є членом суспільства;

- приймає усвідомлені та контрольовані волею рішення [21, с. 81].

Тим часом наступною ознакою суб'єкта умисного вбивства, пов'язаного із зґвалтуванням або сексуальним насильством, є вік, з якого наступає кримінальна відповідальність.

Як зазначає В.О. Туляков, вчинення будь-якого суспільно небезпечного діяння особою, яка не досягла до моменту вчинення злочину необхідного віку, свідчить, що немає суб'єкта злочину й немає його складу, а тому виключається й сама кримінальна відповідальність. Так, зазначає правник, у ч. 1 ст. 22 КК України прямо зазначено, що кримінальній відповідальності підлягають особи, яким до вчинення злочину виповнилося шістнадцять років. Цей вік прийнято називати загальним віком кримінальної відповідальності. У ч. 2 ст. 22 КК України встановлюється знижений, тобто з 14 років, вік кримінальної відповідальності за окремі, зазначені безпосередньо в законі злочини. Передбачений ч. 2 ст. 22 КК України перелік злочинів, за які наступає відповідальність із 14 років, є вичерпним. При визначенні віку, з досягненням якого особа може бути притягнута до кримінальної відповідальності, за основу береться рівень свідомості людини, її здатність розуміти характер вчинених нею дій, їхню суспільну небезпеку й значення, а також можливість керувати своїми діями [126, с. 72].

Зі змісту ч. 2 ст. 22 КК України ми можемо побачити, що умисне вбивство, пов'язане із зґвалтуванням або сексуальним насильством, належить до вичерпного переліку злочинів, за які наступає кримінальна відповідальність з 14 років.

Проте є правники, які виступають за необхідність зниження вікової межі при вчиненні кваліфікованих умисних вбивств, кримінальна відповідальність за які передбачена в ч. 2 ст. 115 КК України.

Так, на думку Г.О. Ганової, цілком виправданим вбачається зниження в ч. 2 ст. 22 КК України нижньої вікової межі кримінальної відповідальності за умисні вбивства, вчинені при обтяжуючих обставинах, до 11 років за умови підтвердження висновком експертизи відповідності фактичного рівня розвитку особи її хронологічному віку, достатнього для притягнення до кримінальної відповідальності [22, с. 13]. Однак така думка науковця не отримала значної підтримки в наукових колах.

Наступною обов'язковою ознакою суб'єкта умисного вбивства, пов'язаного із зґвалтуванням або сексуальним насильством, є осудність.

Відповідно до ч. 1 ст. 19 КК України осудною визначається особа, яка під час вчинення кримінального правопорушення могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними [64].

Як зазначає А.А. Васильєв, осудність якнайповніше характеризується за допомогою формально-правового (юридичного) та змістовних критеріїв (психологічного й медичного). Визначення таких критеріїв, на думку автора, дає можливість: по-перше, розмежувати компетенцію суду і експертів – суд розглядає об'єктивно виражені ознаки вчиненого злочину, закріплені в протоколах слідчих дій, і, спираючись на висновок експерта, робить висновок про можливість ставлення в вину вчиненого особою злочину, чим реалізує кримінальну відповідальність, конкретизуючи звинувачення особи у вчиненні злочину; по-друге, полегшити розуміння осудності як категорії не тільки кримінального права, а й судової психіатрії [19, с. 134].

Так, на думку науковця, сутність формально-правового (юридичного) критерію полягає в тому, що він надає можливість суду визначити реальну можливість (достатність здатностей) особи усвідомлювати фактичний характер та суспільну небезпечність своїх дій (бездіяльності) і керувати ними під час вчинення злочину (у конкретній ситуації

при досягненні певних цілей). Цей критерій деталізує прояв характеру здатностей у взаємодії з конкретним суспільно небезпечним діянням, що передбачено Особливою частиною КК України. Лише юрист (в особі суду), на думку автора, може надати характеристику вчиненого діяння та визначити правовий статус особи на підставі висновку експерта та аналізу доказів. Психологічний критерій, наголошує А.А. Васильєв, характеризуючи тяжкість (глибину) психічних змін у психологічних поняттях, робить зрозумілими суду результати експертної оцінки. Застосування психологічного критерію і становить власне судово-психіатричну (психолого-психіатричну) оцінку, він завжди знаходиться в нерозривному, органічному зв'язку з медичним критерієм, і ізолювано його розглядати не можна. Медичний критерій, як і емоційний, не вказується у формулі осудності, проте він враховується і є показником психофізіологічного та вікового розвитку людини, показником стану її психіки під час вчинення злочину [19, с. 132–133].

Поряд із запропонованими А.А. Васильєвим критеріями осудності науковці визначають критерії неосудності.

Так, на думку В.О. Тулякова, медичний критерій полягає у встановленні наявності в особи хронічної психічної хвороби, тимчасового розладу психічної діяльності, слабоумства або іншого хворобливого стану. До хронічних психічних хвороб, зазначає автор, відносять: шизофренію, епілепсію, параною, прогресивний параліч та ін. Тимчасовим розладом психічної діяльності визнається гостре короткострокове психічне захворювання, що проходить у вигляді приступів (патологічні афекти, алкогольні психози та ін.). Слабоумство (олігофренія) – найбільш важке психічне захворювання, що має такі різновиди: ідіотія, імбіцильність і дебільність. Під іншим хворобливим станом, зауважує В.О. Туляков, розуміються такі хворобливі розлади психіки, які не охоплюються раніше названими трьома видами психічних захворювань (важкі форми психопатії). Для наявності медичного критерію неосудності досить установити, що в момент вчинення суспільно небезпечного діяння особа страждала хоча б одним із зазначених захворювань. Інші психічні стани, що негативно впливають на поведінку особи (фізіологічний афект), не виключають осудності. У певних випадках вони можуть розглядатися лише як обставини, що пом'якшують

відповідальність. Встановлення медичного критерію ще не дає підстав для висновку про неосудність особи в момент вчинення суспільно небезпечного діяння. Наявність цього критерію є лише свідомством наявності однієї з двох необхідних ознак [126, с. 74].

Юридичний критерій неосудності, на думку В.О. Тулякова, виражається в нездатності особи в момент вчинення суспільно небезпечного діяння усвідомлювати свої дії або керувати ними через психічну хворобу. Отже, доходить висновку автор, він містить у собі ознаки, що визначають тяжкість захворювання, глибину ураження психіки, ступінь впливу психічного захворювання на здатність усвідомлювати характер вчиненого діяння або керувати своїми вчинками. У цьому виявляється нерозривний зв'язок медичного і юридичного критеріїв [126, с. 74–75].

Зазначене вище надає змогу стверджувати, що особа, яка вчинила умисне вбивство, пов'язане із зґвалтуванням або сексуальним насильством, повинна бути осудною, тобто повинна усвідомлювати суспільну небезпечність свого діяння та мати змогу керувати собою.

Якщо знову вести мову про спеціального суб'єкта кримінального правопорушення за кримінальним законодавством України, то цілком слушно про це зазначає А.В. Ландіна. Так, на її думку, переважна більшість вчених у галузі кримінального права дотримуються думки, що спеціальний суб'єкт злочину – це особа, яка, крім обов'язкових ознак суб'єкта, визначених у ч. 1 ст. 18 КК України (осудність, фізичність і настання певного віку), характеризуються ще й додатковими (особливими) ознаками, що обмежують можливість притягнення інших осіб, які не мають таких особливих ознак, до кримінальної відповідальності за вчинення певного злочину. Також А.В. Ландіна наголошує, що спеціальним суб'єктом злочину має визнаватись особа, якій властиві, крім загальних ознак суб'єкта, додаткові ознаки, які передбачені нормою Особливої частини КК України і є обов'язковими для того, щоб бути притягнутим до кримінальної відповідальності за конкретний склад злочину. Існують й інші визначення поняття спеціального суб'єкта злочину [75, с. 57].

Отже, ураховуючи викладене, можна стверджувати, що суб'єкт умисного вбивства, поєднаного із зґвалтуванням або сексуальним насильством, є загальним. Інакше кажучи, фізична осудна особа, яка

вчинила умисне вбивство, поєднане із зґвалтуванням або сексуальним насильством, у віці, з якого відповідно до КК України може наставати кримінальна відповідальність за цей вид злочину (14 років).

3.2. Суб'єктивна сторона умисного вбивства, поєданого із зґвалтуванням або сексуальним насильством

Завершальним елементом дослідження юридичного складу умисного вбивства, поєданого із зґвалтуванням або сексуальним насильством, є встановлення суб'єктивної сторони, яка характеризує внутрішній склад злочину.

Як цілком слушно зазначає Є.Л. Стрельцов, для кримінально-правової оцінки суспільно небезпечної поведінки людини потрібно встановлювати низку обов'язкових ознак, що характеризують деліктоздатність конкретної особи, насамперед розкривають її осудність та відображають її внутрішнє ставлення до дій, які вона вчиняє. Перша група ознак досліджується при аналізі суб'єкта злочину, друга – при аналізі суб'єктивної сторони, зауважує науковець [121, с. 160].

Під встановленням суб'єктивної сторони злочину розуміється процес встановлення в діянні суб'єкта ознак наміру чи необережності, зазначених у законі, з'ясування виду, змісту та спрямованості наміру, змісту необережності, мотивів, мети злочину та інших ознак суб'єктивної сторони й визначення ступеня вини злочинця [26, с. 4].

Вереша Р.В. наголошує, що вчення про суб'єктивну сторону складу злочину сягає часів античності. Уперше на території сучасної України поділ вини (провини) на умисну та необережну був здійснений у Розширеній редакції Руської Правди. Суб'єктивна сторона злочину є фактичною конструкцією, яка виявляється у свідомо-вольовому ставленні особи до вчинюваного злочину як факту об'єктивної дійсності. Структура суб'єктивної сторони злочину містить такі психологічні ознаки, як свідомість і воля. Суб'єктивна сторона складу злочину є певною юридичною моделлю, яка охоплює сукупність ознак, закріплених на законодавчому рівні у КК України. Структура суб'єктивної сторони складу злочину містить такі ознаки, як вина, мотив, мета та емоційний стан. Суб'єктивна сторона складу злочину як внутрішнє ставлення особи

до вчинюваного діяння формується комплексно під дією біологічних, психологічних та соціальних факторів, які обумовлюють у кожному конкретному випадку зв'язок свідомо-вольової сфери особи з явищами навколишнього середовища під час вчинення злочину [20, с. 22].

Отже, відповідно до кримінального законодавства України обов'язковим елементом суб'єктивної сторони кримінального правопорушення є вина.

Так, як зазначає Р.В. Вереша, кримінальне право України передбачає можливість притягнення особи до кримінальної відповідальності лише за наявності вини. Безумовною вимогою кримінального процесуального законодавства України є те, що в кримінальному провадженні підлягають доказуванню форми вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення, що є однією з найважливіших демократичних гарантій судочинства. На думку науковця, це положення не викликає сумнівів, однак відкритим залишається питання про те, який зміст вкладається у визначення вини, коли передбачається положення про те, що без вини немає кримінальної відповідальності [20, с. 1–2].

Як слушно наголошує О.І. Рарог, вина є основною юридичною ознакою, що характеризує психологічний зміст будь-якого правопорушення. Тому вона має загальнотеоретичне значення й досліджувалася представниками різних галузей юридичної науки. Як справедливо було зазначено ще в минулому столітті, наголошує автор, «вчення про винність і його більша чи менша глибина є барометром кримінального права. Воно – найкращий показник його культурного рівня». Так, на думку науковця, вина – це психічне ставлення особи до скоєного нею суспільно небезпечного діяння, передбаченого кримінальним законом, та її суспільно небезпечних наслідків. Основними категоріями, що характеризують вину, є зміст, форма, сутність, ступінь та обсяг. Центральне місце, зокрема, займає зміст провини [110, с. 14].

На думку Р.В. Вереша, вина у кримінальному праві визначається як психічне ставлення суб'єкта злочину у формі умислу або необережності до вчинюваного ним суспільно небезпечного діяння, що обумовлене спотворенням ціннісних орієнтацій цієї особи, у якому об'єктивується її протиправна асоціальна або недостатньо виражена соціальна установка щодо найважливіших цінностей суспільства. Загальна теорія вини

в кримінальному праві – це сукупність психологічних, філософських, морально-правових, а також теологічних підходів, які використовуються для розуміння вини як кримінально-правового феномену і мають кримінально-правове та кримінологічне значення [20, с. 23].

Разом із тим ст. 23 КК України прямо перекликається зі ст. 62 Конституції України, де, зокрема, законодавцем передбачено презумпцію невинуватості особи.

Так, особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вини не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду. Ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні злочину. Обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом, а також на припущеннях. Усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на її користь. У разі скасування вироку суду як неправосудного держава відшкодовує матеріальну і моральну шкоду, завдану безпідставним засудженням [51].

Разом із тим відповідно до Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Служби безпеки України щодо офіційного тлумачення положення частини третьої статті 62 Конституції України від 20 жовтня 2011 р. № 12-рп/2011 надано офіційне тлумачення окремих положень ст. 62 Конституції України щодо необхідності доведення вини особи в законному порядку.

Так, Конституційний Суд України дійшов висновку, що положення ст. 62 Конституції України спрямовані на забезпечення прав і свобод людини та громадянина. Тому положення першого речення частини третьої цієї статті «обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом» потрібно розуміти так, що обвинувачення у вчиненні злочину не може ґрунтуватися на фактичних даних, одержаних у результаті оперативно-розшукової діяльності уповноваженою на те особою без дотримання конституційних положень або з порушенням порядку, встановленого законом, а також одержаних шляхом вчинення цілеспрямованих дій щодо їх збирання і фіксації із застосуванням заходів, передбачених Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність», особою, не уповноваженою на здійснення такої діяльності [111].

Тому, на думку Ю.В. Александрова, кримінальне право непохитно стоїть на позиціях суб'єктивного ставлення за вину, тобто відповідальність тільки за наявності вини. Безвинна відповідальність навіть за наявності суспільно небезпечних наслідків (так зване об'єктивне ставлення за вину), на думку автора, неприпустима (скажімо, продовжує науковець, не може відповідати водій за травмування пішохода, якщо водієм не порушені правила безпеки дорожнього руху) [1, с. 116].

Отже, можна стверджувати, що при встановленні суб'єктивної сторони умисного вбивства, поєднаного із зґвалтуванням або сексуальним насильством, першочерговим є встановлення вини особи у вчиненні даного кримінального правопорушення.

Крім того, вина, своєю чергою, відповідно до кримінального законодавства може виражатись у формі умислу (прямого та непрямого) або необережності (кримінальної протиправної самовпевненості та кримінальної протиправної недбалості).

Умисна чи необережна форма провини є обов'язковою ознакою конкретного складу злочину, передбаченого Особливою частиною Кримінального кодексу. Суб'єктивною стороною складу злочину (тобто ознаки складу, що характеризують суб'єктивну сторону злочину) є юридичне визначення психічного ставлення особи до діяння та його наслідків. Суб'єктивна сторона злочину та ознаки складу, що характеризують її (суб'єктивна сторона складу злочину), співвідносяться між собою як визначений предмет та його визначення. При цьому, на думку науковця, необхідно мати на увазі, що визначення ніколи не може повністю відобразити весь зміст предмета, що визначається [26, с. 11].

Отже, як зазначає В.А. Клименко, прямим є умисел, якщо особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності), передбачала його суспільно небезпечні наслідки і бажала їх настання. Непрямим є умисел, якщо особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності), передбачала його суспільно небезпечні наслідки і хоча не бажала, але свідомо припустила їх настання [1, с. 117]. Також можна погодитись із В.А. Клименко, що необережність є кримінальною протиправною самовпевненістю, якщо особа передбачала можливість настання суспільно небезпечних

наслідків свого діяння (дії або бездіяльності), але легковажно розраховувала на їх відвернення. Необережність є кримінальною протиправною недбалістю, якщо особа не передбачала можливості настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння (дії або бездіяльності), хоча повинна була і могла їх передбачити [1, с. 121].

Разом з тим відповідно до абз. 3 п. 26 ППВСУ від 07 лютого 2003 р. № 2 «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи», якщо при зґвалтуванні чи замаху на цей злочин винний заподіяв потерпілій особі смерть через необережність (наприклад, якщо потерпіла вистригнула з вікна будинку або із транспортного засобу під час руху останнього й одержала смертельні ушкодження), його дії охоплюються ч. 4 ст. 152 КК України (як зґвалтування, що спричинило особливо тяжкі наслідки) і додаткової кваліфікації за ст. 119 КК України не потребують [108].

Зі змісту ч. 2 ст. 115 КК України, якою передбачено кримінальну відповідальність саме за умисне вбивство, випливає, що умисне вбивство, поєднане із зґвалтуванням або сексуальним насильством, може бути вчинене лише у формі умислу.

Проте, як зазначає В.В. Сташис, умисне вбивство може бути вчинене з прямим умислом, якщо особа усвідомлює суспільно небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності), передбачає його суспільно небезпечні наслідки у вигляді смерті іншої людини і бажає її настання, або з непрямым умислом, якщо особа хоча й не бажає настання смерті іншої людини, але свідомо припускає її настання. Тому, зауважує вчений, питання про умисел необхідно вирішувати виходячи із сукупності всіх обставин вчиненого діяння, зокрема, урахувувати спосіб, знаряддя злочину, кількість, характер і локалізацію поранень та інших тілесних ушкоджень, причини припинення злочинних дій, поведінку винного і потерпілого, що передувала події, їхні стосунки. Якщо особа діяла з умислом на вбивство, тривалість часу, що пройшов з моменту заподіяння ушкоджень до смерті потерпілого, для кваліфікації злочину як умисного вбивства значення не має [63, с. 20].

Із зазначеного вище випливає, що умисне вбивство, поєднане із зґвалтуванням або сексуальним насильством, у частині вбивства, може вчинятись як у формі прямого умислу, так і непрямого. Однак

у частині зґвалтування або сексуального насильства злочин вчиняється тільки у формі прямого умислу.

Як уже зазначалося, до загальноприйнятних у кримінально-правовій науці факультативних ознак суб'єктивної сторони відносять мотив та мету.

Мотив – це те, що спонукає особу вчинити злочини. Мета – це той кінцевий результат, якого бажає досягти внаслідок вчинення злочину особа, яка керується певним мотивом. У сукупності з іншими елементами та обставинами психічного ставлення мотив і мета допомагають встановити зміст суб'єктивної сторони злочину. З'ясування мотиву та мети необхідне для кваліфікації злочину й призначення покарання відповідно до ступеня вини особи. Вони мають бути встановлені конкретно [26, с. 16].

На думку Р.В. Вереси, мотив злочину – це свідоме і вольове спонукання до досягнення мети, обумовлене потребами особистості, що має суспільно небезпечний характер. За добровільної відмови від доведення злочину до кінця встановлення мотиву має суттєве значення, оскільки саме він є визначальним при прийнятті особою рішення про відмову від вчинення злочину і відрізняється, власне, від мотиву злочину. Мета злочину – це свідоме відображення в конкретизованих та найбільш істотних рисах уявного образу бажаного майбутнього результату, який визначає загальний характер і системну впорядкованість актів злочинного діяння та може бути предметним або спрямованим на вчинення конкретного діяння. Мета злочину може мати місце в межах складів злочинів, учинених за наявності злочинної самовпевненості як виду необережної форми вини [20, с. 25].

Говорячи про умисні вбивства, поєднані із зґвалтуванням або сексуальним насильством, слушно зазначає О.Б. Шигонін, що мотивація вбивств, які вчиняються на сексуальному ґрунті, є дуже глибокою та складною (що обумовлюється насамперед тим, що агресивний та сексуальний вид поведінки закладені в людині біологічно) й переважно пов'язана з мотивами ствердження та самоствердження. Нерідко вбивства, що вчиняються на сексуальному ґрунті, мають серійний характер, а кількість жертв таких злочинів часто перевищує кількість жертв злочинної діяльності організованих злочинних угруповань, що

значно підвищує рівень соціальної напруженості та віктимізації населення нашої країни. Своєю чергою, складний, продовжує автор свою думку, нерідко обтяжений сексуальною мотивацією механізм вчинення такого насильницького злочину, як умисне вбивство, поєднане із зґвалтуванням або сексуальним насильством, обумовлює труднощі при кваліфікації зазначених діянь, що нерідко призводить до помилок у правозастосовній практиці при юридичній оцінці діяння. Це негативно впливає на призначення справедливого, індивідуалізованого, з урахуванням особливостей кримінологічної характеристики особистості винного покарання, переконаний науковець [164, с. 2].

З метою більш глибокого дослідження окресленого питання, яке стоїть перед факультативних ознак суб'єктивної сторони умисного вбивства, поєднаного із зґвалтуванням або сексуальним насильством, звернемося до положень, які викладені в ППВСУ «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» від 07 лютого 2003 р. № 2.

Так, відповідно до п. 19 ППВСУ від 07 лютого 2003 р. № 2 «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» у випадках, якщо винна особа, вчиняючи умисне вбивство, керувалася не одним, а кількома мотивами, судам належить з'ясувати, який із них домінував, і кваліфікувати злочинні дії за тим пунктом ч. 2 ст. 115 КК України, яким визначено відповідальність за вчинення вбивства з такого мотиву. Разом з тим в окремих випадках залежно від конкретних обставин справи можлива кваліфікація дій винної особи і за кількома пунктами ч. 2 ст. 115 КК України, якщо буде встановлено, що передбачені ними мотиви (мета) рівною мірою викликали у винного рішучість вчинити вбивство [108].

Разом із тим у п. 22 ППВСУ від 07 лютого 2003 р. № 2 «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» зазначено, що для відмежування умисного вбивства від умисного заповдіяння тяжкого тілесного ушкодження, яке спричинило смерть потерпілого (ч. 2 ст. 121 КК України), суди повинні ретельно досліджувати докази, що мають значення для з'ясування змісту й спрямованості умислу винного. Питання про умисел необхідно вирішувати виходячи із сукупності всіх обставин вчиненого діяння, зокрема враховувати спосіб, знаряддя злочину, кількість, характер і локалізацію поранень

та інших тілесних ушкоджень, причини припинення злочинних дій, поведінку винного і потерпілого, що передувала події, їхні стосунки. Визначальним при цьому є суб'єктивне ставлення винного до наслідків своїх дій: при умисному вбивстві настання смерті охоплюється умислом винного, а в разі заподіяння тяжкого тілесного ушкодження, яке спричинило смерть потерпілого, ставлення винного до її настання характеризується необережністю. Якщо винний діяв з умислом на вбивство, тривалість часу, що минув з моменту заподіяння ушкоджень до настання смерті потерпілого, для кваліфікації злочину як умисного вбивства значення не має [108].

Привертають увагу положення, викладені в авторефераті М.П. Стетюха «Вбивства, пов'язані із зґвалтуванням та (або) насильницькими діями сексуального характеру: кримінально-правові та кримінологічні аспекти».

Так, зокрема, автор зазначає, що в судово-слідчій практиці необґрунтовано ігноруються мотиви скоєння вбивств, пов'язаних із зґвалтуванням та (або) насильницькими діями сексуального характеру. Таке ігнорування, на думку науковця, пов'язане з тим, що при визначенні досліджуваної кваліфікуючої ознаки умисного вбивства законодавець акцентував увагу на об'єктивному критерії, тобто вказав, що вбивство повинно бути скоєне разом із зґвалтуванням чи насильницькими діями сексуального характеру. Відсутність вказівки на мотив і мету в законодавчій конструкції свідчить про їхнє факультативне значення. Судово-слідчі органи обмежують мотивацію скоєння досліджуваних вбивств вказівкою на мету приховати вчинене зґвалтуванням (насильницькі дії сексуального характеру) або помститися за вчинений жертвою опір. Разом з тим, зазначає автор, мотиви скоєння умисних вбивств цього виду не вичерпуються наведеними. Мотиви скоєння вбивства, пов'язані із зґвалтуванням та (або) насильницькими діями сексуального характеру, автор поділяє на: 1) мотиви сексуальної спрямованості, тобто якщо вбивство відбувається за сексуальним мотивом або у зв'язку із сексуальними переживаннями та (або) сексуальними потягами особи; 2) мотиви несексуальної спрямованості, якщо вбивство відбувається з метою уникнення відповідальності, збереження чи поліпшення статусу групи і т.ін. [119, с. 18].

Крім того, в абз. 1, 2 п. 27 ППВСУ від 07 лютого 2003 р. № 2 «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» звертається увага судів на те, що для встановлення причин смерті, тяжкості й характеру тілесних ушкоджень призначення експертизи є обов'язковим. При цьому необхідно враховувати, що визначення наявності ознак особливої жорстокості, мучення, мордування, катування, знівечення обличчя є компетенцією суду. Встановлювати ж, чи є знівечення обличчя непоправним, необхідно за допомогою судово-медичної експертизи. Водночас потрібно мати на увазі, що висновки судово-медичних експертиз містять лише медичну оцінку наслідків злочинного діяння, і саме в такому розумінні вони повинні оцінюватися судами при вирішенні питання про доведеність винуватості особи в злочині, обставин його вчинення та про його кримінально-правову кваліфікацію [108].

Зазначене вище підтверджується ст. 238 КПК України, де зазначено, що огляд трупа слідчим, прокурором проводиться за обов'язкової участі судово-медичного експерта або лікаря, якщо вчасно неможливо залучити судово-медичного експерта. Огляд трупа може здійснюватися одночасно з оглядом місця події, житла чи іншого володіння особи з додержанням правил цього Кодексу про огляд житла чи іншого володіння особи. Після огляду труп підлягає обов'язковому направленню для проведення судово-медичної експертизи для встановлення причини смерті. Труп підлягає видачі лише з письмового дозволу прокурора і тільки після проведення судово-медичної експертизи та встановлення причини смерті [67].

Окремими науковцями, крім таких факультативних ознак суб'єктивної сторони кримінального правопорушення, як мотив і мета, виокремлюється ще емоційний стан особи.

Так, на думку Р.В. Вереси, емоційний стан особи – це факультативна ознака суб'єктивної сторони складу злочину, що виявляється в психологічному стані суб'єкта злочину, який обумовлює спрямованість свідомості та волі особи під час вчинення злочину і може впливати на його кваліфікацію й індивідуалізацію покарання. Сильне душевне хвилювання – це емоційно-психологічний стан особи, викликаний протиправною чи аморальною поведінкою потерпілої особи, за якого

частково втрачається можливість усвідомлювати свої дії та (або) керувати ними, що може впливати на кваліфікацію злочину, призначення покарання й застосування інших заходів кримінально-правового впливу. Стан сильного душевного хвилювання як загальне поняття охоплює такі емоційні стани, як афект (фізіологічний, патологічний, класичний, кумулятивний та вторинний) і афективні стани (фрустрацію, стрес, емоційне збудження та емоційне напруження) [20, с. 26].

Так само важливим є з'ясування питання, на основі яких фактичних обставин встановлюється суб'єктивна сторона злочину, тобто визначення критеріїв її встановлення. Сукупність фактичних обставин, які найважливіші для встановлення суб'єктивної сторони злочину, на думку науковця, схематично можна поділити на три основні групи:

а) обставини, які стосуються характеру дії, включають: 1) зброю, кошти й методи, застосовані особою; 2) об'єкт дії (об'єкт застосування сили); 3) інтенсивність дій, їх одноразовість чи багаторазовість; 4) сили та можливості суб'єкта довести злочин до кінця, причини ненастання результату; 5) поведінка особи до безпосереднього скоєння злочину, під час та після скоєння злочину; 6) виявлення суб'єктом своїх намірів; 7) наявність та кількість співучасників; 8) наявність та характер підготовчих дій; 9) характер наслідків;

б) обставини, що характеризують обстановку скоєння злочину, включають: 1) місце скоєння злочину; 2) час скоєння злочину; 3) конкретну ситуацію вчинення злочину; 4) характер взаємовідносин обвинуваченого та потерпілого; 5) поведінку потерпілого до і під час скоєння злочину; 6) привід злочину; 7) причини та умови, що сприяли вчиненню злочину;

в) обставини, що характеризують особу обвинуваченого, включають: 1) соціально-демографічні ознаки особистості; 2) морально-психологічні якості людини; 3) поведінку суб'єкта у різних сферах суспільного життя; 4) психофізичні особливості людини; 5) наявність або відсутність особливих психічних станів та різних психічних і соматичних аномалій; 6) наявність спеціальних знань, досвіду, навичок; 7) вікові особливості особистості [26, с. 19–20].

Отже, у результаті дослідження суб'єктивної сторони умисного вбивства, поєднаного із зґвалтуванням або сексуальним насильством,

можна стверджувати, що злочин у частині вбивства може вчинятись як у формі прямого, так і непрямого умислу. Однак у частині зґвалтування або сексуального насильства злочин вчиняється тільки у формі прямого умислу. Мотив, мета та емоційний стан у випадку умисного вбивства, поєданого із зґвалтуванням або сексуальним насильством, мають факультативне значення, однак можуть впливати на призначення покарання.

Висновки до розділу 3

Дослідження суб'єктивних ознак умисного вбивства, поєданого із зґвалтуванням або сексуальним насильством, надало змогу стверджувати, що суб'єкт такого вбивства є загальним, тобто фізична осудна особа, яка вчинила умисне вбивство, поєдане із зґвалтуванням або сексуальним насильством, у віці, з якого відповідно до КК України може наставати кримінальна відповідальність за цей вид злочину (14 років).

Дослідження суб'єктивної сторони умисного вбивства, поєданого із зґвалтуванням або сексуальним насильством, довело, що злочин у частині вбивства, може вчинятись як у формі прямого, так і непрямого умислу. Однак у частині зґвалтування або сексуального насильства злочин вчиняється тільки у формі прямого умислу. Мотив, мета та емоційний стан у випадку умисного вбивства, поєданого із зґвалтуванням або сексуальним насильством, мають факультативне значення, однак можуть впливати на призначення покарання.

Запропоновано принцип *non bis in idem* при кваліфікації умисного вбивства, поєданого із зґвалтуванням або сексуальним насильством, трактувати на користь потерпілого та звернутися до Робочої групи з питань розвитку кримінального права щодо віднесення такого виду вбивства у проєкті КК України до ознак складу злочину, які підвищують тяжкість вбивства на кілька ступенів (п. 11 ст. 4.1.4. Проєкту викласти в редакції: з мотиву статі або ґендеру, сексуальних мотивів).

Удосконалено доктринальне твердження про те, що для усунення протиріч щодо застосування п. 10 ч. 2 ст. 115 КК України на практиці її необхідно викласти в редакції «умисне вбивство із сексуальних мотивів».

ВИСНОВКИ

У монографії здійснено теоретичне узагальнення й запропоновано нове вирішення наукового завдання, що полягає у вдосконаленні кримінального права в частині відповідальності за умисне вбивство, поєднане із зґвалтуванням або сексуальним насильством, та напрацьовано рекомендації з практики застосування кримінального законодавства.

1. Дослідження історико-правового розвитку та сучасного стану законодавства про кримінальну відповідальність за умисне вбивство, поєднане із зґвалтуванням або сексуальним насильством, надало змогу визначити такі його історичні періоди:

- 1) від Руської Правди до Соборного уложення 1649 року – період становлення кримінальної відповідальності за умисне вбивство взагалі;
- 2) від Уложення про покарання кримінальні і виправні 1845 року до КК 1927 року – період становлення кримінальної відповідальності за умисне вбивство з метою полегшити вчинення іншого тяжкого злочину;
- 3) від КК 1960 року до КК 2001 року – період становлення кримінальної відповідальності за умисне вбивство, поєднане із зґвалтуванням або сексуальним насильством безпосередньо.

2. Під час дослідження підстав та принципів криміналізації умисного вбивства, поєданого із зґвалтуванням або сексуальним насильством, було встановлено, що вона відповідає основним підставам і принципам криміналізації.

Так, підвищена суспільна небезпека (небезпечність) умисного вбивства, поєданого із зґвалтуванням або сексуальним насильством, характеризується ще й тим, що в даному випадку наявні додаткові обов'язкові об'єкти протиправного посягання – статевая свобода та статевая недоторканість особи, що підвищує суспільну небезпеку (небезпечність) досліджуваного злочину на відміну від «звичайного вбивства», передбаченого ч. 1 ст. 115 КК України. Тому суспільна небезпечність (небезпека) умисного вбивства, поєданого із зґвалтуванням або сексуальним насильством, навіть не підлягає сумніву.

Аналіз Єдиного звіту про кримінальні правопорушення Генеральної прокуратури України з приводу умисних вбивств, поєднаних із зґвалтуванням або насильницьким задоволенням статевої пристрасті неприродним способом, та умисних вбивств, поєднаних із зґвалтуванням або сексуальним насильством, у період із січня 2013 по жовтень 2021 року дозволив дійти таких висновків. По-перше, досліджуване кримінальне правопорушення не є випадковим суспільно небезпечним діянням, а характерне до стійкої статистики, про що, зокрема, свідчить наявність облікованих кримінальних правопорушень, передбачених п. 10 ч. 2 ст. 115 КК України у кожному з облікованих років. Тому можна стверджувати про типову та достатню поширеність умисного вбивства, поєданого із зґвалтуванням або сексуальним насильством.

Огляд динаміки дозволив стверджувати, що досліджувана вище статистика Генеральної прокуратури України свідчить про маятникову тенденцію умисного вбивства, поєданого із зґвалтуванням або сексуальним насильством, як у бік зниження кількості облікованих кримінальних правопорушень, так і в бік їх збільшення.

Встановлено, що негативні наслідки криміналізації матимуть місце при криміналізації будь-якого виду суспільно небезпечного діяння (дії або бездіяльності), у тому числі й умисного вбивства, поєданого із зґвалтуванням або сексуальним насильством.

Дослідження співрозмірності позитивних і негативних наслідків криміналізації переконало, що умисне вбивство, поєдане із зґвалтуванням або сексуальним насильством, є одним із найбільш суспільно небезпечних діянь, за які кримінальним законодавством передбачено покарання, і так чи інакше негативно позначається на суспільних відносинах і потребує подальшої профілактики та попередження.

3. Дослідження зарубіжного досвіду правового регулювання відповідальності за умисне вбивство, поєдане із зґвалтуванням або сексуальним насильством, надало змогу стверджувати таке. У більшості досліджуваних країн умисне вбивство, поєдане із зґвалтуванням або сексуальним насильством, є кваліфікованим видом умисного вбивства (Азербайджан, Білорусія, Вірменія, Казахстан, Киргизія, Латвія, Польща, росія, Туркменістан, Узбекистан). У Латвії та Польщі умисне вбивство поєдане тільки із зґвалтуванням, обмежуючи при цьому

випадки вчинення умисного вбивства, поєднаного із сексуальним насильством. У низці досліджуваних країн узагалі не передбачено умисного вбивства, поєднаного із зґвалтуванням або сексуальним насильством. Натомість смерть потерпілого визначено як особливо тяжкі наслідки при зґвалтуванні або сексуальному насильстві (Грузія, Естонія, Молдова, Словаччина). А в кримінальному законодавстві Литви та Угорщини і цього не передбачено. У деяких країнах (Азербайджан, Казахстан, росія, Таджикистан) умисне вбивство, поєднане із зґвалтуванням або сексуальним насильством, поєднане із складом умисного вбивства з метою приховати інше кримінальне правопорушення або полегшити його вчинення.

Під час дослідження санкцій за умисне вбивство, поєднане із зґвалтуванням або сексуальним насильством, було встановлено, що переважна більшість країн (Азербайджан, Вірменія, Казахстан, Киргизія, Латвія, Польща, Узбекистан) встановили максимальну міру покарання у вигляді довічного позбавлення волі. У невеликій кількості країн передбачено смертну кару (Білорусія, росія, Таджикистан). Найбільш лояльним на покарання за умисне вбивство, поєднане із зґвалтуванням або сексуальним насильством, виявився КК Туркменістану, де, зокрема, передбачено максимальне покарання у вигляді позбавлення волі строком на 25 років.

Також було встановлено, що незвичним для української правової системи є практика, запроваджена у Пенітенціарному кодексі Естонії, відповідно якої до кримінальної відповідальності може бути притягнуто юридичну особу, у тому числі за умисне вбивство при обтяжуючих обставинах.

4. Дослідження об'єктивних та суб'єктивних ознак умисного вбивства, поєднаного із зґвалтуванням або сексуальним насильством, надало змогу стверджувати, що основним безпосереднім об'єктом умисного вбивства, поєднаного із зґвалтуванням або сексуальним насильством, є суспільні відносини щодо захисту життя особи, а додатковим обов'язковим – суспільні відносини щодо захисту статевої свободи та статевої недоторканості особи.

5. Потерпілим від умисного вбивства, поєднаного із зґвалтуванням або сексуальним насильством, у кримінально-правовому розумінні

визнається особа, якій завдається шкода суспільно небезпечним діян-ням. У кримінальному процесуальному розумінні потерпілим від умисного вбивства, поєданого із зґвалтуванням або сексуальним насильством, визнається особа із числа близьких родичів.

6. Об'єктивна сторона умисного вбивства, поєданого із зґвалтуванням або сексуальним насильством, характеризується: діян-ням у формі дії (заподіяння смерті із зґвалтуванням або сексуальним насильством), суспільно небезпечними наслідками (смерть особи із зґвалтуванням або сексуальним насильством), причинним зв'язком між діянням та суспільно небезпечними наслідками, а також способом вчинення злочину (вбивство, поєдане виключно із зґвалтуванням або сексуальним насильством).

7. Суб'єкт умисного вбивства, поєданого із зґвалтуванням або сексуальним насильством, є загальним, тобто фізична осудна особа, яка вчинила умисне вбивство, поєдане із зґвалтуванням або сексуальним насильством, у віці, з якого відповідно до КК України може наставати кримінальна відповідальність за цей вид злочину (14 років).

8. Дослідження суб'єктивної сторони умисного вбивства, поєданого із зґвалтуванням або сексуальним насильством, надало змогу стверджувати, що злочин у частині вбивства може вчинятись як у формі прямого, так і непрямого умислу. Однак у частині зґвалтування або сексуального насильства злочин вчиняється тільки у формі прямого умислу. Мотив, мета та емоційний стан у випадку умисного вбивства, поєданого із зґвалтуванням або сексуальним насильством, мають факультативне значення, однак можуть впливати на призначення покарання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Александров Ю.В. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник. Київ : МАУП, 2004. 238 с.
2. Балобанова Д.О. Теорія криміналізації : дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2007. 208 с.
3. Чуприков А.П., Цуприк Б.М. Загальна та кримінальна сексологія : навч. посібник. Київ : МАУП, 2002. 248 с.
4. Любчинський О.В. Особливості розслідування серійних вбивств на сексуальному ґрунті. URL: <https://lpnu.ua/sites/default/files/2020/dissertation/1803/dismukanov-1.pdf>
5. Бабенко А.М. Запобігання органами внутрішніх справ незаконному культивуванню нарковмісних рослин : дис. ... канд. юрид. наук. Донецьк, 2007. 221 с.
6. Бабенко А.М. Регіональна злочинність в Україні: закономірності, детермінація та запобігання : дис. ... д-ра юрид. наук. Запоріжжя, 2015. 515 с.
7. Балабанова Д.О. Загальні засади теорії криміналізації. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. Вип. 47. С. 145–148.
8. Бандурка О., Радченко В. Методологічні засади визначення вартості злочину щодо пересічної особи. *Право України*. 2001. № 4. С. 93–97.
9. Бандурка І.О. Об'єкт злочину як кримінально-правова категорія. *Право.ua*. 2015. № 2. С. 70–75.
10. Бережний С.Д. Відповідальність за умисне вбивство з корисливих мотивів за кримінальним законодавством України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2009. 20 с.
11. Березняк В.С., Корогод С.В. Кримінологія : конспект лекцій. Дніпро : Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2019. 183 с.
12. Берило О. Кримінальне законодавство зарубіжних країн про відповідальність за ненадання допомоги хворому медичним працівником. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 8. С. 181–182.
13. Бесчастний В. Кримінологічний аналіз сучасних тенденцій злочинності в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 2. С. 245–250.

14. Білас А.І. Суб'єкти правоохоронної діяльності країн Європейського Союзу: теоретичні та практичні аспекти. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2015. № 3. С. 198–208.
15. Біленчук П.Д., Гель А.П., Задояний М.Т., Мошняга Л.В. Генезис злочинності: детермінація та причинність. *Економіка. Фінанси. Право*. 2010. № 10. С. 32–36.
16. Бойко А.М. Детермінація злочинності як вид соціальної детермінації. *Право України*. 2009. № 7. С. 39–44.
17. Борисов В.І., Куц В.Н. Злочини проти життя та здоров'я. Харків : НПКФ «Консум», 1995. 104 с.
18. Василенко М.О. Кримінальна відповідальність за множинність умисних вбивств при обтяжуючих обставинах за «Уложенням про покарання кримінальні та виправні» 1845 року. *Юридична наука*. 2020. № 4(106). Т. 2. С. 5–13.
19. Васильєв А.А. Формула та критерії осудності в кримінальному праві. *Форум права*. 2010. № 4. С. 127–136.
20. Вереша Р.В. Проблеми суб'єктивної сторони складу злочину : автореферат дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2017. 36 с.
21. Вознюк А.А. Кримінальне право України. Загальна частина : конспект лекцій. Київ : Нац. акад. внутр. справ, «Освіта України», 2016. 236 с.
22. Ганова Г.О. Кримінальна відповідальність за умисне вбивство, вчинене групою осіб за попередньою змовою : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2012. 19 с.
23. Головкін Б.М. Загальна характеристика детермінантів злочинності в Україні. *Форум права*. 2014. № 1. С. 106–111. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2014_1_21.pdf
24. Давиденко В.Л. Підстави та принципи криміналізації діянь проти власності. *Право і суспільство*. 2020. № 2. Ч. 3. С. 17–23.
25. Давидович І.І., Задоя К.П. Кваліфікація випадків умисного спричинення смерті людини при вчиненні складених насильницьких злочинів: теоретичні та правозастосовчі підходи. *Адвокат*. 2012. № 12(147). С. 15–19.
26. Баранівський В.Ф. Психічне ставлення особи до вчинення злочину завідомо неправдиве показання. *Юридична наука*. 2017. № 2(68). С. 16–33.
27. Данилевський А.О., Бондарь Г.Є. Кримінальна відповідальність за вчинення злочинів проти життя та здоров'я особи: проблеми кваліфікації та відмежування від суміжних складів злочинів : наук.-практ. посібник. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2011. 152 с.

28. Денисов С.Ф., Шишова А.Я. Характеристика кримінального кодексу Румунії. *Вісник Пенітенціарної Асоціації України*. 2019. № 2(8). С. 63–72.
29. Дудоров О.О. Умисне вбивство, поєднане зі згвалтуванням: питання кваліфікації та вдосконалення кримінального закону. *Вісник ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка*. 2016. № 4(76). С. 77–92.
30. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за жовтень 2021 року : вебсайт. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?_m=fslib&_t=fsfile&_c=download&file_id=214620
31. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2013 року : вебсайт. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=110381&libid=
32. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2014 року : вебсайт. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=111482&libid=100820
33. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2015 року : вебсайт. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=112173&libid=100820
34. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2016 року : вебсайт. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=112661&libid=100820
35. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2017 року : вебсайт. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=113281&libid=100820
36. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2018 року : вебсайт. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=113653&libid=100820
37. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2019 року : вебсайт. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=113897&libid=100820
38. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2020 року : вебсайт. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=114140&libid=100820
39. Смельянов В.П. Кримінальне право України: Загальна частина. Основні питання вчинення про злочин : наук.-практ. посібник. Харків : Право, 2018. 142 с.
40. Єфремова Н.В. Історія держави і права України. Частина I : навч.-метод. посіб. Одеса : Фенікс, 2012. 300 с.

41. За зґвалтування та вмисне вбивство злочинців відповідатиме у суді : вебсайт. URL: https://vin.gp.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&_c=view&_t=rec&id=191805
42. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології : теорія і практика. У 3 кн. Кн. 1. Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. Київ : Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. 424 с.
43. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика. У 3 кн. Кн. 2. Кримінологічна характеристика та запобігання вчиненню окремих видів злочинів. Київ : Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. 712 с.
44. Іваній О.М., Кривошия К.С. Порівняльна характеристика кримінальної відповідальності юридичних осіб за законодавством України та зарубіжних країн. *Реалії та перспективи розбудови правової держави в Україні та світі* : матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Суми, 29 травня 2020 р.) Ч. 2. Суми : Вид-во СумДПУ імені А.С.Макаренка, 2020. С. 79–82.
45. Іванов В.М. Історія держави і права України : підручник. Київ : МАУП, 2007. 552 с.
46. Катеринчук К.В. Обумовленість кримінальної відповідальності злочинів проти здоров'я особи: кримінально-правові та кримінологічні чинники. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2015. № 2. С. 29–40.
47. Козич І.В. Векторно-рівнева система кримінально-правової політики. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2020. Вип. 53. С. 115–126.
48. Козич І.В. Кримінально-правова політика: функції та функціонування : монографія. Івано-Франківськ : Супрун В.П., 2020. 300 с.
49. Козич І.В. Систематизація функцій кримінально-правової політики. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2020. Вип. 52. С. 22–31.
50. Коментарий к Уголовному кодексу РСФСР 1960 г. Ленинград : Изд-во Ленинградского университета, 1962. 472 с.
51. Конституція України : Основний Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>
52. Воробей П.А. Роль і місце предмета злочину в об'єктивних ознаках складу злочину. *Часопис Київського інституту інтелектуальної власності та права*. 2022. Вип. 1. С. 12–17.

53. Корогод С.В. Досвід окремих країн пострадянського простору в частині встановлення кримінальної відповідальності за умисне вбивство, поєднане із зґвалтуванням або сексуальним насильством. *Visegrad journal on human rights*. 2021. № 2. С. 391–395.
54. Корогод С.В. Закордонний досвід окремих країн щодо правового регулювання відповідальності за умисне вбивство, поєднане із зґвалтуванням або сексуальним насильством. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. № 2. С. 322–329.
55. Корогод С.В. Історико-правовий нарис розвитку законодавства про кримінальну відповідальність за умисне вбивство, поєднане із зґвалтуванням або сексуальним насильством (від уложення про покарання кримінальні і виправні 1845 року до КК України 2001 року). *Юридична наука*. 2020. № 7. С. 321–327.
56. Корогод С.В. Кримінальна відповідальність за умисне вбивство, поєднане із зґвалтуванням або сексуальним насильством, вчинене в стані наркотичного сп'яніння. *Наркобізнес: сучасні глобалізаційні процеси : матеріали регіонального наук.-практ. семінару (м. Дніпро, 28 лютого 2020 р.)*. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2020. С. 27–29.
57. Корогод С.В. Потерпілий від кримінального правопорушення, передбаченого п. 10 ч. 2 ст. 115 КК України. *Міжнародна та національна безпека: теоретичні та прикладні аспекти : матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 12 березня 2021 р.)*. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2020. С. 342–344.
58. Корогод С.В. Суб'єкт злочину, передбаченого п. 10 ч. 2 ст.115 КК України. *Актуальні питання розвитку права та законодавства: наукові дискусії : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 20-21 грудня 2019 р.)*. Львів, 2019. С. 96–99.
59. Костенко О.М. Модернізація доктрини сучасної кримінології у парадигмі соціального натуралізму. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2014. № 1(2). С. 190–208.
60. Крижановська О.М. Генезис кримінальної відповідальності за умисне вбивство, вчинене у співучасті, в українському законодавстві XX–XXI століть. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 5. С. 178–182.
61. Кримінальне право (Загальна частина) : навчальний посібник / за заг. ред. к.ю.н., доц. С.А. Шалгунової. Херсон : Айлант, 2019. 296 с.
62. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар. У 2 т. Т. 1. Загальна частина / за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. Харків : Право, 2013. 376 с.

63. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар. У 2 т. Т. 2. Особлива частина / за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. Харків : Право, 2013. 1040 с.
64. Кримінальний кодекс України : Кодекс від 05 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
65. Кримінальний кодекс України : Кодекс від 28 груд. 1960 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2001-05#Text>
66. Кримінальний кодекс УРСР. Київ : Державне видавництво політичної літератури УРСР, 1950. 167 с.
67. Кримінальний процесуальний кодекс України : Кодекс від 14 квіт. 2012 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
68. Кримінологія: Загальна та Особлива частини : підручник / за ред. проф. І.М. Даньшина. Харків : Право, 2003. 352 с.
69. Кримінологія: Загальна та Особлива частини : навч. посібник. Харків : Право, 2014. 513 с.
70. Кримінологія: Загальна та Особлива частини : підручник / І.М. Даньшин та ін. ; за заг. ред. В.В. Голіни. 2-ге вид., переробл. і допов. Харків : Право, 2009. 288 с.
71. Кримінологія: Загальна частина : навч. посібник / авт.-упоряд.: С.Ф. Денисов, Т.А. Денисова, С.Г. Кулик, О.С. Шеремет. Чернігів : Десна, 2015. 658 с.
72. Кримінологія : навч. посібник / О.М. Джужа та ін. ; за заг. ред. О.М. Джужи. Київ : Атіка, 2010. 312 с.
73. Кримінологія : підручник / Б.М. Головкін та ін. ; за заг. ред. Б.М. Головкіна. Харків : Право, 2020. 384 с.
74. Ландіна А.В. Спеціальний суб'єкт злочину: порівняльно-правовий аспект. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2018. № 1 (10). С. 54–63.
75. Лихова С.Я. Кримінальна відповідальність за порушення безпеки людини за законодавством держав – учасниць Європейського Союзу : монографія. Київ : Ред. журн. «Право України», 2012. 89 с.
76. Лопашук Д.І. Убивство, вчинене на замовлення: кримінально-правова характеристика : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2018. 299 с.
77. Лук'янченко С. Зарубіжний досвід застосування кримінальної відповідальності до юридичних осіб. *Підприємство, господарство і право*. 2019. № 11. С. 302–306.
78. Маковецька Н.Є. Деякі питання відповідальності за вбивство за кримінальним правом України та Республіки Польща. *Науковий вісник державного університету внутрішніх справ*. 2009. № 3. С. 1–11.

79. Маковецька Н.Є. Умисні вбивства за кримінальним правом України та Республіки Польща : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2010. 22 с.
80. Маковецька Н.Є. Деякі питання відповідальності за вбивство за кримінальним правом України та Франції. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2009. № 4. С. 45–49.
81. Матеріали Єдиного державного реєстру судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/74842734>
82. Матеріали Єдиного державного реєстру судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79298600>
83. Медичкий І.Б. Вплив соціальних факторів на злочинність в умовах становлення незалежної Української держави : монографія. Івано-Франківськ, 2007. 222 с.
84. Михайлов О.О. Юридична особа як суб'єкт злочину: іноземний досвід та перспективи його застосування в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2008. 18 с.
85. Музика А.А., Лашук Є.В. Про загальне поняття предмета злочину. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2014. № 1(2). С. 103–118.
86. Музика А.А., Лашук Є.В. Предмет злочину: теоретичні основи пізнання : монографія. Київ : Паливода А.В., 2011. 192 с.
87. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Мельник, М.І. Хавронюк. 10-те вид., переробл. та допов. Київ : ВД «Дакор», 2018. 1368 с.
88. Біловол О.О. Дотримання принципів криміналізації у разі встановлення кримінальної відповідальності за домашнє насильство (ст. 126-1 КК України). *Актуальні проблеми держави і права*. Вип. 91 / редкол.: Г.І. Чанишева (голов. ред.) та ін. Одеса : Гельветика, 2021. С. 9–20.
89. Пархоменко Н.М. Єдність судової практики як складова правового регулювання. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 3. С. 26–30.
90. Пащенко О.О. Криміналізація та соціальна обумовленість. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2017. № 1(8). С. 41–76.
91. Пащенко О.О. Соціальна обумовленість кримінально-правових норм : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2019. 37 с.
92. Пащенко О.О. Соціальна обумовленість кримінально-правових норм : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2019. 449 с.
93. Пащенко О.О. Аналіз досліджень проблеми соціальної обумовленості Закону України про кримінальну відповідальність (друга половина 90-х років ХХ ст.). *Питання боротьби зі злочинністю*. Харків : Право, 2013. Вип. 25. С. 87–104.

94. Пашенко О.О. Суспільна корисність кримінально-правовий норм. *Вісник ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка*. 2017. № 1(77). С. 71–81.
95. Пашенко О.О. Щодо соціальної обумовленості закону про кримінальну відповідальність: постановка проблеми. *Теоретичні та прикладні засади сучасного кримінального права* : матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. (Луганськ, 19–20 квіт. 2012 р.). Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2012. С. 401–404.
96. Пенітенціарний кодекс Естонії. URL: <https://www.juristaitab.ee/sites/www.juristaitab.ee/files/elfinder/ru-seadused/ПЕНИТЕНЦИАРНЫЙ%20КОДЕКС%2020.07.2020.pdf>
97. Попович О. Принципи криміналізації: поняття, зміст та дотримання (на прикладі ст. 110-2 КК України). *Підприємство, господарство і право*. 2018. № 4. С. 209–214.
98. Чому «закон Савченко» став не потрібний». URL: <https://ccl.org.ua/ru/positions/pochemu-zakon-savchenko-stal-ne-nuzhen/>
99. Правда Руська : веб-сайт. URL: <http://litopys.org.ua/oldukr2/oldukr51.htm>
100. Практика застосування Верховним Судом України положень Особливої частини Кримінального кодексу України / за заг. ред. А.А. Музики. Київ : Центр учбової літератури, 2017. 915 с.
101. Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо запобігання поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19) : Закон України від 06 листопада 2020 р. № 1000-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1000-20#n6>
102. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами : Закон України від 06 груд. 2017 р. № 2227-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2227-19#n33>
103. Про внесення зміни до Кримінального кодексу України щодо правила складання покарань та зарахування строку попереднього ув'язнення : Закон від 18 трав. 2017 р. № 2046-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2046-19#n5>
104. Про внесення зміни до Кримінального кодексу України щодо удосконалення порядку зарахування судом строку попереднього ув'язнення у строк покарання : Закон від 26 лист. 2015 р. № 838-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/838-19#Text>

105. Про затвердження Інструкції з визначення критеріїв перинатального періоду, живонародженості та мертвонародженості, Порядку реєстрації живонароджених і мертвонароджених : Наказ від 20 бер. 2006 р. № 179. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0427-06#Text>
106. Про практику застосування судами кримінального законодавства про повторність, сукупність і рецидив злочинів та їх правові наслідки : Постанова від 04 черв. 2010 р. № 7. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-10#Text>
107. Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 07 лют. 2003 р. № 2. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-03#Text>
108. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02 черв. 2016 р. № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>
109. Рапог О.І. Суб'єктивна сторона и кваліфікація преступлений. Москва : ООО «Профобразование», 2001. 133 с.
110. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Служби безпеки України щодо офіційного тлумачення положення частини третьої статті 62 Конституції України : Рішення від 20 жовт. 2011 р. № 12-рп/2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v012p710-11#n54>
111. Самарчук М.В. Проблемні аспекти поняття умисного вбивства, поєднаного зі згвалтуванням або насильницьким задоволенням статевої пристрасті неприродним способом. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2016. Вип. 1. Т. 4. С. 43–46.
112. Сенаторов М.В. Потерпілий від злочину в кримінальному праві : монографія. Харків : Право, 2006. 206 с.
113. Снок С.Г. Проблеми множинності злочинів при кваліфікації умисних вбивств : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Дніпро, 2020. 18 с.
114. Соборное уложение 1649 года. Ленинград: Наука ; Ленинградское отд-е, 1987. 448 с.
115. Статути Великого князівства литовського. У 3 т. Т. 1. Статут Великого князівства Литовського 1529 року / за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса : Юридична література, 2002. 464 с.
116. Статути Великого князівства литовського. У 3 т. Т. 2. Статут Великого князівства Литовського 1566 року / за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса : Юридична література, 2003. 560 с.
117. Статути Великого князівства литовського. У 3 т. Т. 3. Статут Великого князівства Литовського 1588 року: у двох книгах. Кн. 2 / за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса : Юридична література, 2004. 568 с.

118. Сотула О.С. Умисне вбивство, поєднане із зґвалтуванням або насильницьким задоволенням статевої пристрасті неприродним способом: порівняльно-правові аспекти. *Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства у цифрову еру (з нагоди 30-річчя проголошення незалежності України та 25-річчя прийняття Конституції України)* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 21 трав. 2021 р.) / за заг. ред. С.В. Ківалова. У 2 т. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. Т. 2. С. 153–155.
119. Стрельцов Є.Л. Складні сучасні процеси інтеграції міжнародного, зарубіжного та національного законодавств. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2016. № 1(12). С. 42–53.
120. Стрельцов Є.Л. Суб'єктивна сторона злочину. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2013. № 1(1). С. 160–170.
121. Сухонос В.В. Склад злочину: закон, теорія та практика : монографія. Суми : Університетська книга, 2018. 200 с.
122. Тацій В.Я. Об'єкт злочину. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2013. № 1(1). С. 126–143.
123. Тимчук О.Л. Окремі аспекти проблеми детермінації злочинності у сучасній українській кримінології. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2016. Вип. 6. Т. 3. С. 91–95.
124. Топчій В.В., Дідківська Г.В., Мудряк Т.О. Кримінальне право України. Загальна частина : навч. посібник у схемах. Вінниця : ТОВ «Твори», 2019. 344 с.
125. Туляков В.О., Мирошніченко Н.А., Балабанова Д.О. Кримінальне право України. Загальна частина : текст лекцій: Закон. Злочин. Відповідальність. Одеса : Юридична література, 2014. 128 с.
126. Туляков В.О. Порівняльний метод у науці кримінального права. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2014. № 1 (2). С. 29–40.
127. Уголовное уложение. Высочайше утвержденное 22 марта 1903 г. С.-Петербург : Сенатская типография, 1903. 144 с.
128. Кримінальний кодекс Азербайджанської Республіки. URL: <https://jurkniga.ua/contents/kriminalniy-kodeks-azerbaydzhanckoyi-respubliki-kriminalniy-kodeks-respubliki-kazakhstan.pdf>
129. Кримінальний кодекс Грузії / пер. з груз. Т.В. Руденко ; під заг. ред. О.В. Коротюк. Київ : ОБК, 2021. 254 с.
130. Кримінальний кодекс Киргизської Республіки : вебсайт. URL: http://continent-online.com/document/?doc_id=34350840#pos=6;-142.

131. Кримінальний кодекс Литовської Республіки / пер. К.В. Менченя ; під ред. О.В. Коротюк. Київ : ОВК, 2021. 158 с.
132. Кримінальний кодекс Литовської Республіки : вебсайт. URL: <http://www.alex-lawyer.lv/ugolovnijzakonatvivirus.pdf>
133. Кримінальний кодекс Республіки Вірменії. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-REF\(2021\)022-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-REF(2021)022-e)
134. Кримінальний кодекс Республіки Білорусь. URL: http://continent-online.com/document/?doc_id=30414984#pos=6;c.140.
135. Кримінальний кодекс Республіки Казахстан : вебсайт. URL: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=31575252#pos=5;-155.
136. Кримінальний кодекс Республіки Молдова. URL: http://continent-online.com/Document/?doc_id=30394923.
137. Кримінальний кодекс Республіки Польща / пер. з польск. В.С. Станіч ; під ред. В. Л. Менчинського. Київ : ОВК, 2016. 138 с.
138. Кримінальний кодекс Республіки Таджикистан : вебсайт. URL: http://continent-online.com/Document/?doc_id=30397325#pos=3353;-45.
139. Кримінальний кодекс Республіки Туркменістан : вебсайт. URL: http://continent-online.com/Document/?doc_id=31295286.
140. Кримінальний кодекс Республіки Узбекистан / під ред. В.Л. Менчинського ; пер. на укр. мову О.В. Іванов. Київ : ОВК, 2019. 194 с.
141. Злочин і його види. Лекція з дисципліни: «Кримінальне право. Загальна частина». Київ : НАВСУ, 2015. С. 44.
142. Хавронюк М.І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2007. С. 246.
143. Уложение о наказанияхъ уголовныхъ и исправительныхъ. Санктпетербургъ : Типография Второго Отделения Собственной Его Императорскаго Величества, 1845. 916 с.
144. Фіалка М.І. Показники злочинності. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2016. № 2(7). С. 361–367.
145. Філей Ю.В. Причини, умови та запобігання загальнокримінальній корисливій злочинності. *Кримінально-виконавча система: Вчора. Сьогодні. Завтра*. Академія Державної пенітенціарної служби. Чернігів : Академія ДПтС, 2017. № 2(2). С. 78–89.
146. Філей Ю.В. Співвідношення гуманізму та ефективності заходів кримінально-правового реагування. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2018. Т. 22. С. 130–135.

147. Фріс П.Л. Криміналізація і декриміналізація у кримінально-правовій політиці. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2014. № 1(2). С. 19–28.
148. Фріс П.Л. До питання про кримінальну відповідальність юридичної особи. *Юридичний вісник*. 2015. № 2(35). С. 152–156.
149. Хавронюк М.І. Наукове осмислення правової доктрини та кримінального законодавства зарубіжних країн. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2013. № 1(1). С. 298–347.
150. Хашев В.Г. Проблемні питання кримінальної відповідальності за умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини. *Науковий вісник Дніпропетровського державного ун-ту внутр. справ*. 2015. № 2. С. 238–244.
151. Цимбалюк М.М. Порівняльне правознавство: поступ у майбутнє. *Порівняльне правознавство: сучасний стан і перспективи розвитку* : зб. наук. праць / за ред. Ю.С. Шемшученка, В.П. Тихого, М.М. Цимбалюка, І.С. Криценка ; упоряд. О.В. Кресін, І.М. Ситар. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2012. С. 20–24.
152. Черепій П.П. Кримінальна відповідальність за умисне вбивство з особливою жорстокістю за законодавством України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Івано-Франківськ, 2019. 257 с.
153. Шаблистий В.В. Безпековий вимір кримінального права України: людиноцентристське дослідження : монографія. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2015. 420 с.
154. Шаблистий В.В. Проблеми поліцейської діяльності в Україні у світлі змін та доповнень до кримінального закону, зумовлених вимогами нератифікованої Стамбульської конвенції 2011 року. *Актуальні проблеми кримінального права, процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності* : тези III Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Хмельницький, 01 бер. 2019 р.). Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2019. С. 376–379.
155. Шаблистий В.В., Коломієць В.Ю. Тілесне ушкодження як злочин проти життя та здоров'я людини за кримінальним правом України : монографія / ред. В.В. Шаблистий. Дніпро : Видавець Біла К.О., 2020. 164 с.
156. Шаблистий В.В., Людвік В.Д. Нові підходи до кримінально-правового забезпечення людини від насильства за ознакою статті. *Міжнародна та національна безпека: теоретичні та прикладні аспекти* : матер. III Міжнар. наукт-практ. конф. (м. Дніпро, 15 бер. 2019 р.). Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2019. С. 82–84.
157. Шаблистий В.В. Теоретико-прикладні засади кримінально-правового забезпечення безпеки людини в Україні : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2016. 37 с.

158. Шевченко С.В. Місце принципу пропорційності у системі принципів криміналізації. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія «Юридичні науки»*. 2020. Т. 31(70). Ч. 3. № 2. С. 74–82.
159. Шевчук Ю.І. Соціальна обумовленість кримінальної відповідальності за насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом, поєднане з вбивством. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2007. Вип. 15. С. 167–174.
160. Шевчук В.В., Охман О.В. Об'єкт злочину за кримінальним правом України. *Університетські наукові записки*. 2006. № 2(18). С. 234–239.
161. Шемшученко Ю.С. Місія порівняльного правознавства. *Порівняльне правознавство: сучасний стан і перспективи розвитку* : зб. наук. праць / за ред. Ю.С. Шемшученка, В.П. Тихого, М.М. Цимбалюка, І.С. Криценка ; упоряд. О.В. Кресін, І.М. Ситар. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2012. С. 25–29.
162. Шигонін О.Б. Поняття умисного вбивства поєданого із зґвалтуванням або насильницьким задоволенням статевої пристрасті неприродним способом. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*. 2010. Т. 23(62). № 1. С. 451–457.
163. Шигонін О.Б. Умисне вбивство, поєднане із зґвалтуванням або насильницьким задоволенням статевої пристрасті неприродним способом: кримінологічна характеристика та запобігання : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2011. 21 с.
164. Act C of 2012 on the Criminal Code. URL: https://www.legislationline.org/download/id/5619/file/HUngary_Criminal_Code_of_2012_en.pdf
165. Art 188 Omorul | Codul Penal : вебсайт. URL: <https://lege5.ro/Gratuit/gezdmnrzgi/art-188-omorul-codul-penal?dp=gqytsojugu3dk>
166. Art 189 Omorul calificat | Codul Penal : вебсайт. URL: <https://lege5.ro/gratuit/gezdmnrzgi/art-189-omorul-calificat-codul-penal?dp=gqytsojugu3tc>
167. Art. 218 Noul Cod Penal Violul Infracțiuni contra libertății și integrității sexuale : веб-сайт. URL: <https://legeaz.net/noul-cod-penal/art-218>
168. Art. 219 Noul Cod Penal Agresiunea sexuală Infracțiuni contra libertății și integrității sexuale : веб-сайт. URL: <https://legeaz.net/noul-cod-penal/art-219>
169. Bershov H., Hrytenko O., Khashev V., & Fialka M. Assessing and Evaluating the General Legal Characteristics of War Crimes: A Basic Necessity or a Confused Platform. *Ius Humani. Law Journal*. 2022. Vol. 11(1). P. 43–60. URL: <https://doi.org/https://doi.org/10.31207/ih.v11i1.295>
170. Burda E., Čentěš J., Kolesár J., Záhora J. a kol. Trestný zákon. Osobitná část. Komentár. II. díl. I. vydání. Praha : C.H. Beck, 2011. S. 612.

171. Rufanova Viktoriia, Shablysty Volodymyr, Spilnyk Serhiy, Sydorenko Nataliia, Mozol Stanislav. Conflict-related sexual violence as a threat to peace and security of the world. *Amazonia Investiga*. 2022. Vol. 11. Is. 53. P. 220–226. URL: <https://amazoniainvestiga.info/index.php/amazonia/article/view/2021>
172. Serebrennikova A.V., Kyrychenko T.M., Leonov B.D., Shablysty V.V., Chenshova N.V. Cyberbullying as a way of causing suicide in the digital age. *Medicine and Law*. 2021. Vol. 40(4). P. 449–470.
173. Trestný zákon : вебсайт. URL: <https://www.zakonypreludi.sk/zz/2005-300>
174. Vasylevych Vitalii, Mozol Stanislav, Poklonskyi Andrii, Poklonska Olena, Zeleniak Polina. Regulatory framework for the fight against corruption in the National Police of Ukraine. *Questiones Politicas*. 2021. Vol. 39. No. 68. P. 682–695.

Наукове видання

Корогод С _____ В _____
Примаченко В _____ Ф _____

**КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ
ЗА УМИСНЕ ВБИВСТВО, ПОЄДНАНЕ ІЗ ЗГВАЛТУВАННЯМ
АБО СЕКСУАЛЬНИМ НАСИЛЬСТВОМ**

Монографія

Технічне редагування

Оксана Гринюк

Дизайн обкладинки

Анастасія Юдашкіна

Верстання

Ігор Стратій

ЮРИДИКА
ВИДАВНИЦТВО

Підписано до друку 02.06.2023 р. Формат 60x84/16.

Папір офсетний. Гарнітура Merriweather. Цифровий друк.

Ум. друк. арк. 10,00. Наклад 300. Замовлення № 083/1223.

Віддруковано з готового оригінал-макета.

Видавництво і друкарня – Видавництво «Юридика»

65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1

Тел.: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08

E-mail: mailbox@juridica.od.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 7653 від 18.08.2022 р.